

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

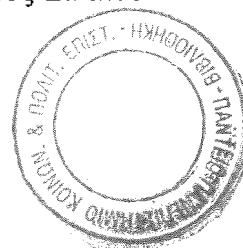
ΓΕΝΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΙΚΑΙΟΥ
Π.Μ.Σ.: ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ

**Ο ΑΚΥΡΩΤΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ
ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 6 ΠΑΡ. 1 Ε.Σ.Δ.Α.**

94
ΜΠΑΣ

Επιμέλεια: Μαριάνθη Λουκά

Επιβλέπουσα: Χρυσούλα Μουκίου, Λέκτορας Γενικού Τμήματος Δικαίου

Αθήνα

2008

**Ο ΑΚΥΡΩΤΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ
ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 6 Ε.Σ.Δ.Α.**

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πίνακας περιεχομένων.....	III
Συντομογραφίες.....	V
Διάγραμμα.....	VII
Εισαγωγή.....	1
Μέρος Α: Η «πρόσβαση» στο Συμβούλιο της Επικρατείας	
Α.Ι. Άμεσοι περιορισμοί του δικαιώματος πρόσβασης	
Α.Ι.Α. Η «πρόσβαση» στο ανώτατο ακυρωτικό «Δικαστήριο» (ως επιταγή του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α).....	5
Α.Ι.Β. Η άμεση παραβίαση του άρθρου 6 Ε.Σ.Δ.Α. από τον έλληνα νομοθέτη– Το παράδειγμα του δικαστικού ελέγχου των αποφάσεων των πειθαρχικών συμβουλίων των δικηγόρων.....	13
Α.Ι.Γ. Η Ολ.Σ.τ.Ε. 189/2007: Συνιστά η λύση που υιοθετήθηκε «δίκαιη» Αντιμετώπιση των θιγόμενων;.....	21
Α.ΙΙ. Έμμεσοι περιορισμοί στο δικαίωμα πρόσβασης στο Συμβούλιο της Επικρατείας	
Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	29
Α.ΙΙ.Α. Οι περιορισμοί στον δικαστικό έλεγχο διοικητικών πράξεων υπό το πρίσμα του Ε.Δ.Δ.Α.....	30
Α.ΙΙ.Β. Η αποφυγή του δικαστικού ελέγχου μέσω της περιένδυσης διοικητικών πράξεων με το μανδύα του τυπικού νόμου.....	38
Α.ΙΙ.Γ. Εντοπισμένες περιπτώσεις συρρίκνωσης του δικαιώματος πρόσβασης στο Ακυρωτικό Δικαστήριο.....	46
Μέρος Β. Η αποτελεσματικότητα της πρόσβασης στον Ακυρωτικό Δικαστή.	
Β.Ι. Η πληρότητα (;) του ακυρωτικού ελέγχου.	
Β.Ι.Α. Η έκταση του ακυρωτικού ελέγχου υπό το πρίσμα του άρθρου 6 Ε.Σ.Δ.Α.....	53
Β.Ι.Β. Ο «δίκαιο»δοτικός ρόλος του Ακυρωτικού Δικαστή.....	61
Β.Ι.Γ. Δικαστικός ακτιβισμός ή (αυτό)περιορισμός του δικαστή;.....	69

B.Π. Η πραγμάτωση των ακυρωτικών αποφάσεων	
B.Π.Α. Η εκτέλεση των αποφάσεων ως όρος <i>sine qua non</i> της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας.....	76
B.Π.Β. Η δέουσα συμμόρφωση στις αποφάσεις του Σ.τ.Ε.....	83
B.Π.Γ. Συμβατότητα (;) του ελληνικού συστήματος διασφάλισης της συμμόρφωσης στις αποφάσεις του Σ.τ.Ε. με το άρθρο 6 Ε.Σ.Δ.Α.....	91
Αντί επιλόγου.....	100
Πηγές.....	103
Παράτημα νομολογίας.....	117

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΠ	Άρειος Πάγος
αριθμ.	αριθμόν
Αρμ.	«Αρμενόπουλος» (περιοδικό)
ΑρχΝ	«Αρχείο Νομολογίας» (περιοδικό)
βλ.	βλέπε
Δ	«Δίκη» (περιοδικό)
ΔΕ	Διοικητικό Εφετείο
Δ.Ε.Κ.	Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
Δι.Δικ.	«Διοικητική Δίκη» (περιοδικό)
Δ.τ.Α	«Δικαιώματα του Ανθρώπου» (περιοδικό)
Ε.Δ.Δ.	«Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου» (περιοδικό)
Ε.Δ.Δ.Α.	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
Ε.Δ.Δ.Δ.	«Επιθεώρηση Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου» (περιοδικό)
Ε.Δ.Κ.Α.	«Επιθεώρηση Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης» (περιοδικό)
Ε.Ε.	Ευρωπαϊκή Ένωση
Ελλ.Δικ	«Ελληνική Δικαιοσύνη» (περιοδικό)
Ε.Σ.Δ.Α.	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών
επ.	επόμενα
επιμ.	επιμέλεια
Εφημ.Δ.Δ.	«Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου» (περιοδικό)
Κ.Δ.Διαδ.	Κώδικας Διοικητικής Διαδικασίας (Ν. 2690/1999)
Κ.Δ.Δ.	Κώδικας Διοικητικής Δικονομίας (Ν. 2717/1999)
ΚΕΔΕ	Κώδικας Εισπράξεως Δημοσίων Εσόδων
ΚΠολΔ	Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας
λ.χ.	λόγου χάρη
μεταφρ.	μετάφραση
Ν(ν)	Νόμος
Ν.Π.Δ.Δ.	Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου
Ν.Π.Ι.Δ.	Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου
ΝοΒ	Νομικό Βήμα (περιοδικό)

Ν.Σ.Κ.	Νομικό Συμβούλιο του Κράτους
ό.α.	όπως ανωτέρω
Ολ.	Ολομέλεια
παρ.	παράγραφος
π.δ.	προεδρικό διάταγμα
Σ	Σύνταγμα 1975/1986/2001
Σ.τ.Ε.	Συμβούλιο της Επικρατείας
Σχετ.	σχετικά
Τιμ.Τομ.ΣτΕ	Τιμητικός Τόμος Συμβουλίου Επικρατείας, 1979, 1982, 2004
ΤοΣ	Το Σύνταγμα
Υ.Κ.	Υπαλληλικός Κώδικας (ν. 3528/07)
υπ.	υποσημείωση

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

Εισαγωγή

Μέρος Α: Η «πρόσβαση» στο Συμβούλιο της Επικρατείας

A.I. Άμεσοι περιορισμοί του δικαιώματος πρόσβασης

A.I.A. Η «πρόσβαση» στο ανώτατο ακυρωτικό «Δικαστήριο»

(ως επιταγή του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α.).

A.I.B. Η άμεση παραβίαση του άρθρου 6 Ε.Σ.Δ.Α. από τον έλληνα νομοθέτη-

Το παράδειγμα του δικαστικού ελέγχου των αποφάσεων των πειθαρχικών συμβουλίων των δικηγόρων

A.I.Γ. Η Ολ.Σ.τ.Ε. 189/2007: Συνιστά η λύση που υιοθετήθηκε «δίκαιη»

αντιμετώπιση των θιγόμενων;

A.II. Έμμεσοι περιορισμοί στο δικαίωμα πρόσβασης στο Συμβούλιο της Επικρατείας

A.II.A. Οι περιορισμοί στον δικαστικό έλεγχο διοικητικών πράξεων υπό το πρίσμα του Ε.Δ.Δ.Α.

A.II.B. Η αποφυγή του δικαστικού ελέγχου μέσω της περιένδυσης διοικητικών πράξεων με το μανδύα του τυπικού νόμου.

A.II.Γ. Εντοπισμένες περιπτώσεις συρρίκνωσης του δικαιώματος πρόσβασης στο Ακυρωτικό Δικαστήριο

Μέρος Β. Η αποτελεσματικότητα της πρόσβασης στον Ακυρωτικό Δικαστή.

B.I. Η πληρότητα (;) του ακυρωτικού ελέγχου.

B.I.A. Η έκταση του ακυρωτικού ελέγχου υπό το πρίσμα του άρθρου 6 Ε.Σ.Δ.Α.

B.I.B. Ο «δικαιο»δοτικός ρόλος του Ακυρωτικού Δικαστή.

B.I.Γ. Δικαστικός ακτιβισμός ή (αυτό)περιορισμός του δικαστή;

B.II. Η πραγμάτωση των ακυρωτικών αποφάσεων.

B.II.A. Η εκτέλεση των αποφάσεων ως όρος sine qua non της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας

B.II.B. Η δέουσα συμμόρφωση στις αποφάσεις του Σ.τ.Ε.

B.II.Γ. Συμβατότητα (;) του ελληνικού συστήματος διασφάλισης της συμμόρφωσης στις αποφάσεις του Σ.τ.Ε. με το άρθρο 6 Ε.Σ.Δ.Α.

Αντί· επιλόγου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Να έχει κανείς δίκαιο, να βρίσκει κανείς δίκαιο και να μπορεί να παλέψει κανείς για το δίκαιο του ενώπιον μιας ανεξάρτητης και ουδέτερης αρχή σε μία κανονισμένη διαδικασία, αποτελεί βασική προϋπόθεση τής κοινωνικής υπάρξεως του ατόμου. Αν η αξιοπρέπεια του ανθρώπου, στην οποία είναι υποχρεωμένη ολόκληρη η κρατική εξουσία, ορίζεται από τον αυτοκαθορισμό και την υπευθυνότητα του ατόμου, τότε ανήκει και η επιβολή στο δίκαιο, στις ανθρωπολογικές αναγκαιότητες της μοντέρνας έννοιας του κράτους. Η παροχή ένδικης προστασίας αποτελεί κατά συνέπεια μία βασική υποχρέωση του κράτους δικαίου»¹.

Η δικαστική προστασία εξασφαλίζεται στην Ελλάδα με τους κανόνες του ισχύοντος συνταγματικού δικαίου. Το Σύνταγμα έχει επεξεργαστεί τη σύνδεση μεταξύ του κράτους δικαίου και της δικαστικής προστασίας, μέσω μιας περίτεχνης «συνταγματικής αρχιτεκτονικής»: Τονίζει τη συνάφεια της αξίωσης παροχής ένδικης προστασίας με την υποκειμενική νομική κατάσταση του ατόμου στο κράτος, τοποθετώντας τη σχετική διάταξη στο σημείο σύνδεσης, του μέρους που αφορά στα ατομικά δικαιώματα και του οργανωτικού μέρους του Συντάγματος. Από εκεί «τεντώνεται το τόξο» στις επόμενες ρυθμίσεις περί τής δικαστικής εξουσίας, οι οποίες, ως τρίτος στύλος καθορίζουν κατόπιν τις λεπτομέρειες, δηλαδή τις αρμοδιότητες, την οργάνωση και τις γενικές ποιοτικές απαιτήσεις μίας δικαστικής έννομης προστασίας.

Η προκείμενη δομή του Συντάγματος, δεν είναι μόνο έκφραση μίας εξωτερικής συστηματικής, άλλα ένδειξη βασικών πεποιθήσεων ως προς τον προσανατολισμό και την θέση της δικαστικής προστασίας στο κράτος δικαίου. Στο βαθμό αυτό μπορούμε να προσδιορίσουμε στοιχεία ενός κοινού ευρωπαϊκού συνταγματικού δικαίου του οποίου ο πυρήνας αντιπροσωπεύεται από την αξίωση παροχής ένδικης προστασίας του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α. Ο πυρήνας αυτός έχει αναπτύξει τα τελευταία χρόνια με τις αποφάσεις των δικαστικών οργάνων στο Στρασβούργο μία εκπληκτική δυναμική.

Η ως άνω δικαστική προστασία στο κράτος δικαίου, ισχύει κατά πρώτον για τις νομικές διαφορές των ιδιωτών μεταξύ τους κατά δεύτερον ισχύει, όμως, και για τις διαφορές με κρατικά όργανα, προ πάντων ως δικαστική προστασία κατά τής κρατικής εκτελεστικής εξουσίας. Ο βαθμός παροχής δικαστικής προστασίας, λοιπόν, καθορίζεται από την έκταση στην οποία τίγονται υποκειμενικά έννομα συμφέροντα. Η διαπίστωση αυτή μπορεί, επίσης, να καθορίσει τη σχέση του δικαιώματος σε δικαστική προστασία με την αρχή της διάκρισης των

¹ Schmidt-Assmann, «Το ατομικό δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας έναντι της εκτελεστικής εξουσίας», σελ. 397 επ., όπου και η ανάλυση που ακολουθεί.

εξουσιών, το καθένα εκ των οποίων είναι αυτοτελές στοιχείο της αρχής του κράτους δικαίου. Η δικαστική προστασία υπηρετεί κατά πρωτεύοντα λόγο το υποκειμενικό δικαίωμα, δεν είναι, όμως, μια απλή λειτουργία της εξισορρόπησης των εξουσιών. Αυτή η αυτοτέλεια της επιταγής δικαστικής προστασίας συνεπάγεται αφενός ότι συμφέροντα της εκτελεστικής λειτουργίας τα οποία δεν μπορούν να δικαιολογήσουν, στο αντικειμενικό επίπεδο της διάκρισης των εξουσιών, ένα περιορισμό του δικαστικού ελέγχου, μόνο τότε αναπτύσσουν μία τέτοια περιοριστική λειτουργία για, μία υποκειμενικά προσανατολισμένη δικαστική προστασία, όταν μπορούν να κατισχύσουν, μετά, από μία συνταγματική στάθμιση, και έναντι της επιταγής για δικαστική προστασία του ατόμου.

Αλλά και αντίστροφα, ισχύει ότι η διασφάλιση της αντικειμενικής νομιμότητας δεν νομιμοποιεί αυτοτελώς μία τροποποίηση του δικονομικού δικαίου, αλλά πρέπει να εναρμονιστεί με την δικαστική προστασία του διοικούμενου. Η συνταγματική επιταγή για παροχή υποκειμενικής έννομης προστασίας δεν επιτρέπει τη μεταχείριση του ενάγοντα στη διοικητική δίκη μόνον ως εκείνου ο οποίος δίνει απλά την αφορμή για μία, κατά τα άλλα, αυτόνομα εξελισσόμενη ελεγκτική διαδικασία. Ως εκ τούτου, στο χώρο του δικονομικού δικαίου αναγνωρίζονται, το δικαίωμα που έχει το κάθε θιγόμενο υποκείμενο δικαιώματος ή εννόμου συμφέροντος, να προσφύγει σε ουδέτερο έναντι των διαδίκων και ανεξάρτητο έναντι της κεντρικής εξουσίας, δικαστήριο, το δικαίωμα κάθε προσώπου, εφοδιασμένου με το σχετικό έννομο συμφέρον, να μετάσχει στη διαλεκτική της ανοιγόμενης δίκης και το δικαίωμα για δραστική δικαστική προστασία του δικαιούχου του εκάστοτε επίδικου δικαιώματος.

Η συνύπαρξη δε της αντικειμενικής και υποκειμενικής όψης της δικαστικής προστασίας, είναι έκδηλη ιδίως στη διοικητική δίκη η οποία, όπως παρατηρεί εύστοχα ο Σκουρής², «κινείται ανέκαθεν μεταξύ των δύο πόλων, της έννομης υποκειμενικής προστασίας και του αντικειμενικού ελέγχου νομιμότητας». Σήμερα, δεν αμφισβητείται, βεβαίως, ότι το υποκειμενικό και το αντικειμενικό στοιχείο συνυπάρχουν, συμβαδίζουν και αλληλοσυμπληρώνονται. Η διοικητική δίκη προορίζεται να εξασφαλίζει «τόσο τα υποκειμενικά δικαιώματα των ιδιωτών, όσο και τον αντικειμενικό έλεγχο νομιμότητας της διοικητικής δράσεως»³.

Η αποτύπωση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας στο χώρο της διοικητικής δικαιοσύνης και ειδικότερα, υπό την έκφανση της πρόσβασης στο Συμβούλιο της Επικρατείας, ως θεμελιώδους δικαιώματος και κατεξοχήν δικονομικής εγγύησης του κράτους δικαίου, δε μπορεί παρά να προσδιορίζει τη δικαστική προστασία σύμφωνα με την εθνική έννομη τάξη

² Άποψη Β. Σκουρή στο Μανιτάκη, *Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας*, σελ. 377.

³ βλ. Μανιτάκη, *ό.α.*, σελ. 375.

αλλά και βάσει των αρχών που τίθενται από το Συμβούλιο της Ευρώπης, στα πλαίσια του οποίου εξασφαλίζεται ένα περιφερειακό σύστημα προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και πάντα εν σχέσει με την τελολογία του.

Η «δίκαιη δίκη», όπως την αντιλαμβάνεται το δικαστήριο του Στρασβούργου, είναι μια έννοια που πρέπει να ενδυναμώνει την ιδέα του δικαίου, ούτως ώστε το νομικό σύστημα να γίνεται αξιόπιστο και το ίδιο το δίκαιο να μην καθίσταται κενό περιεχομένου. Η ιδιαίτερη σημασία που της αποδίδεται καταδεικνύεται, εξάλλου, από τον αριθμό των αποφάσεων του δικαστηρίου που έχουν εκδοθεί επί του άρθρου αυτού. Ερμηνεύοντας τις διατάξεις της Ε.Σ.Δ.Α., το Δικαστήριο του Στρασβούργου και, στο παρελθόν, η Επιτροπή, σέβονται, καταρχήν, τις ιδιαιτερότητες του νομικού συστήματος κάθε χώρας. Διασφαλίζεται, όμως, με τις διατάξεις αυτές ένα minimum προστασίας που κατά βάση προσδιορίζεται από το δικαστήριο, όχι σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο που έχει εφαρμοσθεί σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, αλλά σύμφωνα με όσα προβλέπουν οι διατάξεις της ίδιας της Ε.Σ.Δ.Α..

Το προκείμενο δικαίωμα, περικλείει ένα φάσμα θεμελιωδών δικονομικών αξιώσεων που συναπαρτίζουν το ατομικό δικαίωμα για παροχή δικαστικής προστασίας και έχουν ως τελικό στόχο την ικανοποίηση της κεντρικής αξίωσης για πλήρη και αποτελεσματική δικαστική προστασία. Πράγματι, εφόσον η έλλειψη εγγύησης για την αποτελεσματικότητά της θα την καθιστούσε κενή περιεχομένου, προκύπτει αβίαστα ότι η μόνη συνεπής ερμηνεία της δικαστικής προστασίας, όπως αυτή κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα και την Ε.Σ.Δ.Α., είναι αυτή που την προσδιορίζει ως ανελλιπή και καθολική, ώστε, συνακόλουθα, να διασφαλίζεται η αποτελεσματικότητά της⁴.

Πλήρης είναι η δικαστική προστασία, όταν παρέχεται για κάθε διαφορά που ανακύπτει μετά από προσβολή ή αμφισβήτηση δικαιωμάτων ή συμφερόντων, ενώ κατά μία άλλη άποψη, είναι πλήρης όταν παρέχεται σε κάθε υπόθεση που χρήζει δικαστικής προστασίας καλύπτοντας έτσι κάθε έννομη βιοτική σχέση ή δραστηριότητα. Αποτελεσματική δε είναι όταν παρέχεται σε εύλογο χρόνο και κατά τρόπο που εξασφαλίζει την ικανοποίηση του δικαιώματος και επιτρέπει την έγκαιρη⁵ και ουσιαστική απονομή της δικαιοσύνης.

⁴ βλ. Ράικου, «Το θεμελιώδες δικαίωμα για αποτελεσματική δικαστική προστασία», σελ. 1151.

⁵ Η αποτελεσματική προστασία του άρθρου 6 ΕΣΔΑ απαιτεί τη διεξαγωγή της δίκης «εντός λογικής προθεσμίας», καθώς η ικανοποίηση του δικαιώματος που αποτελεί αντικείμενο της δίκης κινδυνεύει να καταστεί άνευ ουσίας, αν επιτευχθεί σε χρόνο που υπερβαίνει την εύλογη διάρκεια, όπως αυτή προσδιορίζεται κάτω από το φως των περιστάσεων, σε σχέση με το χαρακτήρα κάθε υποθέσεως, τη συμπεριφορά των διαδίκων και τη στάση των αρμόδιων αρχών. Η περαιτέρω ανάλυση, πάντως, του εύλογου χαρακτήρα της διάρκειας της δικαστικής διαδικασίας δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσας.

Η αποτελεσματικότητα της δικαστικής προστασίας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ένταση και την πυκνότητα του δικαστικού ελέγχου⁶, σημαίνει δε κατά βάση ότι πρέπει να παρέχεται χωρίς νομικές ή πραγματικές δυσχέρειες, μέσω της άσκησης από τα δικαστήρια μιας επαρκούς αρμοδιότητας ελέγχου επί της διοικήσεως και ότι οι λαμβανόμενες αποφάσεις εκτελούνται αποτελεσματικά.

Ενόψει τούτων, θα γίνει μια προσπάθεια αποτύπωσης του βαθμού ανταπόκρισης του ελληνικού δικαιοδοτικού συστήματος στις επιταγές της Ε.Σ.Δ.Α. που αφορούν στην πρόσβαση σε δικαστήριο, εντοπισμένη στο χώρο της διοικητικής δικαιοσύνης και ειδικότερα, όσον αφορά στην πρόσβαση στον Ακυρωτικό Δικαστή.

⁶ βλ. Ράικου, ό.α., σελ. 1152.

Α. Η ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ

Α.Ι. ΑΜΕΣΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΠΡΟΣΒΑΣΗΣ

Α.Ι.Α. Η «ΠΡΟΣΒΑΣΗ» ΣΤΟ ΑΝΩΤΑΤΟ ΑΚΥΡΩΤΙΚΟ «ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ» (ΩΣ ΕΠΙΤΑΓΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 6 ΠΑΡ. 1 Ε.Σ.Δ.Α.).

Το δικαίωμα σε «δίκαιη δίκη» αποτελεί το βασικό δικαίωμα που κατοχυρώνει το άρθρο 6 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου⁷. Η συγκεκριμενοποίησή του γίνεται στις υπόλοιπες διατάξεις του άρθρου, οι οποίες εξειδικεύουν το περιεχόμενό του αλλά και βοηθούν στην ερμηνευτική ανεύρεση του περιεχομένου του. Η ανάγνωση του κειμένου αναδεικνύει σαφώς τις αρχές που κατοχυρώνουν το δικαίωμα για χρηστή δίκη, τη δημοσιότητα της διαδικασίας, την εκδίκαση από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστικό όργανο και τη διεξαγωγή της διαδικασίας εντός εύλογης προθεσμίας. Δύο από τους σημαντικότερους, όμως, κανόνες που εμπεριέχονται, κατά τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου⁸, στην διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1, και προϋποτίθενται των διατυπωμένων, δεν διακρίνονται σαφώς με την ανάγνωση του κειμένου: Πρόκειται για το δικαίωμα πρόσβασης σε ένα δικαστήριο και, ακόμη, τον ορισμό του δικαστηρίου καθ' εαυτού, δεδομένου ότι, κατά τελολογική ερμηνεία της διατάξεως, αν το δικαστήριο στερείται ορισμένων θεμελιωδών ιδιοτήτων και εξουσιών, πέρα από την ανεξαρτησία και την αμεροληψία, το σύνολο των δικαιωμάτων του άρθρου 6 φαλκιδεύεται ανεπανόρθωτα⁹.

Σημαντική εν προκειμένω ήταν η κρίση του Ε.Δ.Δ.Α. στην υπόθεση *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου*^{10, 11}, όπου έγινε δεκτό, μεταξύ άλλων, ότι εάν δεν αναγνωρισθεί ότι η πρόσβαση σε δικαστήριο προστατεύεται από τη Σύμβαση, υπάρχει ο κίνδυνος ένα συμβαλλόμενο κράτος να απαγορεύσει την δικαστική κρίση σε συγκεκριμένα πεδία, όπου θα μπορούσε να αμφισβητηθεί ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α. η τήρηση των αρχών της δίκαιης δίκης. Εξάλλου, σύμφωνα με την απόφαση του Δικαστηρίου στη υπόθεση *Ashingdane κατά Ηνωμένου Βασιλείου*¹², η καθιέρωση του δικαιώματος πρόσβασης στο δικαστήριο από τον εσωτερικό νομοθέτη, πρέπει να διασφαλίζει σε επαρκή βαθμό το δικαίωμα του ατόμου για την παροχή

⁷ Εφεξής Ε.Σ.Δ.Α.

⁸ Εφεξής Ε.Δ.Δ.Α.

⁹ Βλ. Σαρμά, *Ελευθερία με Υπεροχή του Δικαίου-Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, σελ. 357.

¹⁰ Βλ., Van Dijk, *Theory and practice of the European Convention of Human Rights*, σελ. 557, όπου αναφέρεται ότι από τη διατύπωση της διάταξης δεν ήταν σαφές αν αφορούσε μόνο εκκρεμείς υποθέσεις, η δε ασάφεια ήρθη με την κρίση του Ε.Δ.Δ.Α. στην υπόθεση *Golder*, στο σκεπτικό της οποίας ελήφθη υπόψη ότι αφενός η δυνατότητα δικαστικής εκτίμησης αστικών διαφορών ως κοινώς παραδεδεγμένη δικαιοκή αρχή, αφετέρου η διεθνής αρχή που απαγορεύει την αρνησιδικία.

¹¹ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 21.02.1975.

¹² βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Ashingdane κ.λ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 28.05.1985.

δικαστικής προστασίας, με γνώμονα την αρχή της νομιμότητας στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής κοινωνίας.

Από το κείμενο των αποφάσεων αυτών διαπιστώνεται ο εκτατικός τρόπος με τον οποίο τα όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης, προσπαθούν να κατοχυρώσουν το δικαίωμα του άρθρου 6 παρ. 1, αναλύοντας ερμηνευτικώς τα κατ'ιδίαν στοιχεία του καθώς και τις εγγυήσεις που συνυφαίνονται με αυτό. Η προσπάθεια αυτή γίνεται περισσότερο κατανοητή αν συνδεθεί τόσο με την αρχή της νομιμότητας, όσο και με την ένταξη της διάταξης στο πλαίσιο μιας δημοκρατικά οργανωμένης κοινωνίας όπου η σύνδεση του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α. με την αρχή της νομιμότητας, αποτελεί, κατ' ουσίαν, αναγωγή του είδους στο γένος του¹³. Ενόψει των ανωτέρω, η ερμηνεία του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α. από το Δικαστήριο ώστε να περιλαμβάνει και το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο, αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα επιτεύγματα της δημιουργικής ερμηνείας των οργάνων της Σύμβασης^{14, 15}.

Δεδομένων τούτων, οι διαδικαστικές προϋποθέσεις που τίθενται στο άρθρο 6 ισχύουν όχι μόνο για τη ρύθμιση ήδη εκκρεμών δικών, αλλά εκτείνονται, περαιτέρω, στο αυτοτελές δικονομικό δικαίωμα, κάθε απαίτηση, σχετική με αστικό δικαίωμα και υποχρέωση να τεθεί υπό την κρίση ενός δικαστηρίου, ακόμη κι αν η εθνική νομοθεσία δεν προβλέπει σχετικώς, επίσης ακόμη κι αν η εθνική νομοθεσία απαγορεύει την προσφυγή σε δικαιοδοτικό όργανο. Σε περίπτωση, επομένως, που ο εθνικός νομοθέτης είτε απαγορεύει την προσφυγή σε εκδικαστικό όργανο για ορισμένη κατηγορία διαφορών ή υποθέσεων, είτε παραλείπει να ορίσει τέτοιο όργανο, ή το είδος του ενδίκου βοηθήματος με το οποίο θα γίνει η προσφυγή, το άρθρο 6 Ε.Σ.Δ.Α. εξοπλίζει τον ενδιαφερόμενο με δικαίωμα προσφυγής σε εκείνο το εθνικό δικαστήριο που κατά την εθνική του νομοθεσία έχει το τεκμήριο αρμοδιότητας, ώστε να δικάσει κατά τη τακτική διαδικασία¹⁶.

Επισημαίνεται ότι οι εγγυήσεις της δίκαιης δίκης, όπως ορίζεται στο άρθρο 6 Ε.Σ.Δ.Α., αφορούν μόνο διαδικασίες που είναι καθοριστικές για «δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικής φύσης». Πρέπει, επομένως, να πληρούνται κάποιες προϋποθέσεις, όπως, ότι τα επίδικα δικαιώματα και υποχρεώσεις θα πρέπει να αναγνωρίζονται στην εθνική έννομη τάξη, ότι, περαιτέρω, πρέπει να υπάρχει σοβαρή σχετική αμφισβήτηση, προσδιοριζόμενη με ουσιαστικό

¹³ Χρυσανθάκη, «Ο ελληνικός μηχανισμός παροχής δικαστικής προστασίας υπό το φως της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (...)», σελ.816.

¹⁴ βλ. Μπέη, *Τα συνταγματικά θεμέλια της δικαστικής προστασίας*, σελ. 124, όπου επισημαίνεται η επίπονη επ' αυτού ερμηνευτική προσπάθεια που χρειάστηκε να καταβάλει η Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στο Στρασβούργο ώστε να διασπάσει την αντίσταση των κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, στην αναγνώριση του εν λόγω δικαιώματος.

¹⁵ Βλ. Reid, *A practitioner's guide to the European Convention of Human Rights*.

¹⁶ Μπέη, ό.α., σελ. 126.

τρόπο¹⁷ και ότι τα δικαιώματα θα πρέπει να είναι αστικής φύσης. Η σχετική ερμηνεία του Ε.Δ.Δ.Α. είναι δυναμική και συνεχώς εξελισσόμενη¹⁸.

Εν σχέσει, καταρχήν, με την ως άνω προϋπόθεση της αναγνώρισης των δικαιωμάτων στην εθνική έννομη τάξη, δε τίθεται κάποιος περιορισμός όσον αφορά στο συγκεκριμένο περιεχόμενό τους¹⁹ αλλά απαιτείται να υπάρχει στην εθνική έννομη τάξη υποχρέωση ικανοποίησής τους εκ μέρους των εθνικών αρχών, εφόσον πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις²⁰. Το δικαίωμα πρόσβασης καθ' εαυτό δεν εγγυάται, πάντως, κάποιο συγκεκριμένο περιεχόμενο αυτών των δικαιωμάτων. Επισημαίνεται ότι το πνεύμα του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ, επιβάλλει, ο όρος «αμφισβήτηση» να λαμβάνεται με περισσότερο ουσιαστικά παρά τυπικά κριτήρια. Επιπλέον, η αμφισβήτηση να είναι αληθής και σοβαρή²¹ και να αφορά τόσο πραγματικά όσο και νομικά θέματα²².

Η «αστική φύση» του δικαιώματος ορίζεται, για τους σκοπούς της Σύμβασης, ως αυτόνομη έννοια, ανεξάρτητα από τη εθνική νομοθεσία των κρατών-μελών, σε αναφορά προς το ουσιαστικό περιεχόμενο και τα αποτελέσματά του, ώστε η σχετική διαπίστωση, βασιζόμενη στο χαρακτήρα του δικαιώματος, κρίνεται *ad hoc*²³. Έτσι, το ουσιαστικό περιεχόμενο του δικαιώματος μπορεί να σχετίζεται προς την ιδιοκτησία, την περιουσία, κάποιο χρηματικό αντικείμενο, όπως ένα διοικητικό²⁴ ή πειθαρχικό πρόστιμο, ή την έκδοση μιας διοικητικής άδειας, ασχέτως της ιστορικής αιτίας της διαφοράς καθώς και του εάν τα αρμόδια δικαστήρια είναι πολιτικά ή διοικητικά. Για την ύπαρξη, δε, αμφισβήτησης επί δικαιώματος αστικής φύσης, δεν είναι αναγκαίο και οι δύο διάδικοι να είναι ιδιώτες, αλλά μπορεί το ένα μέρος να είναι το κράτος, λειτουργώντας είτε ως ιδιώτης είτε ως φορέας δημόσιας εξουσίας²⁵. Συνεπώς, ακόμη και

¹⁷ Βλ., Περράκη, «Ορισμένα ζητήματα εφαρμογής του δικαιώματος στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης (άρθρο 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α.) υπό το φως της πρόσφατης νομολογίας των οργάνων της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», σελ. 722.

¹⁸ Βλ. Reid, *ό.α.*

¹⁹ Βλ. Reid, *ό.α.*

²⁰ Σαρμά, *ό.α.*, σελ. 176, με παραπομπή στην Ε.Δ.Δ.Α., *Rolf Gustafson κατά Σουηδίας*, απόφαση της 01.07.1997.

²¹ Βλ. Σαρμά, *ό.α.*, σελ. 171 όπου και γίνεται παραπομπή στην Ε.Δ.Δ.Α., *Sporrong και Lönnroth κατά Σουηδίας*, απόφαση της 23.09.1982.

²² Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Albert και Le Compte κατά Βελγίου*, απόφαση της 10.02.1983.

²³ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Procola κατά Λουξεμβούργου*, απόφαση της 28.09.1995, *Koenig κατά Γερμανίας*, απόφαση της 28.06.1978, όπου εκτίθεται η άποψη του Δικαστηρίου ότι η έννοια «δικαίωμα αστικής φύσης», δεν πρέπει να ερμηνεύεται μόνο σε αναφορά με το εθνικό δίκαιο αλλά να γίνεται αντιληπτή αυτονομα, σε σχέση με τον σκοπό και τους στόχους της Σύμβασης.

²⁴ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Koenig κατά Γερμανίας*, *ό.α.*

²⁵ Βλ. Reid, *ό.α.*, όπου αναφέρεται ότι ακόμη και σε περιπτώσεις, όπου μία δημόσια αρχή έχει διακριτική ευχέρεια προς ρύθμιση μιας έννομης σχέσης η εφαρμογή της Σύμβασης μπορεί να εξασφαλισθεί, εφόσον τίθεται υπό αμφισβήτηση η νομιμότητα της σχετικής κρίσης.

διοικητικά μέτρα που αφορούν στην εξάσκηση επαγγέλματος, αφορούν δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικής φύσης²⁶.

Προκειμένου, όμως, να ισχύσουν οι εγγυήσεις του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α., απαραίτητη προϋπόθεση είναι, το αντικείμενο της ελεγχόμενης εκδίκασης της υπόθεσης από το εθνικό δικαιοδοτικό όργανο να επηρεάζει καθοριστικά το αστικό δικαίωμα του οποίου γίνεται επίκληση, αμέσως είτε εμμέσως, εφόσον οι διαδικασίες κρίνονται στο σύνολό τους²⁷, όσον αφορά τόσο στην αναγνώρισή της ύπαρξής του όσο και την έκτασή και τους όρους άσκησής του στη συγκεκριμένη περίπτωση, Πάντως δεν αρκούν επ' αυτού οι απώτερες συνέπειες στο δικαίωμα²⁸.

Ο βαθμός πρόσβασης, άλλωστε, που κάθε εθνική νομοθεσία καθιστά δυνατό, πρέπει, για να είναι συμβατός με τις επιταγές του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α., να είναι αρκετός για να εξασφαλίσει στα άτομα το δικαίωμα σε δικαστήριο, εν όψει των απαιτήσεων του κράτους δικαίου σε μια δημοκρατική κοινωνία. Δεδομένου ότι το δικαίωμα πρόσβασης δεν είναι απόλυτο αλλά υπόκειται σε δικονομικούς περιορισμούς από τον εθνικό νομοθέτη, που μπορεί να ποικίλουν ανάλογα με τις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε κράτους μέλους, το κάθε κράτος έχει ευρύ περιθώριο εκτίμησης, οι επιβαλλόμενοι περιορισμοί, πάντως, δε μπορούν να φθάσουν στον ουσιαστικό περιορισμό του πυρήνα του δικαιώματος πρόσβασης, ενώ, επιπλέον, πρέπει να εξυπηρετούν νόμιμο σκοπό προς τον οποίο και να τελούν σε σχέση αναλογίας^{29, 30}.

Η διάκριση του κατά πόσο ένας περιορισμός του δικαιώματος πρόσβασης στο εθνικό δικαστήριο συνιστά δικονομικό περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης ή αποτελεί απλή δικονομική ρύθμιση του δικαιώματος από την εθνική έννομη τάξη, είναι συχνά δύσκολη, με αποτέλεσμα το σχετικό ερώτημα να έχει παραμείνει ανοικτό ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α. σε αρκετές υποθέσεις. Η Επιτροπή του Συμβουλίου της Ευρώπης έχει δεχθεί, πάντως, ότι, εφόσον υφίσταται δικαίωμα προσφυγής που υπόκειται σε συγκεκριμένη ρύθμιση, τότε η εκάστοτε ρύθμιση πρέπει να ελέγχεται ως προς τη συμβατότητά της με τις «αρχές Ashingdane»³¹.

²⁶ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Le Compte, Van Leuven, De Meyere κατά Βελγίου*, απόφαση της 23.06.81, *Foyed κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 21.09.1994.

²⁷ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Procola κατά Βελγίου*, Ε.Δ.Δ.Α., *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 21.02.1975.

²⁸ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *ό.α.*, υποσ. 18.

²⁹ Βλ. Reid, *ό.α.*, όπου γίνεται παραπομπή στη σημαντική απόφαση *Ashingdane κ.λ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, της 28.05.1985, μάλιστα αναφέρεται ότι τα κριτήρια ελέγχου της νομιμότητας των επιβαλλόμενων περιορισμών στο δικαίωμα πρόσβασης συνηθίζεται να αναφέρονται ως «αρχές Ashingdane».

³⁰ Βλ. Δεληκωστόπουλου, «Ο έλεγχος από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του ανθρώπου της παραβίασης του άρθρου 6 ΕυρΣΔΑ ως προς τις προϋποθέσεις πρόσβασης στο Ακυρωτικό», σελ. 395, όπου επισημαίνεται ότι οι δικονομικοί κανόνες είναι ελεγκτέοι από πλευράς δίκαιης δίκης και δεν αποτελούν ανέλεγκτο τμήμα ενός δικονομικού μηχανισμού που εξασφαλίζει τελικά την ορθή απονομή της δικαιοσύνης καθώς πρέπει να οδηγούν, στο σύνολό τους, σε μορφές δίκαιης δίκης.

³¹ Βλ. σχετ. υπ. 30.

Δεδομένου ότι, όπως έχει γίνει δεκτό, η Ε.Σ.Δ.Α. εγγυάται δικαιώματα και διαδικασίες εφαρμόσιμα και αποτελεσματικά³², το δικαίωμα πρόσβασης δεν περιλαμβάνει απλώς το δικαίωμα προσφυγής σε δικαιοδοτικό όργανο, αλλά και το δικαίωμα κρίσεως της υποθέσεως από ένα «δικαστήριο». Πράγματι, θα ήταν απατηλό αν το νομικό σύστημα ενός συμβαλλόμενου κράτους επέτρεπε σε ένα άτομο να φέρει την αστική του υπόθεση ενώπιον ενός δικαιοδοτικού οργάνου, χωρίς να εξασφαλίζεται ότι η υπόθεση θα κριθεί από δικαστήριο³³ που θα εκδώσει οριστική απόφαση, σε δικαστική διαδικασία³⁴. Το «δικαστήριο» δε, κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α., δεν είναι κατ'ανάγκην, ένα κλασικό δικαιοδοτικό όργανο, ενταγμένο στην τακτική δικαστική διάρθρωση. Μπορεί να έχει συσταθεί προκειμένου να εξετάζει ιδιαίτερα ζητήματα, τα οποία επιτρέπεται να διερευνά κατά τρόπο πρόσφορο εκτός του τακτικού δικαστικού συστήματος. Κρίσιμες επ' αυτού είναι οι εγγυήσεις, τόσο ουσιαστικές όσο και διαδικαστικές, με τις οποίες περιβάλλεται³⁵.

Έτσι, προκειμένου ένα εκδικαστικό όργανο να υπαχθεί στην έννοια του «δικαστηρίου», δεν αρκεί η άσκηση δικαιοδοτικών αρμοδιοτήτων³⁶ αλλά πρέπει να συγκεντρώνει συγκεκριμένα συστατικά στοιχεία. Για να αποφανθεί το Δικαστήριο επί του ζητήματος αν μια διαδικασία προσφέρει τις αναγκαίες εγγυήσεις, πρέπει να λαμβάνει υπ' όψη του την ιδιαίτερη φύση των συνθηκών υπό τις οποίες διεξάγεται³⁷. Σύμφωνα με τη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α., θα πρέπει αφενός να πληρούνται οι προϋποθέσεις της ανεξαρτησίας, και της αμεροληψίας αφετέρου ο δικαστής να έχει εξουσία έκδοσης δεσμευτικών αποφάσεων σε ένα συγκεκριμένο τομέα³⁸. Επιπλέον, ένα «δικαστήριο», χαρακτηρίζεται, υπό την ουσιαστική έννοια της λέξης, από τις δικαστικές του λειτουργίες, που συνίστανται στην αρμοδιότητα του να καθορίζει ζητήματα στη βάση κανόνων δικαίου και μέσα από διαδικασίες που διεξάγονται κατά έναν προδιαγεγραμμένο τρόπο και να εκδίδει δεσμευτικές αποφάσεις που δεν επιδέχονται τροποποιήσεις από αρχές μη δικαστικές³⁹. Έχει, επίσης, γίνει δεκτό ότι, για να μπορεί ένα δικαστήριο να αποφασίζει επί μιας αμφισβητήσεως επί δικαιωμάτων και υποχρεώσεων,

³² Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Airey κατά Ιρλανδίας*, απόφαση της 09.10.1979.

³³ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 21.02.1975, *Koskinas κατά Ελλάδος*, απόφαση της 23.06.2002.

³⁴ Βλ. Σαρμά, ό.α. σελ. 358 όπου γίνεται και παραπομπή στη σχετική Ε.Δ.Δ.Α., *Kutic κατά Κροατίας*, απόφαση της 01.03.2002.

³⁵ Βλ. Σαρμά, ό.α. σελ. 359 όπου γίνεται παραπομπή στις σχετικές Ε.Δ.Δ.Α., *Lithgow και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 8ης Ιουλίου 1986, και Ε.Δ.Δ.Α. *Rolf Gustafson κατά Σουηδίας*, απόφαση της 1ης Ιουλίου 1997.

³⁶ Βλ. Reid, ό.α. όπου γίνεται παραπομπή στη σχετική Ε.Δ.Δ.Α., *Campbell και Fell κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 28.06.1984.

³⁷ Βλ. Σαρμά, ό.α. σελ. 358, με αναφορά στην Ε.Δ.Δ.Α., *De Wilde, Ooms Versyp κατά Βελγίου*, απόφαση της 18.11.1970.

³⁸ Βλ. Reid, ό.α. όπου γίνεται παραπομπή στη σχετική Ε.Δ.Δ.Α., *Le Compte κατά Βελγίου*, απόφαση της 28.06.1984.

³⁹ Βλ. Σαρμά, ό.α. σελ. 359, όπου γίνεται παραπομπή στην Ε.Δ.Δ.Α., *Findlay κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 25.02.1997.

σύμφωνα με το άρθρο 6, παρ.1 της Σύμβασης, πρέπει να έχει αρμοδιότητα να εξετάζει όλα τα ζητήματα, νομικά και πραγματικά, που είναι κρίσιμα για τη διαφορά επί της οποίας έχει επιληφθεί⁴⁰.

Η ανεξαρτησία⁴¹, εξάλλου, ενός δικαιοδοτικού οργάνου εξετάζεται αφενός ως προς την εκτελεστική εξουσία αφετέρου ως προς τους δικαζόμενους μιας υπόθεσης. Τα κριτήρια της «αυτόνομης» έννοιας της «ανεξαρτησίας», κατά το άρθρο 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α., είναι ο τρόπος ορισμού και η διάρκεια της θητείας των μελών του, η ύπαρξη εγγυήσεων κατά εξωτερικής πίεσεως και η εμφάνιση ανεξαρτησίας⁴². Όσον αφορά δε, στη διαπίστωση περί αμεροληψίας, αυτή δεν χρήζει πλήρους αποδείξεως: για την κήρυξη του δικαστηρίου ως μεροληπτικού, αρκεί η θεμελίωση έστω και υπονοιών, αρκεί, δηλαδή, «ο φόβος για την μεροληψία τους να αποδεικνύεται αντικειμενικά δικαιολογημένος»⁴³.

Εφόσον έχει αρχικά διασφαλισθεί ότι ένα όργανο συνιστά «δικαστήριο», το άρθρο 6 παρ. 1 επιτάσσει σαφώς τον δημόσιο χαρακτήρα των συνεδριάσεων του «δικαστηρίου»⁴⁴. Η δημοσιότητα αφορά τόσο τη διαδικασία της δίκης όσο και την έκδοση της απόφασης, προϋποθέσεις απαραίτητες για τη διεξαγωγή της δίκης η οποία δεν αρκεί να ακολουθεί κάποιους τυπικούς κανόνες διαδικασίας αλλά να εμφανίζεται δίκαιη, τόσο έναντι των διαδίκων όσο και έναντι των πολιτών. Το Ε.Δ.Δ.Α. τονίζει παγίως, ότι η δημόσια διαδικασία των ακροάσεων ενώπιον των δικαστηρίων συνιστά θεμελιώδη αρχή του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης αποσκοπώντας στην προστασία των διαδίκων απέναντι στην μυστική απονομή της δικαιοσύνης, όταν αυτή γίνεται χωρίς δημόσια επιτήρηση, επιπλέον ότι, μέσω της δημοσιότητας,

⁴⁰ Για λόγους δομής της παρούσας, βλ. αναλ. σχετικά με την επιταγή για εξουσία δικαστικής εκτίμησης όλων των νομικών και πραγματικών ζητημάτων, βλ. αναλ. κατωτέρω, υπό Μέρος II.

⁴¹ Λόγω περιορισμένης έκτασης της παρούσας δεν είναι δυνατή η αναλυτική παρουσίαση όλων των συστατικών στοιχείων της έννοιας του «δικαστηρίου». Γίνεται απλή αναφορά στα αναγκαία στοιχεία ώστε να είναι επαρκής η πραγμάτευση των ακολουθούντων ζητημάτων.

⁴² Βλ. Σαρμά, ό.α., σελ. 378.

⁴³ Δύο είναι οι «δοκιμές» με τις οποίες το Ε.Δ.Δ.Α. ελέγχει τις υπόνοιες μεροληψίας του δικαστή ενός οργάνου:

Η πρώτη, λεγόμενη και «υποκειμενική δοκιμή» είναι η έρευνα της «προσωπικής πεποίθησης» των δικαστών που δίκασαν. Κατά την εξέταση της «υποκειμενικής μεροληψίας» του, ο δικαστής απολαμβάνει ενός «τεκμηρίου αμεροληψίας», το οποίο ο προσφεύγων οφείλει να ανατρέψει, με την επίκληση ειδικών περιστατικών, τα οποία μπορούν να συνίστανται στην προσωπική συμπεριφορά του υπόπτου δικαστή.

Η δεύτερη, λεγόμενη και «αντικειμενική δοκιμή» η παροχή εγγυήσεων αμεροληψίας από πλευράς του δικαστή, που να αποκλείει κάθε υπόνοια σχετικά. Αυτό σημαίνει, προκειμένου περί δικαστικού οργάνου, ότι, πέραν της προσωπικής συμπεριφοράς του δικαστή, υπάρχουν αντικειμενικά περιστατικά που εγείρουν αμφιβολίες για την αμεροληψία του. Τέτοιες αμφιβολίες γεννώνται για τα μέλη ενός πειθαρχικού «δικαστηρίου», λ.χ., εάν προκύπτει ότι έχουν αντιπροσωπεύουν επαγγελματικά συμφέροντα, τα οποία να ικανοποιούνται με την καταδίκη του πειθαρχικώς κατηγορουμένου.

⁴⁴ «Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθή (...) δημοσία (...). Η απόφασις δέον να εκδοθή δημοσία (...)». Στην ίδια παράγραφο προβλέπονται και οι περιπτώσεις θεμιτού περιορισμού του δικαιώματος σε δημόσια δίκη.

αποκαθίσταται και η εμπιστοσύνη στα δικαστήρια⁴⁵. Χαρακτηριστικά, έχει διατυπωθεί ότι η διαφάνεια στην απονομή της δικαιοσύνης, βοηθά στην επίτευξη του σκοπού του άρθρου 6, παρ. 1, δηλαδή μιας δίκαιης δίκης, της οποίας η εξασφάλιση είναι μέρος των αρχών κάθε δημοκρατικής κοινωνίας κατά την έννοια της Σύμβασης⁴⁶. Ο κανόνας της δημόσιας διεξαγωγής της δίκης υπόκειται, πάντως, στις ρητές εξαιρέσεις του άρθρου 6, παρ. 1. Εκ μόνου του λόγου, όμως, ότι δεν διεξήχθησαν δημόσιες συζητήσεις δεν δύναται να συναχθεί ότι παραβιάστηκε το άρθρο 6, παρ. 1, πριν διερευνηθεί η περίπτωση παραίτησης, έστω και σιωπηρής, του προσφεύγοντος στο δικαστήριο, που δεν ζήτησε ρητώς τη διεξαγωγή τέτοιων συζητήσεων⁴⁷.

Εξάλλου, πρέπει να επισημανθεί ότι, προκειμένου να ελεγχθεί ο δημόσιος ή μη χαρακτήρας μιας δίκης, λαμβάνεται υπόψιν η διαδικασία ως σύνολο, και δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη δημοσιότητα της πρωτοβάθμιας διαδικασίας κατά την οποία γίνεται εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών⁴⁸. Όσον αφορά στη δευτεροβάθμια δίκη με αντικείμενο μόνο τον έλεγχο νομιμότητας, το Ε.Δ.Δ.Α. κάνει μία, μάλλον συσταλτική, ερμηνεία της διάταξης, όσον αφορά στην ανάγκη δημοσιότητας της δίκης⁴⁹. Πάντως, η δημοσιότητα της διαδικασίας ενώπιον του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου που επανεξετάζει θέματα νομιμότητας, δεν καλύπτει την απουσία δημοσιότητας στη διαδικασία ενώπιον του δικαστηρίου της ουσίας⁵⁰.

Η δημόσια «έκδοση» της απόφασης⁵¹, εξάλλου, σκοπεί στους ίδιους λόγους με την τήρηση της δημοσιότητας της διαδικασίας: στην δυνατότητα του ελέγχου του δικαστικού σώματος από το κοινό, για την τήρηση της αρχής της «δίκαιης δίκης». Παράλειψη της δημοσίευσης της απόφασης, λοιπόν, επάγεται παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α., και συνιστά έλλειψη βασικού συστατικού στοιχείου της έννοιας του «δικαστηρίου». Κάθε

⁴⁵ Η τήρηση της δημοσιότητας της διαδικασίας πρέπει, πάντως, να είναι πρακτική και αποτελεσματική, και όχι απλώς θεωρητικά διασφαλισμένη. Κατά τον ορισμό του Ε.Δ.Δ.Α., μια δίκη συμβιβάζεται με τις απαιτήσεις της δημοσιότητας μόνον εάν το κοινό μπορεί να πληροφορηθεί τον τόπο και τον χρόνο όπου θα λάβει χώρα, και ο τόπος είναι εύκολα προσβάσιμος στο κοινό. Συνεπώς, η έμπρακτη παρακώλυση της προσέλευσης του κοινού παραβιάζει την αρχή της δημοσιότητας όπως ακριβώς και μια νομική της απαγόρευση. Έτσι, παραβιάζεται η αρχή της δημοσιότητας όταν, λ.χ., η διαδικασία λαμβάνει χώρα σε κλειστό χώρο, όπου το κοινό δεν έχει πρόσβαση, το δωμάτιο των ακροάσεων είναι πολύ μικρό για να υποδεχτεί το ακροατήριο, το κοινό δεν πληροφορείται για τον τόπο και τον χρόνο της ακρόασης, η ώρα της ακρόασης αποκλείει την προσέλευση του κοινού κ.τ.λ.

⁴⁶ Βλ. Σαρμά, ό.α., σελ. 390, με παραπομπή στις Ε.Δ.Δ.Α., *Diennet κατά Γαλλίας*, απόφαση της 26.09.1995 και *Werner κατά Αυστρίας*, απόφαση της 24.11.1997.

⁴⁷ ⁴⁷ Βλ. Σαρμά, ό.α., σελ. 391, με παραπομπή στην Ε.Δ.Δ.Α., *Stallinger και Kuso κατά Αυστρίας*, απόφαση της 23.04.1997.

⁴⁸ Jacobs, White, *The European Convention on Human Rights*, σελ. 140. με παραπομπή στην Ε.Δ.Δ.Α., *Axen κατά Γερμανίας*, απόφαση της 08.12.1983.

⁴⁹ Παπακωνσταντίνου, «Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας για το άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: η οριακή εφαρμογή του άρθρου από τον εθνικό δικαστή και οι επιπτώσεις στη συγκρότηση του δικανικού συλλογισμού από τη τυπική αναγνώριση της εισδοχής της Ε.Σ.Δ.Α. στην Ευρωπαϊκή Κοινοτική έννομη τάξη», σελ. 14, όπου γίνεται παραπομπή στις ΕΔΔΑ, *Axen κατά Γερμανίας*, ό.α. και *Sutter κατά Γερμανίας*, απόφαση της 22.02.1984.

⁵⁰ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Le Compte, Van Leuven et de Meyere κατά Βελγίου*, απόφαση της 23.06.1981.

⁵¹ Πρόκειται για δημοσίευση της αιτιολογίας, κυρίως, της απόφασης.

περίπτωση δημοσίευσης δικαστικής απόφασης εξετάζεται υπό το φως της διαδικασίας που ακολουθήθηκε και με βάση τον σκοπό και το αντικείμενο του άρθρου 6, παρ. 1, ώστε με τα δεδομένα αυτά να προσδιορίζεται εκάστοτε ο πρόσφορος τρόπος δημοσίευσης.

Δεδομένων των ανωτέρω, το δικαίωμα πρόσβασης σε «δικαστήριο», όπως έχει ερμηνευθεί από το Ε.Δ.Δ.Α., εφαρμόζεται και στο χώρο του ελληνικού διοικητικού δικαίου και εγγυάται την εκδίκαση από το Συμβούλιο της Επικρατείας⁵² κάθε αμφισβήτησης, η έκβαση της οποίας είναι καθοριστική για αστικής φύσεως διαφορές. Πράγματι, είναι αδιανόητο για τη λειτουργία του Κράτους Δικαίου να μπορούν τα κρατικά όργανα να δημιουργούν μονομερώς δημόσιες υποχρεώσεις των διοικούμενων χωρίς να έχουν οι τελευταίοι τη δυνατότητα να εναντιωθούν και να επιδιώξουν το δικαστικό έλεγχο της νομιμότητας των υποχρεώσεων που τους επιβάλλονται. Επομένως, τα δικαστήρια πρέπει να έχουν, και έχουν, δημόσια υποχρέωση για δικαστική προστασία καθενός που θίγεται στα νόμιμα συμφέροντα και τα δικαιώματά του⁵³. Ο ακυρωτικός δικαστής, λοιπόν, δε μπορεί να κρυφτεί πίσω από ένα νόμο που ενδεχομένως αρνείται το δικαίωμα δικαστικής ακρόασης σε συγκεκριμένη περίπτωση ή απλώς αφήνει το κρίσιμο ζήτημα αρρύθμιστο⁵⁴. Ούτε, βέβαια, νομιμοποιείται να μείνει απαθής ενώπιον εμμέσων περιορισμών του δικαστικού ελέγχου των διοικητικών πράξεων και παρεπόμενα, της δικαστικής προστασίας των πολιτών, των οποίων τα έννομα συμφέροντα και δικαιώματα θίγονται.

⁵² Εφεξής Σ.τ.Ε.

⁵³ Βλ. Μπέη, Κ., ό.α., σελ. 86.

⁵⁴ Βλ. Μπέη, Κ., ό.α., σελ. 85, όπου γίνεται και ειδικότερη ανάλυση.

Α.Ι.Β. Η ΑΜΕΣΗ ΠΑΡΑΒΙΑΣΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 6 Ε.Σ.Δ.Α. ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΑ ΝΟΜΟΘΕΤΗ.

– ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΤΩΝ ΠΕΙΘΑΡΧΙΚΩΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΩΝ ΤΩΝ ΔΙΚΗΓΟΡΩΝ.

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Έχει επιλεγεί η ενασχόληση της παρούσας με την περίπτωση του δικαστικού ελέγχου των πειθαρχικών αποφάσεων εις βάρος δικηγόρων, δεδομένης της επικαιρότητας του θέματος, της πρακτικής χρησιμότητάς του, καθώς και της ποικιλίας των νομικών ζητημάτων που ανακύπτουν από την εξέτασή του.

Θα αποτελούσε, πάντως, παράλειψη η μη αναφορά σε μία άλλη κατηγορία πράξεων που δεν υπόκεινται σε αίτηση ακύρωσης, παρά το γεγονός ότι μπορεί να επιφέρουν προσβολή εννόμων συμφερόντων. Πρόκειται για τις κυβερνητικές πράξεις, οι οποίες, εξαιρούνται ρητά του ακυρωτικού ελέγχου με τη διάταξη του άρθρου 45 του π.δ. 18/1989.

Η μοναδική υποχώρηση απέναντι στο σύστημα της πλήρους και αποτελεσματικής εννόμου προστασίας που επιβάλλει το Σύνταγμα, αφορά στις καθορισμένες και περιορισμένες αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας ως ρυθμιστή του πολιτεύματος, δεδομένου ότι οι σχετικές αποφάσεις του Προέδρου της Δημοκρατίας δεν συνιστούν εκτελεστές πράξεις διοικητικής αρχής και άρα δεν υπόκεινται σε ακυρωτικό έλεγχο.

Όλες οι άλλες αποφάσεις και ενέργειες, που έχουν θεωρηθεί ως κυβερνητικές, εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 20 Σ και του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ και υπόκεινται στην ελεγκτική δικαιοδοσία του δικαστού, η δε άρνηση δικαστικού ελέγχου ισοδυναμεί με στέρηση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο υπό την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ

Εν όψει όλων των ανωτέρω, πρέπει να γίνει δεκτό, ότι, η υπαγωγή από την νομολογία του Σ.τ.Ε. όλο και λιγότερων προσβαλλόμενων πράξεων στην κατηγορία των κυβερνητικών πράξεων απαμβλύνει τους, εύλογους για το Κράτος Δικαίου, κινδύνους που δημιουργούνται από την κατηγορία αυτή των διοικητικών πράξεων οι οποίες απολαύουν δικαστικής ασυλίας και καθιστά στην πράξη περιττή την θεωρητική προσπάθεια υποκαταστάσεως του απαραδέκτου που προκύπτει από τις κυβερνητικές πράξεις με άλλες μορφές απαραδέκτου, όπως λ.χ. την έλλειψη εκτελεστότητας και εννόμου συμφέροντος.

Πάντως το Ε.Δ.Δ.Α., πήρε θέση σχετικά με το εν λόγω ζήτημα στην κατά πλειοψηφία απόφαση της 14.12.2006, στην υπόθεση *Markovic και λοιποί κατά Ιταλίας*, που αφορούσε σε αίτημα αποζημίωσης για ζημία που είχε προκληθεί από πράξη χαρακτηριζόμενη από το Ιταλικό Ακυρωτικό, ως κυβερνητική. Η πλειοψηφία έκρινε ότι η θεωρία της κυβερνητικής πράξης, ιδίως όταν σχετίζεται με αποφάσεις πολιτικού χαρακτήρα που εμπίπτουν στον σκληρό πυρήνα της κρατικής κυριαρχίας, όπως οι πράξεις πολέμου, αποκλείει από το δικαστικό έλεγχο μόνο μια στενή κατηγορία ενεργειών της δημόσιας διοίκησης και όχι κάθε περίπτωση αστικής ευθύνης. Και τούτο επιβάλλει διαδικαστικό περιορισμό στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο, ο οποίος είναι ανάλογος με τον επιδιωκόμενο σκοπό και δεν παραβιάζει το άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ.

Πρέπει, πάντως, να επισημανθεί η γνώμη της μειοψηφίας, που εντοπίζει την ουσία της υπόθεσης, στη θέση του ατόμου έναντι της εξουσίας στην πιο επίφοβη μορφή της, της «κρατικής κυριαρχίας». Η μειοψηφία δέχεται ότι ο χαρακτήρας των πολιτικών πράξεων μπορεί να οδηγήσει σε αποκλεισμό του δικαιώματος αμφισβήτησής τους, εφόσον, όμως, βρίσκει τα όριά του στους κανόνες δικαίου που οριοθετούν την άσκηση της κυβερνητικής εξουσίας. Λαμβάνοντας δε υπόψιν το γεγονός ότι το επίδικο αίτημα αφορούσε στην καταβολή αποζημίωσης και όχι στην ακύρωση της κυβερνητικής πράξης, η γνώμη αυτή θεωρεί ότι το ιταλικό Ακυρωτικό Δικαστήριο απορρίπτοντας το αίτημα αποζημίωσης, δε τήρησε σχέση αναλογικότητας και εξέφυγε των ορίων του νόμιμου σκοπού που μπορεί να αναγνωρισθεί στη θεωρία των κυβερνητικών πράξεων.

Χαρακτηριστική για τη σημασία του ζητήματος σε σχέση με την ένταξή του στο πλαίσιο δημοκρατούμενης κοινωνίας, όπως αυτή αντικατοπτρίζεται στην εφαρμογή της ΕΣΔΑ, είναι και η τελική δήλωση της μειοψηφίας ότι «Λυπάμαι, όμως, που η πλειονότητα του Δικαστηρίου δέχθηκε μια λύση, η οποία μεταφράζεται σε πλήγμα στα ίδια τα θεμέλια της Σύμβασης»⁵⁵.

Σε σχέση με την υπαγωγή πειθαρχικών υποθέσεων στις εγγυήσεις του άρθρου 6 Ε.Σ.Δ.Α., πρέπει να αναφερθεί ότι μέσω της αυτόνομης ερμηνείας, μπορεί να διαγνωσθεί ο αστικός ή ποινικός χαρακτήρας της εκάστοτε αμφισβήτησης, που χαρακτηρίζεται από το εσωτερικό δίκαιο ως πειθαρχική. Εξάλλου, είναι δυνατό να διαγνωσθούν και οι δύο, ενόψει του ότι το Ε.Δ.Δ.Α. έχει δεχθεί⁵⁶ ότι οι δυο όψεις, αστική και ποινική, μιας υπόθεσης, είναι δυνατό να συντρέχουν. Εάν οποιοσδήποτε χαρακτήρας συντρέχει, όπως και αν συντρέχουν και οι δύο, τότε εφαρμόζεται η πλήρης προστασία του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α.. Αντιθέτως, εάν δεν συντρέχει ούτε ο αστικός, ούτε ο ποινικός χαρακτήρας, το άρθρο 6 παρ. 1 δεν έχει εφαρμογή. Στις απαιτήσεις και εγγυήσεις, επομένως, του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α., υπάγονται όλες οι διαδικασίες των οποίων το αποτέλεσμα είναι αποφασιστικό για αστικής φύσεως δικαιώματα ή υποχρεώσεις⁵⁷, άρα και οι πειθαρχικές δίκες, αν το αποτέλεσμα της διαδικασίας είναι αμέσως καθοριστικό για τέτοιο δικαίωμα⁵⁸.

Για την διαπίστωση δε του ποινικού χαρακτήρα μιας πειθαρχικής υπόθεσης, το Ε.Δ.Δ.Α. έχει καθιερώσει, κατά πάγια νομολογία, τρία δικά του, «αυτόνομα» κριτήρια⁵⁹, και συγκεκριμένα το εάν η νομική πρόβλεψη της πράξης, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, ανήκει στην ποινική νομοθεσία, στην πειθαρχική, ή και στις δύο, η ίδια η φύση της παραβίασης και η σοβαρότητα της ποινής που διακινδυνεύει ο δικαζόμενος. Κατά γενικό και απόλυτο κανόνα, η στέρηση της ελευθερίας σε μια κοινωνία υποκείμενη στον νόμο, όταν υπερβαίνει ένα βαθμό σοβαρότητας, υποδηλώνει ποινική μεταχείριση, ακόμα και αν, με τα προηγούμενα δύο κριτήρια, η υπόθεση είναι, ενδεχομένως, πειθαρχική.

⁵⁵ Βλ. αναλ. για το ζήτημα των κυβερνητικών πράξεων: Δαρζέντα, *Κράτος Δικαίου και αίτηση ακυρώσεως*, Τράντα, «Οι κυβερνητικές πράξεις στο μεταίχμιο της προστασίας του δημοσίου συμφέροντος και του ελέγχου της διακριτικής ευχέρειας της διοικήσεως», Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου «Το κριτήριο του "λειτουργικού διχασμού των οργάνων" (dedoublement fonctionnel) του διεθνούς δικαίου, ως κριτήριο του φαινομένου της δικαστικής ασυλίας των "κυβερνητικών πράξεων" στο Εσωτερικό Δημόσιο Δίκαιο», Παπακωνσταντίνου, «"Κυβερνητικές πράξεις" και αρχή νομιμότητας της διοικητικής δράσης: Η εξέλιξη της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας».

⁵⁶ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Albert και Le Compte κατά Βελγίου*, απόφαση της 10.02.1983.

⁵⁷ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Procola κατά Λουξεμβούργου*, απόφαση της 28.09.1995.

⁵⁸ Βλ. Καραμιχαλέλη, «Αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικές με τη διάκριση των διοικητικών διαφορών σε ουσίας και ακυρωτικές», σελ. 12, όπου και ανάλυση της Ε.Δ.Δ.Α., *Le Compte, Van Leuven, De Meyere κατά Βελγίου*, ό.α.

⁵⁹ Βλ. αναλ. Δεμερτζή, ό.α., σελ. 696, όπου γίνεται και παραπομπή στη Ε.Δ.Δ.Α., *Engel και λοιποί κατά Ολλανδίας*, απόφαση της 08.06.76 η οποία ακολουθείται από άλλες όμοιες.

Η κρίση του Ε.Δ.Δ.Α. κατά την εκτίμηση του εάν συντρέχει ή όχι ποινικός χαρακτήρας σε πειθαρχικές υποθέσεις ενέχει περιθώρια διακριτικής ευχέρειας. Στην πραγματικότητα, υιοθετείται ένα «τεκμήριο ποινικού χαρακτήρα», αφού, για την διαπίστωση της ποινικής φύσεως μιας υπόθεσης, αρκεί να εντοπίζεται «μια απόχρωση που δεν συμβιβάζεται εξ ολοκλήρου με μια καθ' αυτό πειθαρχική υπόθεση»⁶⁰. Η σημασία της κατάφασης στον ποινικό χαρακτήρα μιας υπόθεσης, δεν περιορίζεται στον έλεγχο της εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α., καθώς συνεπάγεται πολύ πληρέστερη προστασία⁶¹ στον προσφεύγοντα σε σχέση με την αναγνώριση αποκλειστικά αστικού χαρακτήρα⁶². Όταν, επομένως, το Δικαστήριο κρίνει ότι μια υπόθεση ενέχει ποινικό χαρακτήρα, παραλείπει, ως παρέλκουσα, την εξέταση του αστικού της χαρακτήρα, αφού η διαπίστωση του ποινικού χαρακτήρα επάγεται πλήρη προστασία του άρθρου 6.

Ενόψει των ανωτέρω πρέπει να επισημανθεί ιδιαίτερα το γεγονός ότι, παραμένει σε εκκρεμότητα, μέχρι σήμερα, το ζήτημα του συντρέχοντα ποινικού χαρακτήρα των πειθαρχικού υποθέσεων δικηγόρων και γιατρών που στερήθηκαν, οριστικά ή προσωρινά, το δικαίωμα στην άσκηση του επαγγέλματος τους. Επ' αυτού, το Ε.Δ.Δ.Α. καταρχάς έκρινε ότι οι υποθέσεις αυτές έχουν οπωσδήποτε αστικό χαρακτήρα. Ιδιαίτερης σημασίας επ' αυτού είναι η σχετική νομολογία που έχει διαμορφωθεί για το πειθαρχικό δίκαιο σε επαγγελματικούς εν γένει συλλόγους⁶³.

Ειδικότερα εν σχέσει με την αστική φύση του δικηγορικού λειτουργήματος, ενόψει και της υπαγωγής του στο σύστημα της απονομής της δικαιοσύνης, χαρακτηριστική είναι η κρίση του Ε.Δ.Δ.Α. επί της υπόθεσης *Η κατά Βελγίου*⁶⁴, σύμφωνα με την οποία, αν και από μία άποψη ο δικηγόρος είναι μέρος του δικαστικού συστήματος, αυτό δεν αποκλείει τον αστικό χαρακτήρα του δικηγορικού επαγγέλματος, καθόσον ο δικηγόρος αντιμετωπίζεται ως ελεύθερος επαγγελματίας ενώ το γραφείο και η περιουσία του αποτελούν ιδιωτική του περιουσία, αστικού χαρακτήρα. Επομένως, μια διαφορά που αφορά πειθαρχική ποινή η οποία θίγει το δικαίωμα του δικηγόρου να δικηγορεί, ενέχει οπωσδήποτε το χαρακτήρα αμφισβήτησης επί δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικής φύσεως. Συμπερασματικά, τα πειθαρχικά όργανα πρέπει να ικανοποιούν

⁶⁰ Βλ. Δεμερτζή, ό.α. σελ. 698, με παραπομπή στην Ε.Δ.Δ.Α., Campbell και Fell κατά Ηνωμένου Βασιλείου, απόφαση της 28.06.1984, χωρίο της οποίας παρατίθεται.

⁶¹ Βλ. αναλ. Δεμερτζή ό.α., σελ. 696 επ. όπου επισημαίνεται η σημασία της διάγνωσης χαρακτήρα ποινικής φύσης.

⁶² Επομένως, είναι εύλογο το ότι πολλοί προσφεύγοντες, και ιδίως επαγγελματίες, γιατροί ή δικηγόροι, στους οποίους είχε επιβληθεί, προσωρινή ή οριστική απαγόρευση άσκησης του επαγγέλματος, έφεραν τις πειθαρχικές τους υποθέσεις ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α., επικαλούμενοι τον ποινικό τους χαρακτήρα.

⁶³ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., Albert et Le Compte κατά Βελγίου, απόφαση της 10.02.1983, Diennet κατά Γαλλίας, απόφαση της 26.09.1995, Le Compte, van Leuven et De Meyere κατά Βελγίου, απόφαση της 23.06.1981.

⁶⁴ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Η κατά Βελγίου*, απόφαση της 30.11.1987.

τα ίδια τις απαιτήσεις του άρθρου 6 παρ.1, είτε οι αποφάσεις τους να μπορούν να προσβληθούν σε δικαστικό όργανο με πλήρη δικαιοδοσία που ικανοποιεί τις παραπάνω απαιτήσεις⁶⁵.

Πάντως, είναι αναμφισβήτητη η υπαγωγή πειθαρχικών υποθέσεων δικηγόρων, ως καταρχήν αστικής φύσεως διαφορές, στην προστασία του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ⁶⁶, υπό την προϋπόθεση δε του χαρακτηρισμού τους ως ποινικών υποθέσεων, και στις αυξημένες εγγυήσεις των λοιπών διατάξεων της σύμβασης που αφορούν ποινικές κατηγορίες.

⁶⁵ Βλ. Κοϊμτζόγλου, «Αίτηση ακύρωσης κατά αποφάσεων του Ανώτατου Πειθαρχικού Συμβουλίου Δικηγόρων», σελ. 13.

⁶⁶ Η πρώτη καταδίκη εις βάρος της Ελλάδας για παραβίαση του άρθ. 6, κατά την πειθαρχική διαδικασία επαγγελματικού συλλόγου ήρθε με την δεύτερη απόφαση *Φίλης κατά Ελλάδας* της 27.6.1997, όπου κατά του προσφεύγοντα πολιτικού μηχανικού είχε επιβληθεί το 1984 από το πειθαρχικό συμβούλιο του ΤΕΕ δεκάμηνη αναστολή άσκησης επαγγέλματος. Κατά της απόφασης αυτής προσέφυγε στο Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο, το οποίο τον δικαίωσε μεν και ακύρωσε την πειθαρχική ποινή, αλλά μόλις το 1993. Η διάρκεια της πειθαρχικής διαδικασίας κρίθηκε από το Ε.Δ.Δ.Α. ότι υπερέβη τον εύλογο χρόνο.

Δεδομένης της, κατά τα ανωτέρω, αναμφισβήτητης υπαγωγής των πειθαρχικών υποθέσεων των δικηγόρων στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ, ο ρητός αποκλεισμός, κατά το άρθρο 78 παρ. 3 του Κώδικα Δικηγόρων⁶⁷, του δικαστικού ελέγχου των αποφάσεων του Ανώτατου Πειθαρχικού Συμβουλίου των Δικηγόρων, αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση αποστέρησης του δικαιώματος για «πρόσβαση σε δικαστήριο».

Όσον αφορά στην αντιμετώπιση του ως άνω αποκλεισμού από το Σ.τ.Ε., για πρώτη φορά νομολογήθηκε, με την απόφαση 488/1930, ότι οι πράξεις των πειθαρχικών συμβουλίων των δικηγορικών συλλόγων και του Ανωτάτου Πειθαρχικού Συμβουλίου στον Άρειο Πάγο δεν προσβάλλονται με αίτηση ακυρώσεως, καθώς οι πράξεις των εν λόγω οργάνων, ως προερχόμενες από δικαστικά όργανα, εντάσσονταν στα πλαίσια των πράξεων της δικαστικής εξουσίας⁶⁸. Σε άλλες αποφάσεις⁶⁹ κρίθηκε ότι το Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο Δικηγόρων, ασκεί αρμοδιότητα, η οποία, αν και, κατά περιεχόμενο είναι διοικητικής φύσης, συνδέεται στενά με τη δικαιοδοτική λειτουργία, εξαιτίας του κυρίου έργου του δικηγόρου, ο οποίος ασκεί ελεύθεριο επάγγελμα με χαρακτήρα δημόσιου λειτουργήματος, επομένως οι εκδιδόμενες πράξεις αφενός δεν χαρακτηρίζονται δικαιοδοτικές, αφετέρου δεν συνιστούν πράξεις διοικητικής αρχής υποκείμενες σε αίτηση ακυρώσεως ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας.

Στην εν λόγω νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, η νομιμότητα της διάταξης που απέκλειε το δικαστικό έλεγχο των αποφάσεων του Ανώτατου Πειθαρχικού Συμβουλίου των Δικηγόρων, βασιζόταν στην παραδοχή ότι το εν λόγω Συμβούλιο εντάσσεται περισσότερο στη δικαστική και όχι στη διοικητική δομή της κρατικής οργάνωσης, ώστε οι σχετικές αποφάσεις να μη μπορούν να χαρακτηρισθούν ως διοικητικές πράξεις διοικητικών οργάνων, με αποτέλεσμα να μην υπόκεινται σε αίτηση ακύρωσης, δεδομένου ότι στην αρμοδιότητα του Συμβουλίου της Επικρατείας υπάγεται η ακύρωση εκτελεστών διοικητικών πράξεων για υπέρβαση εξουσίας ή παράβαση νόμου⁷⁰. Γινόταν, επιπλέον, δεκτό, ότι οι τότε ισχύουσες συνταγματικές διατάξεις περί δικαστικής προστασίας⁷¹, δεν δύνανται να στηρίξουν την άποψη περί του παραδεκτού της αιτήσεως ακυρώσεως κατά των πράξεων του προαναφερόμενου οργάνου, διότι η δικαστική προστασία παρέχεται και η αίτηση ακυρώσεως λειτουργεί υπό τους όρους που το ίδιο το

⁶⁷ Ν.Δ. 3026/1954 «Περί Κώδικος Δικηγόρων».

⁶⁸ Βλ. Δεμερτζή, «Η πόρτα του νόμου-Η δικαστική προστασία του δικηγόρου σε πειθαρχική του υπόθεση», σελ.680, όπου και παρατηρείται εύστοχα ότι ο χρόνος έκδοσης της ως άνω απόφασης είναι ενδεικτικός της έντασης του προβλήματος, που απασχόλησε το Ανώτατο Ακυρωτικό ευθύς από την ίδρυσή του, αφού το Σ.τ.Ε. ιδρύθηκε με τον Ν. 3713/1928 και, συνεπώς, το ζήτημα της δικαστικής προστασίας των δικηγόρων ήταν από τα πρώτα που τέθηκαν στην κρίση του.

⁶⁹ Βλ. μεταξύ άλλων, Σ.τ.Ε. 668/1977, Σ.τ.Ε. 1394/1979.

⁷⁰ Βλ. άρθρο 95 παρ. 1 Σ.

⁷¹ Κατά την χρονική περίοδο πριν την ψήφιση του Συντάγματος του 1975.

Σύνταγμα θέτει. Ειδικότερα, η αίτηση ακύρωσης ασκείται μόνον κατά πράξεων των διοικητικών αρχών, στις οποίες δεν συμπεριλαμβάνονται και τα συλλογικά όργανα που ανήκουν στη δικαστική οργάνωση της Πολιτείας, όπως είναι το Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο των Δικηγόρων, του οποίου ο χαρακτήρας προκύπτει από το σύνολο των διατάξεων που διέπουν τη λειτουργία του και δεν αλλοιώνεται από τη συμμετοχή σε αυτό και δικηγόρων.

Συνοψίζοντας, το Σ.τ.Ε., και κατά το παραπάνω διάστημα, απέκλειε νομολογιακά την αίτηση ακυρώσεως, και κατ' επέκταση τα ένδικα βοηθήματα ενώπιον της διοικητικής δικαιοσύνης, βάσει της αναλογικής αντιστοίχισης, αφενός του Ανώτατου Πειθαρχικού Συμβουλίου των Δικηγόρων με «δικαστική αρχή» και αφετέρου του αποκλεισμού, δυνάμει της διάταξης του άρθρου 91 παρ. 4 Σ., της προσβολής στο Σ.τ.Ε. των αποφάσεων των πειθαρχικών συμβουλίων των δικαστικών, με τον αποκλεισμό δικαστικού ελέγχου των αποφάσεων των πειθαρχικών συμβουλίων των δικηγόρων. Η όλη αναλογική ως άνω θεμελίωση των σχετικών αποσπασμάτων, και η αναφορά στο «σύνολο των διατάξεων» ενός νομοθετήματος, παραπέμπει σε «γενική αρχή» του διοικητικού δικαίου, η οποία δημιουργήθηκε από την νομολογία του Σ.τ.Ε., ιδίως στην οριακή περίπτωση των πειθαρχικών συμβουλίων των δικηγόρων. Η εν λόγω νομολογία, δεν κλονίσθηκε ούτε με την ψήφιση του συντάγματος του 1975, στο οποίο περιελήφθη η διάταξη του άρθρου 20 παρ. 1 περί δικαστικής προστασίας, οπότε και η ως άνω βασική αιτιολογία μεταφερόταν αυτούσια, από απόφαση σε απόφαση.

Κατόπιν δε, των τροποποιήσεων που επέφερε ο ν. 2721/99, η νομολογία του Σ.τ.Ε., καλούμενη να αποφανθεί σχετικά με το αν συγχωρείται προσφυγή ουσίας κατά των αποφάσεων του ανώτατου πειθαρχικού συμβουλίου των δικηγόρων, κατέληγε σε αρνητική απάντηση, με το σκεπτικό ότι, κατά την έννοια των διατάξεων του προκειμένου νόμου, η μετατροπή από τον νομοθέτη, συγκεκριμένων κατηγοριών υποθέσεων που υπάγονταν στην ακυρωτική αρμοδιότητα του Συμβουλίου της Επικρατείας, σε διοικητικές διαφορές ουσίας και η υπαγωγή τους στη δικαιοδοσία των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων προκειμένου να εκδικάζονται ως διοικητικές διαφορές ουσίας, αφορά εκείνες τις κατηγορίες διαφορών που αναφύονται από την προσβολή, με αίτηση ακυρώσεως των, κατ' εφαρμογή της ως άνω νομοθεσίας, εκδιδόμενων εκτελεστών διοικητικών πράξεων και των συναφών παραλείψεων, όχι δε και τις περιπτώσεις κατά τις οποίες οι εκδιδόμενες διοικητικές πράξεις προέρχονται από όργανα εντεταγμένα στα πλαίσια της δικαστικής οργάνωσης της πολιτείας, οι οποίες δεν συνιστούν πράξεις διοικητικής αρχής, υπό την έννοια του άρθρου 45 παρ. 1 του π.δ. 18/1989, επομένως, δεν προσβάλλονται με αίτηση ακυρώσεως ενώπιον του Σ.τ.Ε.. Ενόψει τούτων, κατέληγε ότι οι διαφορές που αναφύονται από τη δικαστική αμφισβήτηση των αποφάσεων του Ανώτατου Πειθαρχικού Συμβουλίου των Δικηγόρων, δεν μετετράπησαν με το άρθρο 29 παρ. 4 του ν. 2721/1999 σε

διοικητικές διαφορές ουσίας και δεν υπήχθησαν στη δικαιοδοσία των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων⁷². Έτσι, η νομολογία επέμενε στην άρνηση παροχής δικαστικής προστασίας σε δικηγόρους στους οποίους είχε επιβληθεί πειθαρχική ποινή.

Έχει υποστηριχθεί ότι, πριν την ειδική συνταγματική κατοχύρωση στην ελληνική έννομη τάξη του δικαιώματος καθενός σε δικαστική προστασία, η ως άνω νομολογία του Σ.τ.Ε., περί περιορισμού της αρμοδιότητάς του σε ακύρωση μόνο των διοικητικών πράξεων που εκδίδονται από διοικητικές αρχές, κατ' αντιδιαστολή προς εκείνες που εκδίδονται από άλλες κρατικές αρχές, ήταν πειστική⁷³.

Όμως, κυρίως μετά το 1975⁷⁴, οπότε κατοχυρώθηκε συνταγματικώς το δικαίωμα σε δικαστική προστασία, ο αποκλεισμός των ενδίκων βοηθημάτων κατά των αποφάσεων των πειθαρχικών συμβουλίων των δικηγόρων είχε επικριθεί έντονα στην θεωρία, τόσο ως προς την δικαιολογητική της βάση, όσο και ως προς την συμβατότητα της με το άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος αυτού.. Επομένως, δεδομένου ότι οι διοικητικές διαφορές αποκλείεται να υπάγονται σε άλλα δικαστήρια, πέρα από τα διοικητικά⁷⁵, λαμβανομένου υπόψιν και του ότι ο ακυρωτικός έλεγχος των εκτελεστών διοικητικών πράξεων των μη διοικητικών αρχών αποκλείεται να χαρακτηριστεί ως ιδιωτική διαφορά, το μόνο περιθώριο που μένει προς ικανοποίηση του δικαιώματος σε δικαστική προστασία είναι, η εκδίκασή του, ως διοικητική διαφορά, να υπάγεται στη δικαιοδοσία των διοικητικών δικαστηρίων. Για το λόγο αυτό, θα πρέπει η εξειδίκευση της αόριστης νομικής έννοιας των διοικητικών αρχών να γίνει πολύ ευρύτερα από ότι στο πλαίσιο των παλαιότερων συνταγματικών κειμένων. Συμπερασματικά, το Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο των Δικηγόρων θα έπρεπε να χαρακτηριστεί ως διοικητική αρχή, όπως κάθε πειθαρχικό συμβούλιο, οι δε αποφάσεις του ως διοικητικές πράξεις διοικητικής αρχής⁷⁶.

Από την άποψη δε της συμβατότητας της με το δικαίωμα δικαστικής προστασίας, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 20 παρ. 1 Σ. αλλά και στο άρθρο 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α., κατά το οποίο «Η πολιτεία, και πιο συγκεκριμένα, τα δικαστήρια, πρέπει να έχουν, και έχουν δημόσια υποχρέωση για δικαστική ακρόαση και προστασία καθενός που θίγεται στα δικαιώματα και τα νόμιμα συμφέροντα του», δε μπορεί παρά να διαπιστωθεί ότι η διάταξη του άρθρου 78 παρ. 3

⁷² Βλ. μεταξύ άλλων, Σ.τ.Ε. 3181/00.

⁷³ Βλ. Μπέη, Κ., *Τα συνταγματικά θεμέλια της δικαστικής προστασίας*, σελ. 141.

⁷⁴ Χαρακτηριστικά, βλ. Δαγτόγλου, Π.Δ., *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, αρ. 510, όπου αναφέρεται ως σχόλιο στη Σ.τ.Ε. 657/90: Η άσκηση πειθαρχικής εξουσίας δεν αποτελεί δικαστική λειτουργία. Η νομολογία, επομένως, του Συμβουλίου της Επικρατείας ότι οι αποφάσεις του ανώτατου Πειθαρχικού Συμβουλίου Δικηγόρων δεν προσβάλλονται με αίτηση ακρόασης στο Συμβούλιο της Επικρατείας γιατί είναι πράξεις ενός οργάνου που είναι εντεταγμένο στα πλαίσια της δικαστικής, και όχι της διοικητικής οργάνωσης της πολιτείας, δεν είναι πειστική.

⁷⁵ Βλ. άρθρα 93 παρ. 1 και 94 Σ.

⁷⁶ Βλ. Μπέη, ό.α., σελ. 141.

του Κώδικα περί Δικηγόρων δεν πρέπει να εφαρμόζεται από τα δικαστήρια, ως παραβιάζουσα το δικαίωμα δικαστικής προστασίας.

Α.Ι.Γ. Η ΟΛ.Σ.Τ.Ε. 189/2007: ΣΥΝΙΣΤΑ Η ΛΥΣΗ ΠΟΥ ΥΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ «ΔΙΚΑΙΗ» ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΘΙΓΟΜΕΝΩΝ;

Η παραπάνω Νομολογία του Σ.τ.Ε. παρέμεινε σταθερή, αφού επαναλήφθηκε, με διάφορες παραλλαγές⁷⁷, μέχρι και το 2004. Η μεταστροφή της επήλθε το 2004, αρχικά με την απόφαση 2978/2004 του Γ' Τμήματος του Σ.τ.Ε., η οποία ενέταξε το Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο των δικηγόρων στην «διοικητική οργάνωση του Κράτους», όπου ασκεί «διοικητικής φύσεως αρμοδιότητα», και συνταγματικά, αναγνώρισε ότι η διάταξη του άρθρου 78 παρ. 3 του Κώδικα Δικηγόρων αντίκειται στις διατάξεις των άρθρων 20 παρ. 1 και 95 παρ. 1 και 3 του Συντάγματος. Όσον αφορά τις δικονομικές συνέπειες της παραπάνω αντισυνταγματικότητας, έκρινε ότι η σχετική διαφορά καθίσταται, πλέον, διοικητική διαφορά ουσίας, και συνεπώς ανήκει στην αρμοδιότητα των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων, διερχόμενη όλα τα στάδια εκδίκασης, ήτοι δυο βαθμούς στην ουσία και αναιρετικό έλεγχο από το Σ.τ.Ε.⁷⁸. Με την απόφαση αυτή το Γ' Τμήμα δικαίωσε όλες τις επιφυλάξεις της θεωρίας απέναντι στην προηγούμενη νομολογία, και κατά τα δύο ως άνω σκέλη της, και παρέπεμψε το ζήτημα στην Ολομέλεια σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 100 παρ. 5 Σ.

Στην νομολογιακή εξέλιξη που συνιστά η, επακολουθήσασα της παραπομπής, Ολ.Σ.τ.Ε. 189/2007, για πρώτη φορά αναγνωρίσθηκε στους δικηγόρους δικαστική προστασία έναντι των αποφάσεων των πειθαρχικών συμβουλίων των συλλόγων τους και κηρύχθηκε η αντισυνταγματικότητα της διάταξης του άρθρου 78 παρ. 3δ του Κώδικα περί Δικηγόρων με την οποία οριζόταν ότι *«Αίτηση ακυρώσεως κατά των αποφάσεων Πειθαρχικού Συμβουλίου δεν συγχωρείται»*. Σοβαρή ώθηση προς αυτή την κατεύθυνση φαίνεται ότι έδωσε η σταδιακή αφομοίωση, από την Ελληνική έννομη τάξη, των διεθνών συμβάσεων περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μεταξύ των οποίων και της Ε.Σ.Δ.Α. και της συναφούς νομολογίας του Ε.Δ.Δ.Α., ιδίως επί του άρθρου 6, για την «δίκαιη δίκη».

Ειδικότερα, η εν λόγω απόφαση πραγματεύτηκε τρία επιμέρους νομικά ζητήματα.

Ειδικότερα, το πρώτο επίδικο ζήτημα αποτέλεσε η αντισυνταγματικότητα του άρθρου 78 παρ. 3 του Κώδικα Δικηγόρων. Η πλειοψηφία έκρινε ότι τα πειθαρχικά συμβούλια των δικηγόρων δεν συνιστούν δικαστήρια και δεν αποτελούν όργανα εντεταγμένα στην δικαστική οργάνωση του κράτους, σύμφωνα με τα άρθρα 8 και 87 Σ, επομένως, οι αποφάσεις τους, ως εκτελεστές διοικητικές πράξεις των πειθαρχικών οργάνων της διοίκησης, υπόκεινται στον ακυρωτικό

⁷⁷ Βλ. μεταξύ άλλων Ολ.Σ.τ.Ε. 1042/1951, Ολ.Σ.τ.Ε. 718/1964, Ολ.Σ.τ.Ε. 1344/1964, Ολ.Σ.τ.Ε.: 1772/1969, Ολ.Σ.τ.Ε. 668/1977, Ολ.Σ.τ.Ε. 1394/1979, Σ.τ.Ε. 3884/1981.

⁷⁸ βλ. αναλ. Σ.τ.Ε. 2978/04, παρ. 8,9

έλεγχου του Σ.τ.Ε. κατά την παρ. 95 παρ. 1 Σ⁷⁹. Ένας σύμβουλος δε, διατύπωσε την ειδικότερη γνώμη ότι ο αποκλεισμός δικαστικού ελέγχου που επιβάλλεται από τη διάταξη του άρθρου 78 παρ. 3, προσκρούει ευθέως στην διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α⁸⁰.

Το δεύτερο ζήτημα που απασχόλησε την Ολομέλεια είναι η υπαγωγή, των διαφορών που αφορούν στις πράξεις των πειθαρχικών συμβουλίων των δικηγόρων, στις ακυρωτικές που δικάζονται από το Σ.τ.Ε., ή στις διαφορές ουσίας, που δικάζονται από τα τακτικά δικαστήρια. Η Ολομέλεια του Σ.τ.Ε. κρίνει ότι, ελλείψει ειδικής νομοθετικής πρόβλεψης για την υπαγωγή στη δικαιοδοσία των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων, οι πειθαρχικές αποφάσεις πειθαρχικών συμβουλίων δικηγόρων υπόκεινται στον ακυρωτικό έλεγχο⁸¹. Η συγκεκριμένη κρίση στηρίζεται στο σκεπτικό ότι ο νομοθέτης δεν μπορεί ανέλεγκτα να αναθέσει υποθέσεις σε κατώτερα δικαστήρια, σε βαθμό ώστε να επιφέρει ουσιαστική ανατροπή της γενικής ακυρωτικής δικαιοδοσίας του Σ.τ.Ε. κατά το άρθρο 95 παρ. 1 Σ⁸². Με τον τρόπο αυτό, το Σ.τ.Ε. έχει συναγάγει, από τον συνδυασμό των άρθρων 94 παρ. 1 και 95 του Συντάγματος, ότι το τεκμήριο της ακυρωτικής αρμοδιότητας λειτουργεί πάντοτε υπέρ του Σ.τ.Ε., ενώ το τακτικά διοικητικά δικαστήρια είναι, προεχόντως, δικαστήρια ουσίας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το Σ.τ.Ε. διέγινωσε κενό του νόμου, δηλαδή ερμηνευτικό πρόβλημα, το οποίο έλυσε αποφαινόμενο ότι η απαρίθμηση του ν. 2721/1999, πρέπει να νοηθεί στενά, και πάντως όχι εις βάρος της γενικής ακυρωτικής αρμοδιότητας του Σ.τ.Ε., ενόψει της ιδιάζουσας φύσης των Δικηγορικών Συλλόγων⁸³.

⁷⁹ Ολ.Σ.τ.Ε. 189/07, παρ. 13.

⁸⁰ Πέντε σύμβουλοι, πάντως, ενέμειναν στην προηγούμενη νομολογία του Σ.τ.Ε., για την ένταξη των πειθαρχικών συμβουλίων των δικηγόρων στην δικαστική οργάνωση της πολιτείας, και συναφώς, του ανέλεγκτου αυτών ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων.

⁸¹ Βλ. Ολ.Σ.τ.Ε. 189/07, παρ. 15-17.

⁸² Βλ. Δεμερτζή, ό.α., σελ. 690-691, όπου αναλύεται ότι η αρχή αυτή είχε ήδη διατυπωθεί από την Ολ.Σ.τ.Ε. 1095/1987 όπου νομολογήθηκε ότι η θέση του Συμβουλίου της Επικρατείας ως δικαστηρίου που δικάζει, σύμφωνα με τη μνημονευμένη παρ. 1α του άρθρου 95 του Συντάγματος, την αίτηση ακυρώσεως κατά των εκτελεστών πράξεων των διοικητικών αρχών, είναι καίρια στο σύστημα του Κράτους Δικαίου που καθιερώνει το Σύνταγμα και η γενική ακυρωτική δικαιοδοσία του δικαστηρίου τούτου δεν αφήνεται από τον συντακτικό νομοθέτη στην απόλυτη διάθεση του κοινού νομοθέτη. Στη συνέχεια, και με πάγια νομολογία του, το Σ.τ.Ε. είχε κρίνει ότι, σύμφωνα με τα άρθρα 94 και 95 Συντ., ερμηνευόμενα σε συνδυασμό, ο κοινός νομοθέτης μπορεί καταρχήν να αναθέτει στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια την εκδίκαση διοικητικών διαφορών ουσίας αναφερομένων από εκτελεστές διοικητικές πράξεις, εφόσον προβλέπει ειδικώς, δηλ. με τη μνεία του ειδικού αντικειμένου των πράξεων αυτών, ένδικο βοήθημα προσβολής τους ενώπιον των δικαστηρίων αυτών (Σ.τ.Ε. 1741, 1742, 2878/89). Ομοίως, διατηρείται η ακυρωτική αρμοδιότητα του Σ.τ.Ε., ακόμα και παράλληλα με τυχόν ειδικές ανακοπές που προβλέπονται από ειδικούς νόμους, όταν οι τελευταίες δεν αρκούν για να εξαφανίσουν όλες τις συνέπειες των προσβαλλόμενων διοικητικών πράξεων (Ολ. Σ.τ.Ε. 1441/1991) Κατόπιν τούτου, το Σ.τ.Ε., προκειμένου να κρίνει την υπαγωγή, από τον νομοθέτη, μιας ακυρωτικής διαφοράς ως διαφοράς ουσίας στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια, έλεγε παράλληλα και εάν, με την συγκεκριμένη ρύθμιση, «δεν ανατρέπεται, ούτε μειώνεται ουσιαστικά η κατά το Σύνταγμα γενική ακυρωτική δικαιοδοσία του Συμβουλίου της Επικρατείας».

⁸³ Επισημαίνεται, πάντως ότι στο συγκεκριμένο ζήτημα διατυπώθηκε, επίσης, άποψη μειοψηφίας επτά συμβούλων, οι οποίοι εμμένοντας στην προηγούμενη νομολογία, υποστήριξαν ότι οι διαφορές σχετικά με τις αποφάσεις των πειθαρχικών συμβουλίων των δικηγόρων εμπίπτουν στην παραπάνω ρύθμιση του Ν. 2721/1999, και συνεπώς υπάγονται, ως διοικητικές διαφορές ουσίας, στην δικαιοδοσία των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων.

Το τρίτο ζήτημα που απασχόλησε το Δικαστήριο είναι το κατά πόσο η υπαγωγή των υποθέσεων κατά πειθαρχικών συμβουλίων δικηγόρων απευθείας στον ακυρωτικό έλεγχο του Σ.τ.Ε. είναι συμβατή με το σύστημα διασφάλισης της δικαστικής προστασίας, ακρόασης και πρόσβασης σε δικαστήριο κατά το άρθρο 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α.⁸⁴, όπως ερμηνεύτηκε με την σχετική νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. Επ' αυτού η Ολομέλεια διαπιστώνει⁸⁵, ότι οι πειθαρχικές υποθέσεις των δικηγόρων πρέπει να δικάζονται από δικαστήριο, ήτοι από δικαστικό όργανο «πλήρους δικαιοδοσίας», το οποίο να πληροί τις προϋποθέσεις του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α.. Κρίνοντας, δε, ότι τα πειθαρχικά συμβούλια των δικηγόρων συνιστούν «δικαστήρια», υπό την «αυτόνομη» έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α. και ότι το Σ.τ.Ε., δικάζοντας αίτηση ακυρώσεως για παράβαση νόμου και κατάχρηση εξουσίας, έχει «πλήρη δικαιοδοσία», κατά τις απαιτήσεις του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α., καταλήγει ότι δεν υπάρχει αντίφαση της λύσης που δόθηκε με την Ε.Σ.Δ.Α..

Ιδιαίτερη σημασία έχουν εν προκειμένω οι δύο μειοψηφήσασες γνώμες: Ειδικότερα έξι Σύμβουλοι δέχθηκαν ότι τα πειθαρχικά συμβούλια των δικηγόρων δεν αποτελούν «δικαστήρια» κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α., λόγω, καταρχάς, της έλλειψης δημοσιότητας των συνεδριάσεων και των αποφάσεων, ενώ η αίτηση ακυρώσεως δεν συνιστά ένδικο βοήθημα ικανό να αναπληρώσει το αναφυόμενο κενό δικαστικής προστασίας. Ένας δε, σύμβουλος, συντάσσεται με την παραπάνω άποψη, με την πρόσθετη σκέψη ότι, στην διαδικασία ενώπιον των πειθαρχικών συμβουλίων των δικηγόρων δεν χωρεί ούτε αναλογική εφαρμογή διατάξεων άλλων πειθαρχικών διαδικασιών, οι οποίες προστατεύουν πληρέστερα τους πειθαρχικώς διωκόμενους. Συνεπώς, κατά την προκείμενη άποψη, το αρμόζον ένδικο βοήθημα κατά των αποφάσεων των πειθαρχικών συμβουλίων των δικηγόρων, είναι η προσφυγή ενώπιον των δικαστηρίων της ουσίας.

Για την εγγύτερη προσέγγιση του ζητήματος υπό το πρίσμα των επιταγών της Ε.Σ.Δ.Α., είναι χρήσιμη μια αναλυτικότερη παρουσίαση της ερμηνείας που δόθηκε από την πλειοψηφήσασα άποψη στην αυτόνομη έννοια του δικαστηρίου, κατά το άρθρο 6 παρ. 1 της

⁸⁴ Βλ. Πάντως, η άποψη της Ολομέλειας του Σ.τ.Ε. για την υπαγωγή των πράξεων των πειθαρχικών οργάνων στις «αστικές διαφορές» εμφανίζεται υπεραπλουστευμένη. Στην πραγματικότητα, επί τρεις και πλέον δεκαετίες και μέχρι σήμερα, το Ε.Δ.Δ.Α. κατόρθωσε να μην λάβει θέση στο κρίσιμο ζήτημα εάν η, αναμφίβολα αστικού χαρακτήρα, αμφισβήτηση επί επαγγελματικών δικαιωμάτων δικηγόρων ή γιατρών, όπως η πειθαρχική ποινή της αργίας ή της διαγραφής, ενέχει και την ιδιόζουσα εκείνη απόχρωση που θα διασφάλιζε στον δικηγόρο ή τον γιατρό την προστασία της Σύμβασης που απονέμεται σ' εκείνους που αντιμετωπίζουν κατηγορία ποινικής φύσεως. Η σπουδαιότερη εξαίρεση αφορά την χρηματική ποινή σχετικά με την οποία το Ε.Δ.Δ.Α. έκρινε στην απόφαση της 29.08.1997, επί της υπόθεσης *E.L., R.L. και J.O.L. κατά Ελβετίας*. Παρά το γεγονός ότι η υπόθεση αυτή εξαιτίας του χρηματικού αντικειμένου της (που αφορούσε διοικητικό πρόστιμο) θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και «αστική», και πάντως ότι έχει συντρέχοντα «αστικό» χαρακτήρα, το Ε.Δ.Δ.Α. εξέτασε προεχόντως τον ποινικό χαρακτήρα, αφού έπρεπε να κρίνει επί της παραβίασης των άρθρων 6 παρ. 2 της Σύμβασης, που αφορά μόνον ποινικές υποθέσεις.

⁸⁵ Βλ. Ολ.Σ.τ.Ε.189/2007, παρ. 18-23.

Ε.Σ.Δ.Α., ως ευρύτερη από την έννοια του δικαστηρίου κατά το άρθρο 87 παρ. 1 του Συντάγματος, στο βαθμό που η δεύτερη απαιτεί συγκρότηση από τακτικούς δικαστές, ενώ η πρώτη όχι. Ειδικότερα, τα πειθαρχικά συμβούλια των δικηγόρων υπήχθησαν στα δικαστήρια πλήρους δικαιοδοσίας υπό την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α., αλλά όχι υπό την έννοια του άρθρου 87 παρ. 1 του Συντάγματος. Ως εκ τούτου, η αντισυνταγματικότητα της διάταξης του άρθρου 78 παρ. 3 του Κώδικα Δικηγόρων θεωρήθηκε ότι απορρέει από την αντίθεση του προς το άρθρο 87 παρ. 1 του Συντάγματος, και όχι προς το άρθρο 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α. Ενδιαφέρουσα εν προκειμένω είναι η διαπίστωση ότι η Ολομέλεια του Σ.τ.Ε., με την ίδια απόφαση που υπήγαγε τα πειθαρχικά συμβούλια των δικηγόρων στα διοικητικά όργανα της διοίκησης, με την ίδια τα χαρακτήρισε ως «δικαστήρια», κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α.

Η άποψη της πλειοψηφίας του ΣτΕ, ότι το Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο των Δικηγόρων ενέχει τα συστατικά στοιχεία του «δικαστηρίου» υπό την έννοια του άρθρου 6 ΕΣΔΑ, ελέγχεται λαμβανομένων υπόψη των όσων έχουν ήδη εκτεθεί εν σχέσει με την αυτόνομη έννοια του «δικαστηρίου». Ειδικότερα, όπως γίνεται δεκτό και από την επ'αυτού μειοψηφήσασα άποψη, εφόσον δεν υπάρχει στον Κώδικα περί Δικηγόρων πρόβλεψη για δημοσιότητα των συνεδριάσεων, δεν τηρούνται εν προκειμένω οι διαδικαστικές εγγυήσεις της δημοσιότητας της διαδικασίας και της δημοσίευσης των αποφάσεων σε δημόσια συνεδρίαση, οι οποίες, όπως εκτίθεται ανωτέρω, αποτελούν ειδικότερες εκφάνσεις του δικαιώματος για «δίκαιη δίκη».

Όσον αφορά, συγκεκριμένα, στη δημοσίευση των αποφάσεων, οι σχετικές διατάξεις⁸⁶ προβλέπουν δημοσίευση της περίληψης των αποφάσεων που επιβάλλουν ποινή οριστικής ή προσωρινής παύσης σε νομικό περιοδικό και τοιχοκόλληση στα γραφεία του δικηγορικού συλλόγου, σε δικαστικές αίθουσες και στο γραφείο του γραμματέως της Εισαγγελίας Πρωτοδικών⁸⁷, ενώ για ποινές μικρότερης βαρύτητας προβλέπεται μόνο τοιχοκόλληση στα γραφεία του δικηγορικού συλλόγου. Η, προφανώς ληφθείσα υπόψη από την πλειοψηφία, προκειμένου να διαπιστωθεί η πλήρωση του όρου της δημοσίευσης των αποφάσεων, δημοσιοποίηση των ως άνω κατηγοριών αποφάσεων, δεν ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του άρθρου 6 ΕΣΔΑ, αφού δεν εξυπηρετεί τον έλεγχο των αποφάσεων από την κοινή γνώμη. Δεδομένου, λοιπόν, και του ότι δημοσίευση της απόφασης συνιστά η δημοσίευση, κατά κύριο λόγο, του σκεπτικού⁸⁸, ώστε να είναι δυνατός ο ουσιαστικός έλεγχος τήρησης της αρχής της δίκαιης δίκης από το κοινό, λαμβανομένης υπόψιν και της ιδιαίτερης έμφασης που προσδίδεται

⁸⁶ Άρθρο 78 παρ. 3, 4 Κώδικος περί Δικηγόρων.

⁸⁷ Άρθρο 79 του Κώδικα περί Δικηγόρων.

⁸⁸ Ε.Δ.Δ.Α., *Campbell και Fell κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 28.06.84.

από το Ε.Δ.Δ.Α. στη δημοσιότητα των συνεδριάσεων, όσον αφορά την εγγυητική λειτουργία της εν σχέση με τη «δίκαιη δίκη» και την αποτροπή αυθαιρεσιών, η ανωτέρω ρύθμιση τήρησης της δημοσιότητας των αποφάσεων, δε μπορεί να θεωρηθεί συμβατή με τις επιταγές της ΕΣΔΑ.

Επομένως, φαίνεται συνεπέστερη προς τις επιταγές του άρθρου 6 ΕΣΔΑ, η άποψη της μειοψηφίας, ότι ελλείπει από το Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο των Δικηγόρων ένα βασικό συστατικό στοιχεία της έννοιας του Δικαστηρίου κατά την έννοια της ΕΣΔΑ. Επ'αυτού πρέπει να επισημανθεί, ότι η δημοσιότητα της διαδικασίας ενώπιον του ΣτΕ κατά την εκδίκαση αίτησης ακύρωσης κατά απόφασης του ως άνω οργάνου, δε μπορεί, ενόψει της περιορισμού του δικαστικού ελέγχου μόνο σε ζητήματα νομιμότητας, να θεραπεύσει της έλλειψη δημοσιότητας κατά την εξέταση της ουσίας της υπόθεσης από το πειθαρχικό όργανο⁸⁹.

Περαιτέρω, όσον αφορά στην κρίση της πλειοψηφίας του Σ.τ.Ε. περί της ακυρωτικής του αρμοδιότητας ως πλήρους δικαιοδοσίας κατά την αυτόνομη έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α., σημειώνεται αντίφαση με την προηγούμενη νομολογία του, όπου είχε κρίνει με διαφορετικά κριτήρια την πλήρη δικαιοδοσία, και συγκεκριμένα είχε δεχθεί ότι: «επί των εκτελεστών πράξεων των διοικητικών αρχών και ενόψει της γενικής κατά το άρθρο 95 παρ.1 α Σ ακυρωτικής αρμοδιότητας του Συμβουλίου της Επικρατείας, διοικητικές διαφορές ουσίας που μπορούν να ανατεθούν από το νόμο στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια είναι οι διαφορές από συγκεκριμένες μόνο κατηγορίες υποθέσεων ειδικώς από το νόμο καθοριζόμενες και εφόσον η αρμοδιότητα που απονέμεται από το νόμο στα πιο πάνω δικαστήρια εκτείνεται σε άσκηση πλήρους δικαιοδοσίας. Όταν, δηλαδή, το αίτημα ενώπιον του δικαστηρίου μπορεί, σύμφωνα με το νόμο, να είναι η καταψήφιση σε χρηματική ή άλλη παροχή ή η αναγνώριση ή αποκατάσταση δικαιωμάτων ή καταστάσεων που αναφέρονται στο δημόσιο δίκαιο και το δικαστήριο έχει την εξουσία να διαμορφώσει το ουσιαστικό περιεχόμενο του δικαιώματος ή της νομικής καταστάσεως⁹⁰.

Η αντίφαση των παραπάνω σκέψεων της πλειοψηφίας με την προηγούμενη νομολογία, διαπιστώνεται, επίσης, από το γεγονός ότι η «πλήρης δικαιοδοσία», ειλαμβάνεται από το Σ.τ.Ε. υπό δύο διαφορετικές έννοιες: αφενός ως έννοια του εσωτερικού δικαίου, όπως απορρέει από τα άρθρα 94 παρ. 1 και 95 παρ. 3 του Συντάγματος, στις προηγούμενες αποφάσεις του Σ.τ.Ε.,

⁸⁹ Βλ. Καραμιχαλέλη, ό.α., σελ. 16, όπου διατυπώνεται η άποψη του Ε.Δ.Δ.Α. στην υπόθεση *Le Compte, Van Leuven et de Meyere*, ό.α., ότι «(...)η δημοσιότητα της διαδικασίας ενώπιον του(...) ακυρωτικού δεν αρκεί για να καλυφθεί το κενό που διαπιστώθηκε. Πράγματι, το ανώτατο ακυρωτικό δικαστήριο δεν αποφαίνεται επί της ουσίας των υποθέσεων κατά τρόπο ώστε πολλές πτυχές των αμφισβητήσεων που αναφέρονται σε δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικής φύσης διαφεύγουν του ελέγχου του».

⁹⁰ Βλ. Δεμερτζή, ό.α., σελ. 692, όπου γίνεται σχετική παραπομπή στις Σ.τ.Ε. 1095/87, Ολ.Σ.τ.Ε. 487/1991 1442/1991, Ολ.Σ.τ.Ε. 1315/92, Ολ.Σ.τ.Ε. 3193/2000.

αφετέρου κατά την αυτόνομη έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α. και την σχετική Νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α.

Όμως, η ως άνω διαπίστωση ελέγχεται ως προς τη συμβατότητά της με τη Σύμβαση, όπως έχει ερμηνευθεί από το Ε.Δ.Δ.Α. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι, για να μπορεί ένα δικαστήριο να αποφασίζει επί μιας αμφισβήτησης, πρέπει να έχει αρμοδιότητα να εξετάζει όλα τα ζητήματα, νομικά και πραγματικά που είναι κρίσιμα για τη διαφορά επί της οποίας έχει επιληφθεί⁹¹. Πράγματι, ως δικαστήριο πλήρους δικαιοδοσίας ορίζεται εκείνο που έχει την εξουσία, τόσο να καλύψει ζητήματα ουσίας και διαπίστωσης πραγματικών περιστατικών, όσο και νομικά ζητήματα. Η «πλήρης δικαιοδοσία» απαιτεί να μπορούν να διεξαχθούν αποδείξεις, ενώπιον του Δικαστηρίου, σε δημόσια συζήτηση, με δυνατότητα του διαδίκου να παρίσταται, να ελέγχει τις αποδείξεις και να επιχειρηματολογεί επ' αυτών⁹². Η κρίση της πλειοψηφίας της Ολομέλειας του Σ.τ.Ε., συνεπώς, κατά την οποία το Σ.τ.Ε., στο πλαίσιο της εκδίκασης της αίτησης ακυρώσεως (όπου, ως γνωστόν, δεν εξετάζονται μάρτυρες) λειτουργεί ως δικαστήριο «πλήρους δικαιοδοσίας», δεν συμβιβάζεται με το σύστημα της δικαστικής προστασίας της Ε.Σ.Δ.Α..

Το σημείο αυτό της εξεταζόμενης απόφασης αξιολογείται ως ένα από τα πιο καίρια, δεδομένου ότι, όπως γίνεται δεκτό από το Ε.Δ.Δ.Α., διαδικασίες που, υπό την εσωτερική νομοθεσία του κράτους - μέλους, δεν κατατάσσονται στις «αστικές» ή στις «ποινικές», αλλά χαρακτηρίζονται είτε ως πειθαρχικές είτε ως διοικητικές, καθώς και υποθέσεις μικρότερης σημασίας, μπορεί να ανατεθούν σε διοικητικά όργανα που δεν υπάγονται στις προδιαγραφές του άρθρου 6 παρ. 1 και δεν συνιστούν «δικαστήρια», υπό την άποψη του εν λόγω άρθρου, μόνον εάν τα εν λόγω διοικητικά όργανα υπόκεινται σε έλεγχο από «δικαστήριο» «πλήρους δικαιοδοσίας», το οποίο και επανεξετάζει τις υποθέσεις επί των οποίων αποφάσισαν⁹³. Επισημαίνεται εν προκειμένω, ότι το Δικαστήριο του Στρασβούργου έχει ήδη διαπιστώσει παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ, σε υπόθεση με πολλά όμοια στοιχεία, αφενός γιατί η διαδικασία στα πειθαρχικά συμβούλια δεν ανταποκρινόταν στις απαιτήσεις δημοσιότητας του άρθ. 6 παρ. 1, αφετέρου γιατί το Ακυρωτικό Δικαστήριο δεν είναι δικαστήριο πλήρους δικαιοδοσίας, ώστε να μπορεί να ελέγχει και την ουσία, αλλά περιορίζεται σε έλεγχο νομιμότητας⁹⁴.

⁹¹ Βλ. Σαρμά, ό.α., όπου γίνεται παραπομπή στις Ε.Δ.Δ.Α., *Le Compte, Van Leuven και De Meyere* κατά Βελγίου, ό.α., *Fischer* κατά Αυστρίας, απόφαση της 20.11.1995, *British-American Tobacco Company Ltd* κατά Ολλανδίας, απόφαση της 22.11.1995 κ.λ.π..

⁹² Η επιταγή της ΕΣΔΑ για εξέταση όλων των ζητημάτων της επίδικης υπόθεσης αναλύται κατωτέρω, υπό μέρος Β.

⁹³ Βλ., όπου γίνεται παραπομπή στις ΕΔΔΑ, *Albert Le Compte*, ό.α., *Ozturk* κατά Γερμανίας, απόφαση της 21.02.1984, *Schmautzer* κατά Αυστρίας, απόφαση της 23.10.1995.

⁹⁴ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Albert Le Compte* κατά Βελγίου, απόφαση της 10.02.1984.

Επιπλέον των ως άνω ζητημάτων, δε φαίνεται να ελήφθη υπόψιν, κατά τη διαμόρφωση της κρίσης του Σ.τ.Ε. περί της υπαγωγής των πειθαρχικών συμβουλίων των δικηγόρων στην έννοια του «Δικαστηρίου», η, βασίμως επικαλούμενη από πολλούς, αοριστία των κανόνων του Κώδικα επρίπ Δικηγόρων, που προβλέπουν τα πειθαρχικά παραπτώματα και διαμορφώνουν τη διαδικασία εκδίκασης των πειθαρχικών υποθέσεων⁹⁵. Όμως, η ως άνω αοριστία, καθιστά τη διαμόρφωση του συστήματος πειθαρχικού ελέγχου ασύμβατη με τις επιταγές του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ. Τέτοιες ελλείψεις, μάλιστα, αφαιρούν από το όργανο τον χαρακτήρα του «δικαστηρίου», καθιστώντας αλυσιτελή την εξέταση άλλων στοιχείων της έννοιας του «δικαστηρίου». Επ' αυτού, στην απόφαση *Η κατά Βελγίου* της 30.11.1987, το Ε.Δ.Δ.Α. έκρινε, ότι τα πειθαρχικά συμβούλια των δικηγόρων της Αντβέρπης δεν συνιστούν «δικαστήρια», επειδή οι κανόνες που εφάρμοσαν στην περίπτωση του προσφεύγοντα ήταν υπερβολικά αόριστοι, ώστε καθίστατο αδύνατο για τον δικηγόρο να υπερασπιστεί αποτελεσματικά τον εαυτό του απέναντι τους, με αποτέλεσμα τα συμβούλια να μη μπορούν να αιτιολογήσουν επαρκώς την αποδοχή ή μη των αιτήσεων του δικηγόρου, με βάση αυτές τις έννοιες. Επίσης, επειδή οι κανόνες της λειτουργίας των συμβουλίων αυτών ήταν υπερβολικά ελλιπείς, και δεν διασφάλιζαν την δυνατότητα του δικηγόρου να προβάλει τις απόψεις του, να αποδείξει τις θέσεις του κ.τ.λ..

Από την ανάλυση που προηγήθηκε, καθίσταται σαφές ότι η αναγνώριση από το Συμβούλιο της Επικρατείας της αντισυνταγματικότητας της διάταξης που αποκλείει το δικαστικό έλεγχο των αποφάσεων των πειθαρχικών συμβουλίων των δικηγόρων, είναι μεν σωστά προσανατολισμένη προς την αναγνώριση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο, δεν κατέληξε, πάντως, σε λύση ανταποκρινόμενη στις επιταγές του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α.

Επ' αυτού, έχει υποστηριχθεί⁹⁶, ως λύση προς αποκατάσταση της συμβατότητας με την Ε.Σ.Δ.Α., ότι, με αφετηρία, τη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 3 (δ) ν. 1406/ 1983, κατά την οποία η επιβολή πειθαρχικών ποινών σε μέλη επαγγελματικών ενώσεων με χαρακτήρα ν.π.δ.δ., όπως, είναι οι ιατρικοί, δημιουργεί διαφορές ουσίας υπαγόμενες στη δικαιοδοσία των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων, να εξετασθεί η δυνατότητα του νομοθετικού χαρακτηρισμού των διαφορών που ανακύπτουν από την επιβολή κυρώσεων σε Δικηγόρους ως διαφορών ουσίας, υποκειμένων σε προσφυγή ενώπιον των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων, ως δικαστηρίων πλήρους δικαιοδοσίας. Στην ίδια λύση θα μπορούσε να καταλήξει και η αναλογική εφαρμογή του προαναφερόμενου άρθρου. Νομοθετική ρύθμιση, θα έλυνε οριστικά το ζήτημα, θα διευκόλυνε την παροχή δικαστικής προστασίας στους πειθαρχικά διωκόμενους δικηγόρους και

⁹⁵ Δεμερτζή, ό.α., σελ. 719.

⁹⁶ Βλ. Κοϊμτζόγλου, «Αίτηση ακύρωσης κατά αποφάσεων του Ανώτατου Πειθαρχικού Συμβουλίου Δικηγόρων», σελ. 13.

θα τους έδινε τη δυνατότητα να προβάλλουν ενώπιον δικαστηρίου και λόγους που αναφέρονται στην πραγματική βάση του αποδιδόμενου σε αυτούς πειθαρχικού παραπτώματος, λόγους των οποίων η βασιμότητα, συχνά, είναι και η πιο κρίσιμη για την έκβαση του συγκεκριμένου δικαστικού αγώνα

Α.ΙΙ. ΈΜΜΕΣΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΠΡΟΣΒΑΣΗΣ ΣΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ

ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η κατοχύρωση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας στην εθνική έννομη τάξη, τότε μόνο ανταποκρίνεται στις επιταγές του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ, όταν η δίκαιη δίκη εξασφαλίζεται σε όλη τη διάρκεια της διαδικασίας. Η δέσμευση του νομοθέτη, αναφορικά με την εξασφάλιση του δικαιώματος κάθε θιγόμενου προσώπου για δικαστική προστασία, εκδηλώνεται, πέρα από τη θετική δέσμευση να θεσπίσει δικαστική οδό σε κάθε περίπτωση που θίγονται δικαιώματα ή έννομα συμφέροντα⁹⁷, στην αρνητική δέσμευση να αποφύγει κάθε μεταγενέστερη παρέμβαση του, σε ήδη εκκρεμή δίκη, πριν ακόμη αποφανθεί το δικαστήριο. Επομένως, η αρχή της δίκαιης δίκης παραβιάζεται, ακόμη και αν με την αυθαίρετη νομοθετική επέμβαση δεν προκαλείται ολοσχερής αποστέρηση του ιδιώτη διαδίκου από τη δυνατότητα υπεράσπισης του. Δεν αναιρείται, δηλαδή, η παραβίαση της αρχής της δίκαιης δίκης, όταν απλώς τηρούνται τα προσχήματα, αλλά θα πρέπει να εξασφαλίζεται ότι η προσφυγή στη δικαιοσύνη δε θα αποβεί μάταιη, ύστερα από αυθαίρετη νομοθετική επέμβαση στη διάπλαση της εκκρεμούς διαδικασίας.

Ως ελλειμματική ή συρρικνωμένη δικαστική προστασία μπορεί, επομένως, να χαρακτηριστεί κάθε παρεμβολή, προερχόμενη από την εκτελεστική ή τη νομοθετική λειτουργία, όπως πρακτικές ή νομοθετικές ρυθμίσεις, που νοθεύουν τη δικονομική ισότητα των διαδίκων, ή αποδυναμώνουν τη δυνατότητα της ανευρέσεως της ουσιαστικής αλήθειας, μειώνουν τη δυνατότητα προσβολής των δικαστικών αποφάσεων ή προσφυγής στα δικαστήρια, δημιουργούν, τέλος, προσκόμματα στην έρευνα της νομιμότητας των διοικητικών πράξεων. Υπ' αυτή ακριβώς την έννοια γίνεται λόγος για "ελλειμματική δικαστική προστασία"⁹⁸. Στη συνέχεια θα αναφερθούν ορισμένες χαρακτηριστικές περιπτώσεις, στις οποίες ανακύπτουν φαινόμενα ελλείμματος ή συρρίκνωσης του δικαιώματος πρόσβασης στο Ακυρωτικό Δικαστήριο.

⁹⁷ Με άλλα λόγια δεσμεύεται να καθορίσει τη διαδικασία, με την οποία θα υποβάλλεται και θα εκδικάζεται κάθε αίτηση για παροχή έννομης προστασίας, όπως επίσης να καθορίσει τα όργανα, που θα έχουν εξουσία για εκδίκαση της, κι ακόμη να καθορίσει τις προϋποθέσεις, με τη συνδρομή των οποίων η υποβολή της αίτησης δε θα παρίσταται ως απαγορευμένη κατά το άρθρο 25 § 3 Σ κατάχρηση του δικαιώματος για δικαστική ακρόαση (δηλαδή τις προϋποθέσεις του παραδεκτού).

⁹⁸ Έκφραση που χρησιμοποιείται από τον καθηγητή Κ. Μπέτη.

Α.Π.Α. Η ΕΠΕΜΒΑΣΗ ΣΕ ΕΚΚΡΕΜΕΙΣ ΔΙΚΕΣ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 6 Ε.Σ.Δ.Α.

Το Ε.Δ.Δ.Α. έχει δεχθεί⁹⁹, εν σχέσει με τις παρεμβάσεις στην απονομή της δικαιοσύνης, πως «...στόχος της αρχής του κράτους δικαίου και της δίκαιης δίκης είναι ο αποκλεισμός της παρέμβασης της νομοθετικής εξουσίας στην απονομή της δικαιοσύνης κατά τρόπο που να επηρεάζει τη δικαστική απόφαση επί της ουσίας της διαφοράς». Επομένως, διαπιστώνεται ότι το κράτος προσβάλλει τα, προβλεπόμενα από το άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ, δικαιώματα των αιτούντων, όταν παρεμβαίνει κατά τρόπο αποφασιστικό, ώστε να διασφαλισθεί ότι η επικείμενη έκβαση της διαδικασίας, στην οποία ήταν διάδικος, θα ήταν υπέρ αυτού. Έχει υποστηριχθεί, ότι ο κοινός νομοθέτης, έχει την εξουσία να θεσπίσει την κατάργηση εκκρεμών δικών¹⁰⁰, μόνον όταν πρόκειται για δίκες που αφορούν το γενικότερο δημόσιο συμφέρον ή το στενό ιδιωτικό συμφέρον του ελληνικού Δημοσίου και την πρωτοβουλία κίνησης της δικαστικής διαδικασίας είχε αρμόδιο διοικητικό όργανο.

Επισημαίνεται δε ότι, κατά τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, δεν αντιβαίνει στην αρχή της δίκαιης δίκης οποιαδήποτε νομοθετική μεταβολή στους, τηρούμενους σε εκκρεμή δίκη, κανόνες, παρά μόνον εκείνη που επιφέρει αλλαγή κατεύθυνσης, ώστε η πρόδηλη πορεία προς ευνοϊκή έκβαση τη δίκης να αντιστρέφεται προς την αντίθετη κατεύθυνση.

Έτσι, η αναδρομική ισχύς των νέων δικονομικών νόμων, έτσι ώστε να εφαρμόζονται και στις εκκρεμείς δίκες, αναφορικά με τις διαδικαστικές πράξεις που ασκούνται μετά τη νομοθετική μεταβολή, συνιστά κοινώς αποδεκτή αρχή του διαχρονικού δικονομικού δικαίου. Και τούτο, γιατί οι δικονομικοί νόμοι δεν έχουν ως αντικείμενο τη ρύθμιση της δίκης, ως ενιαίο φαινόμενο, αλλά ρυθμίζουν τις επί μέρους διαδικαστικές πράξεις, που την απαρτίζουν. Οποσδήποτε, όμως, η νομοθετική μεταβολή που αποβλέπει στο να επηρεάσει την έκβαση της δίκης, ως προς το διατακτικό της αναμενόμενης δικαστικής απόφασης, παραβιάζει την αρχή της δίκαιης δίκης που καθιερώνει το άρθρο 6 § 1 ΕΣΔΑ¹⁰¹. Πράγματι, η προσβολή που συνεπάγεται η κατάργηση μιας εκκρεμούς δίκης δεν συνιστά απλώς κατάργηση ενός δικονομικού δικαιώματος, αλλά του θεμελιωδέστερου ανθρώπινου δικαιώματος, αυτού της παροχής εννόμου

⁹⁹ Ε.Δ.Δ.Α., *Ελληνικά Διυλιστήρια, Στραν και Στρατής Ανδρεάδης κατά Ελλάδας*, απόφαση της 09.12.1994.

¹⁰⁰ Βλ. Μπέη, ό.α., σελ. 249 επ.

¹⁰¹ Σημειωτέον ότι με την κατάργηση των εκκρεμών δικών και την «παραγραφή ή απόσβεση των σχετικών αξιώσεων», όπως συνηθίζουν οι σχετικές διατάξεις νόμων να αναφέρουν, δεν προσβάλλεται μόνο το άρθρο 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α., αλλά και το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου αυτής περί προστασίας της ιδιοκτησίας, υπό την προϋπόθεση ότι οι αξιώσεις εμπίπτουν στο πεδίο του άρθρου αυτού, το οποίο δεν περιλαμβάνει μόνο εμπράγματα δικαιώματα, αλλά και ενοχικές απαιτήσεις καθώς και αξιώσεις κατά του Δημοσίου ή Ν.Π.Δ.Δ. και ότι είναι επαρκώς θεμελιωμένες, ώστε να είναι απαιτητές.

προστασίας από τα δικαστήρια, επί του οποίου στηρίζονται και το οποίο προϋποθέτουν τα υπόλοιπα δικαιώματα του ανθρώπου στο πλαίσιο ενός δικαιοκρατούμενου κράτους¹⁰².

Η έλλειψη εξουσίας του κοινού νομοθέτη, εξάλλου, να επεμβαίνει σε εκκρεμείς δίκες, προκύπτει απευθείας και από την αρχή του κράτους δικαίου¹⁰³. Είναι, πράγματι, κοινός τόπος ότι η αρχή του κράτους δικαίου πηγάζει από σειρά ρυθμίσεων του συντάγματος και συνοψίζεται, κατά την ουσιαστική της έκφανση, στη συνταγματική κατοχύρωση εκείνων των ειδικότερων αρχών, οι οποίες διασφαλίζουν τη δίκαιη μεταχείριση του πολίτη από την πολιτεία και παράλληλα προσδιορίζουν τους νομικούς περιορισμούς που αποτρέπουν την αυθαιρεσία της. Στο πλαίσιο μιας δικαιοκρατούμενης έννομης τάξης, δεν είναι δυνατό να ισχύει, ως κρατική θέληση, η οποιαδήποτε θέληση των φορέων της εξουσίας, αλλά μόνον εκείνη που εκφράζεται σύμφωνα με τους κείμενους, προκαθορισμένους και σταθερούς κανόνες δικαίου που την οριοθετούν ουσιαστικά και διαδικαστικά, προβλέποντας και συναφείς ελέγχους και κυρώσεις. Επομένως, είναι φανερό ότι στο πλαίσιο ενός Κράτους Δικαίου αποκλείεται να είναι θεμιτή η νομοθετική επέμβαση σε επίδικα δικαιώματα. Διαφορετικά «η σφαίρα της ασφάλειας γύρω από κάθε άτομο» και η «εμπιστοσύνη του πολίτη στη χρηστή και συνετή συμπεριφορά της κρατικής εξουσίας», που συνιστούν τα κύρια σημεία αναφοράς του κράτους δικαίου υπό την ουσιαστική του έννοια, καθώς και τα αμυντικά μέσα του πολίτη έναντι των πρόσκαιρων θελήσεων και των συμφερόντων της στιγμής της κρατικής εξουσίας αυτομάτως αναιρούνται¹⁰⁴.

Το Δικαστήριο του Στρασβούργου, λοιπόν, όταν καλείται να κρίνει τη νομιμότητα αναδρομικών νομοθετικών παρεμβάσεων που επηρεάζουν εκκρεμή δίκη με διάδικο το Δημόσιο, εκκινεί με την παραδοχή ότι το δικαίωμα αυτό δεν είναι απόλυτο αλλά υπόκειται σε περιορισμούς, εφόσον από τη φύση του απαιτεί τη ρύθμισή του από τα κράτη μέλη, τα οποία στο έργο τους αυτό διαθέτουν ορισμένο πεδίο διακριτικής ευχέρειας¹⁰⁵. Οι περιορισμοί αυτοί

¹⁰² Στην εθνική έννομη τάξη η ίδια θεμελιακή αρχή, ότι τα δικαστήρια δεν πρέπει, κατά την απονομή της δικαιοσύνης, να δεσμεύονται λόγω στοχευμένων νομοθετικών επεμβάσεων, να δικάζουν με μέτρο τις εκάστοτε ανάγκες, εκφράζεται στα άρθρα 8 παρ. 1, 26 και 87 παρ. 1, 2 Σ.

Συγκεκριμένα, το άρθρο 8 § 1 Σ, δεν επιτρέπει τη νομοθετική μεταβολή του οργάνου, που έχει εξουσία να δικάσει εκκρεμή διαφορά ή υπόθεση, ακριβώς για να αποκόψει στο νομοθέτη τη δυνατότητα επηρεασμού της έκβασης εκκρεμών δικών. Εφόσον, όμως, το Σύνταγμα απαγορεύει το απλό ενδεχόμενο αυτού του επηρεασμού, δια μέσου της μεταγενέστερης νομοθετικής μεταβολής του οργάνου που δικάζει, πολύ περισσότερο πρέπει να απαγορεύεται ο βέβαιος επηρεασμός της έκβασης της εκκρεμούς δίκης, ο οποίος συντελείται με την άμεση νομοθετική παρέμβαση σε εκκρεμείς δίκες. Η ratio, λοιπόν, της συνταγματικής απαγόρευσης προς τον κοινό νομοθέτη να μεταβάλλει το αρμόδιο δικαστήριο μετά την έναρξη της εκκρεμοδικίας, οδηγεί κατ' ανάγκη, δια της αξιοποίησης της ερμηνευτικής μεθόδου από το έλασσον στο μείζον, στην ερμηνευτική θέση ότι η ίδια συνταγματική αρχή απαγορεύει στον κοινό νομοθέτη με μεγαλύτερη ένταση να επηρεάζει την έκβαση ορισμένης κατηγορίας δικών.

¹⁰³ Αναλυτικά για την αρχή του κράτους δικαίου βλ. Μανιτάκη, *Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της Συνταγματικότητας και Δαρζέντα, Κράτος Δικαίου και αίτηση ακυρώσεως*.

¹⁰⁴ Βλ. Μπέη, *ό.α.*, σελ.249.

¹⁰⁵ Βλ. Ε.Δ.Α., *National & Provincial Building Society the Leeds Permanent Building Society and the Yorkshire Building Society και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 23.10.1997.

είναι θεμιτοί όταν είναι νόμιμοι, βρίσκονται σε σχέση αναλογικότητας με τον επιδιωκόμενο σκοπό και δεν προσβάλλουν τον πυρήνα του δικαιώματος^{106, 107}.

Πράγματι, έχει κατ' επανάληψη κριθεί ότι παραβιάζουν το δικαίωμα του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α., οι νομοθετικές ρυθμίσεις με αναδρομική ισχύ που δεν υπαγορεύονται από επιτακτικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος, εφόσον ρυθμίζουν θέμα το οποίο αποτελεί αντικείμενο εκκρεμούς δίκης με διάδικο το Δημόσιο και, με τη θέσπισή τους, η έκβαση της δίκης αυτής αποβαίνει υπέρ του Δημοσίου¹⁰⁸. Έτσι, πρέπει να ερευνάται *ad hoc*, με βάση τις ιδιαιτερότητες της εκάστοτε περίπτωσης, η δικαιολόγηση της νομοθετικής παρέμβασης σε εκκρεμή δίκη με διάδικο το Δημόσιο, ως προς τη συνδρομή επιτακτικού λόγου δημοσίου συμφέροντος¹⁰⁹, που υπαγόρευσε την εκάστοτε παρέμβαση του νομοθέτη^{110, 111}.

106 Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Brulla Gomez de la Torre κατά Ισπανίας*, απόφαση της 19.12.1997, όπου έγινε δεκτό ότι η αύξηση του χρηματικού ορίου, άνω του οποίου επιτρέπεται η άσκηση αίτησης αναίρεσης, και η εφαρμογή του νέου αυτού ορίου σε υπόθεση, στην οποία είχε μεν εκδοθεί απόφαση από το Εφετείο και ο ενδιαφερόμενος είχε δηλώσει σύμφωνα με την ισπανική δικονομία την πρόθεση του να ασκήσει αίτηση αναίρεσης στο δικαστήριο αυτό, αλλά δεν την είχε ασκήσει ακόμα στο αναιρετικό δικαστήριο, δεν αντίκειται στο άρθρο 6 της Ε.Σ.Δ.Α. περί παροχής έννομης προστασίας. Ειδικότερα, το Ε.Δ.Δ.Α. υπενθύμισε κατ' αρχήν ότι η Ε.Σ.Δ.Α. δεν υποχρεώνει τα κράτη μέλη να ιδρύουν ούτε εφετεία ούτε αναιρετικά δικαστήρια. Πλην όμως, όσες χώρες έχουν ιδρύσει τέτοια δικαστήρια, πρέπει να σέβονται και σ' αυτά τις εγγυήσεις του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α.

Στη συνέχεια αναφέροντας τη γενική αρχή του δικαίου, κατά την οποία οι νέες δικονομικές διατάξεις (όπως και αυτή που αυξάνει το χρηματικό όριο για άσκηση αίτησης αναίρεσης) εφαρμόζονται αμέσως και στις εκκρεμείς δίκες, εκτός αν υπάρχει αντίθετη διάταξη νόμου, έκρινε ότι ο σκοπός που επιδιώχθηκε με την αύξηση του χρηματικού ορίου για την άσκηση της αίτησης αναίρεσης ήταν θεμιτός, διότι ο νομοθέτης επιδίωξε να απαλλάξει το Ανώτατο Ανααιρετικό Δικαστήριο από ένα μεγάλο πλήθος υποθέσεων μικρής, ως επί το πλείστον, σημασίας.

Έτσι, αφού έλαβε υπόψη τις ιδιαιτερότητες της υπόθεσης και της εκκρεμούς δίκης, το Ε.Δ.Δ.Α. κατέληξε στο ότι η προσφεύγουσα δεν υπέστη δυσανάλογη βλάβη στο δικαίωμα της πρόσβασης στο Δικαστήριο.

107 Βλ. Πετρόγλου, «Η δια νόμου κατάργηση εκκρεμών δικών και η εφαρμογή σε εκκρεμείς δίκες νέων δικονομικών κανόνων κατά το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», σελ. 305, όπου επισημαίνεται η σημασία της προκείμενης απόφασης όσον αφορά στην αιτιολόγησή της και την αναγωγή στην αρχή της αναλογικότητας.

108 Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Σμοκοβίτης κατά Ελλάδας*, απόφαση της 11.4.2002, *Αγούδημος κατά Ελλάδας*, απόφαση της 28.9.2001, *Zielinski κατά Γαλλίας*, απόφαση της 28.10.1999, *Παπαγεωργίου κατά Ελλάδας* απόφαση της 27.10.1997, *Ελληνικά Διυλιστήρια ΣΤΡΑΝ και Ανδρεάδης κατά Ελλάδας*, δ.α., *Ogis-Institut Stanislas κατά Γαλλίας*, δ.α., *National & Provincial Building Society και λοιποί κατά Ην. Βασιλείου*, δ.α.

109 Επ' αυτού βλ. Μπαλογιάννη, «Το γενικότερο δημόσιο συμφέρον ως λόγος υπερισχύος των υπέρ του ελληνικού δημοσίου προνομιακών διατάξεων», σελ. 120 επ. όπου επισημαίνεται ότι το δημόσιο συμφέρον διαφέρει από το συμφέρον του δημοσίου καθώς το δημόσιο συμφέρον εξαντλείται στη γενική ωφέλεια της ολότητας, ενώ το συμφέρον του δημοσίου περιορίζεται στις ανάγκες ενός εξατομικευμένου διαδίκου, τον οποίο τα δικαιοδοτικά όργανα έχουν υπηρεσιακό καθήκον να μεταχειρίζονται ισότιμα με τους αντιδίκους του. Επομένως το δημόσιο συμφέρον δεν μπορεί να προσλαμβάνει τις έννοιες του ταμειακού ή του πολιτικού συμφέροντος.

110 Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Ogis-Institut Stanislas κατά Γαλλίας*, απόφαση της 27.5.2004 και *National & Provincial Building Society και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 27.9.1997.

111 Βλ. Καστανά, «Η αρχή της "δίκαιης ισορροπίας" στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», σελ. 218, όπου επισημαίνεται ότι Η παρέκκλιση από την κατοχυρωμένη προστασία, σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης, αποτελεί μία από τις όψεις της αρχής της αναλογικότητας, στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ. Προβλεπόμενη από τη διάταξη του άρθρου 15, επιτρέπει στα κράτη, σε ορισμένες περιπτώσεις και υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, να λάβουν μέτρα κατά παράβαση των υποχρεώσεών τους που προβλέπει η Σύμβαση, τα οποία, όμως, θα πρέπει να βρίσκονται εντός του «απολύτως αναγκαίου ορίου» που απαιτείται από την κατάσταση που δικαιολογεί της παρέκκλιση. Η τήρηση του «απολύτως αναγκαίου ορίου» δεν ελέγχεται, όμως, από το Δικαστήριο, με την αυστηρότητα την οποία υπαινίσσεται το ίδιο το κείμενο του άρθρου 15.

Επισημαίνεται εν προκειμένω, ότι το Ε.Δ.Δ.Α., επικαλούμενο την «άμεση και συνεχή επαφή» των εθνικών αρχών με τις επιτακτικές ανάγκες της συγκυρίας θεωρεί ότι οι αρχές αυτές βρίσκονται, καταρχήν, σε καλύτερη θέση από το διεθνή δικαστή ώστε να αποφανθούν τόσο επί της υπάρξεως «δημοσίου κινδύνου» όσο και επί της φύσεως και εκτάσεως των παρεκκλίσεων που είναι απαραίτητες για την αποσόβηση του. Για το λόγο αυτό, το Δικαστήριο σημειώνει ότι το άρθρο 15 παρ. 1 της ΕΣΔΑ αφήνει στις εθνικές αρχές ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης, το οποίο, όμως, δεν συνεπάγεται ότι τα Κράτη διαθέτουν εν προκειμένω απεριόριστη εξουσία, αλλά η υπέρβαση του «απολύτως αναγκαίου ορίου» ελέγχεται από το Δικαστήριο, το οποίο είναι επιφορτισμένο να διασφαλίσει το σεβασμό των, απορρεόντων από την ΕΣΔΑ, υποχρεώσεων. Δεν παραλείπει, εξάλλου, να υποδείξει στα κράτη την αναγκαιότητα ενός «διαρκούς αναστοχασμού» σε ό, τι αφορά την προσφυγή σε παρέκκλιση από τα δικαιώματα που κατοχυρώνει η Ε.Σ.Δ.Α., δεδομένου ότι ο συνεχής έλεγχος της ανάγκης λήψεως εκτάκτων μέτρων είναι εγγενής στην ίδια την έννοια της αναλογικότητας¹¹². Έτσι, έχει κριθεί ότι ο οικονομικός κίνδυνος του δημοσίου φορέα από την καταβολή αναδρομικών¹¹³ ή η επιδίωξη ασφάλειας δικαίου με αυθεντική ερμηνεία προγενέστερου κανόνα δικαίου¹¹⁴ δεν αποτελούν επιτακτικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος οι οποίοι δικαιολογούν την αναδρομική νομοθετική ρύθμιση που καταλαμβάνει και τις εκκρεμείς δίκες με διάδικο το Δημόσιο. Αντίθετα, συνιστούν επιτακτικό λόγο δημοσίου συμφέροντος, η στέρηση δημοσίων εσόδων λόγω νομοτεχνικών λαθών από ιδιώτες που γνωρίζουν το λάθος και το εκμεταλλεύονται, παρόλο που έχουν συμμετάσχει σε δημόσιο διάλογο για το θέμα αυτό¹¹⁵.

Κατά την κρίση δε του Ε.Δ.Δ.Α. επί της συμβατότητας μιας αναδρομικής νομοθετικής ρύθμισης, σχετικής με θέμα επί του οποίου εκκρεμεί δίκη με διάδικο το Δημόσιο, προς το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, το Δικαστήριο συνεκτιμά τον χρόνο και τον τρόπο υιοθέτησης της νομοθετικής ρύθμισης, το βαθμό επιρροής της στην έκβαση της εκκρεμούς δίκης, το συμφέρον που αντλεί το Δημόσιο, ως διάδικος, από την έκβαση της εκκρεμούς δίκης, το κατά πόσο η εν λόγω νομοθετική παρέμβαση μπορούσε να προβλεφθεί από τους διοικούμενους και, τέλος, την ύπαρξη ή μη λόγου δημοσίου συμφέροντος που επέβαλε τη θέσπιση της κρινόμενης ρύθμισης. Ειδικότερα, για την διαπίστωση αθέμιτης νομοθετικής παρέμβασης το Ε.Δ.Δ.Α. προσδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στο γεγονός ότι η επίμαχη νομοθετική διάταξη περιλήφθηκε σε νόμο του

¹¹² Βλ. Καστανά, ό.α., σελ. 219, όπου γίνεται παραπομπή στην ΕΔΔΑ, *Brannigan McBride κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 26.05.1993 και σε περαιτέρω νομολογία.

¹¹³ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Zielinski κλπ. κατά Γαλλίας*, ό.α.

¹¹⁴ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Αγούδημος κλπ. κατά Ελλάδας*, ό.α.

¹¹⁵ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *National & Provincial Building Society και λοιποί κατά Ελλάδας*, ό.α.

οποίου το αντικείμενο είναι άσχετο με την υπό κρίση διάταξη¹¹⁶, ότι η νομοθετική παρέμβαση έγινε με τροπολογία της τελευταίας στιγμής¹¹⁷ ή λίγες μέρες πριν τη δικάσιμο της υπόθεσης ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου¹¹⁸.

Όσον αφορά στο κριτήριο της επέμβασης στη τελική έκβαση της υπόθεσης, το Ε.Δ.Δ.Α. διαπιστώνει παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α., κυρίως όταν η αναδρομική νομοθετική ρύθμιση έχει ως αποτέλεσμα την κατάργηση της επίδικης διαφοράς προς όφελος του Δημοσίου. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις νομοθετικής παρέμβασης υπέρ του Δημοσίου είναι η αλλαγή της νομικής φύσης της επίδικης, ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, έννομης σχέσης και η συνακόλουθη μεταβολή της δικαιοδοσίας των αρμοδίων δικαστηρίων με αποτέλεσμα την κατάργηση της εκκρεμούς δίκης¹¹⁹, επιπλέον, η παραγραφή των επίδικων αξιώσεων¹²⁰. Καθοριστικές επ' αυτού ήταν οι αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α. επί των υποθέσεων *Ελληνικά Διωλιστήρια Στραν Α.Ε. και Στρατής Ανδρεάδης κατά της Ελλάδας*¹²¹ και *Παπαγεωργίου κατά Ελλάδας*¹²², με τις οποίες η χώρα μας καταδικάστηκε εξαιτίας της διά νόμου κατάργησης εκκρεμών δικών¹²³.

Κρίσιμο, επιπλέον, κριτήριο που αξιοποιεί το Δικαστήριο κατά τη διαπίστωση περί παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, είναι το άμεσο ή έμμεσο συμφέρον που μπορεί να

¹¹⁶ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Παπαγεωργίου κατά Ελλάδας*, ό.α. όπου ο προσφεύγων είχε υποβάλει αγωγή ενώπιον των ελληνικών πολιτικών δικαστηρίων κατά της ΔΕΗ, της οποίας ήταν υπάλληλος, για να του επιστραφούν χρήματα τα οποία είχαν παρακρατηθεί από το μισθό του υπέρ του ΟΑΕΔ. Ο προσφεύγων δικαιώθηκε πρωτοδίκως και ενώ εκκρεμούσε έφεση υιοθετήθηκε νόμος ο οποίος έδινε στη δίκη αυτή χαρακτήρα δημοσίου δικαίου αναδρομικά και παραγγέλωνε κάθε σχετική αξίωση με τις εισφορές που είχαν καταβληθεί στον ΟΑΕΔ με αποτέλεσμα η εκκρεμής δίκη να καταστεί άνευ αντικειμένου. Οι σχετικές διατάξεις περιελήφθησαν σε νόμο του οποίου το αντικείμενο ήταν άσχετο με την κρίσιμη διάταξη και συγκεκριμένα αφορούσε φορολογικού δικαίου ρυθμίσεις.

¹¹⁷ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Zielinski και λοιποί κατά Γαλλίας*, απόφαση της 18.10.1999, όπου ο Γάλλος νομοθέτης περιόρισε μονομερώς επίδομα, το οποίο είχε συμφωνηθεί με συλλογική σύμβαση εργασίας, υπαλλήλων σε ασφαλιστικά ταμεία με αποτέλεσμα να ασκηθούν πολλές αγωγές από διαφορετικούς υπαλλήλους με αίτημα την αναδρομική καταβολή του επιδόματος. Κάποιες απ' αυτές τις αγωγές έγιναν δεκτές ενώ κάποιες άλλες απερρίφθησαν. Τότε υπήρξε νομοθετική παρέμβαση η οποία ρύθμιζε την αναδρομική καταβολή αυτού του επιδόματος και κατήργησε τις εκκρεμείς δίκες προς όφελος των ασφαλιστικών ταμείων. Αυτή η νομοθετική παρέμβαση κρίθηκε ως αντιβαίνουσα του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ.

¹¹⁸ Ε.Δ.Δ.Α., *Ελληνικά Διωλιστήρια ΣΤΡΑΝ και Στρατής Ανδρεάδης κατά Ελλάδας*, ό.α., όπου μεταξύ του Ανδρεάδη και του Ελληνικού Δημοσίου είχε συναφθεί σύμβαση κατασκευής διωλιστηρίου αργού πετρελαίου η οποία λύθηκε μονομερώς με νόμο. Ενόψει της συμβατικής ρήτρας περί διαιτητικής επίλυσης των διαφορών ο Ανδρεάδης απευθύνθηκε στο Διαιτητικό Δικαστήριο το οποίο του επιδίκασε αποζημίωση για τη ζημία που υπέστη από την υπαίτια λύση της σύμβασης από το Δημόσιο. Όταν επρόκειτο να συζητηθεί η αίτηση του Δημοσίου για αναίρεση της εν λόγω τελεσίδικης, πλέον, απόφασης, εκδόθηκε νόμος σύμφωνα με τον οποίο καταργήθηκε η ρήτρα περί διαιτητικής επίλυσης της διαφοράς και έπαψε κάθε υφιστάμενη δικαιοδοσία του διαιτητικού δικαστηρίου με αποτέλεσμα να ακυρωθεί η διαιτητική απόφαση η οποία ήταν ευνοϊκή για τον Ανδρεάδη.

¹¹⁹ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Παπαγεωργίου κατά Ελλάδας*, ό.α., όπου η νομοθετική παρέμβαση είχε ως αποτέλεσμα να δοθεί χαρακτήρας δημοσίου δικαίου στην εκκρεμή δίκη ενώπιον των πολιτικών Δικαστηρίων με αποτέλεσμα να ακυρωθεί η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου.

¹²⁰ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Σμοκοβίτης και λοιποί κατά Ελλάδας*, ό.α.

¹²¹ Ε.Δ.Δ.Α., *Ελληνικά Διωλιστήρια Στραν Α.Ε. και Στρατής Ανδρεάδης κατά της Ελλάδας*, ό.α.

¹²² Ε.Δ.Δ.Α., *Παπαγεωργίου κατά Ελλάδας*, απόφαση της 22.10.1997.

¹²³ Χαρακτηριστικό, μάλιστα της απαξίας που προσδίδει το Ε.Δ.Δ.Α. στην εν λόγω πρακτική είναι το γεγονός ότι το ποσό της ηθικής βλάβης που επιδικάσθηκε και στην περίπτωση αυτή στον προσφεύγοντα ήταν πολύ μεγάλο σε σχέση με το αντικείμενο της δίκης στα εθνικά μας δικαστήρια, η οποία καταργήθηκε νομοθετικά.

αντλεί το Δημόσιο από την έκβαση της εκκρεμούς, ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, δίκης, της οποίας είναι διάδικος. Έχει δε κριθεί, ότι το Δημόσιο έχει συμφέρον από την έκβαση της δίκης, ακόμη και σε περιπτώσεις όπου διάδικος ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου δεν είναι το ίδιο το Δημόσιο με τη στενή του έννοια, αλλά άλλοι φορείς του δημόσιου τομέα, όπως φορείς κοινωνικής ασφάλισης, οι οποίοι είναι διαρθρωμένοι ως νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου. Χαρακτηριστική επ' αυτού είναι η κρίση στην υπόθεση *Αγούδημος και Ceffalonian sky shipping co κατά Ελλάδας*¹²⁴.

Σημειώνεται ότι, το Ε.Δ.Δ.Α., λαμβάνοντας, έστω και εμμέσως, υπόψιν, την αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του πολίτη, θέτει ως στοιχείο διαμόρφωσης της κρίσης του, τη δυνατότητα πρόβλεψης της υπό κρίση νομοθετικής παρέμβασης, εκ μέρους του διοικούμενου και η δηλωμένη ή μη εκ των προτέρων πρόθεση για νομοθετική παρέμβαση. Κρίθηκε, ειδικότερα, ότι η έκδοση αντίθετων δικαστικών αποφάσεων από τα εθνικά δικαστήρια, δεν μπορεί να αποτελέσει στοιχείο πρόβλεψης της νομοθετικής παρέμβασης. Αντίθετα, η συμμετοχή των ιδιωτών σε δημόσιο διάλογο για το υπό ρύθμιση θέμα, όπου έχουν εκφράσει την αντίθεσή τους με τη επικείμενη νομοθετική ρύθμιση, έχει αξιολογηθεί ως βέβαιη γνώση της πρόθεσης του νομοθέτη για νομοθετική ρύθμιση¹²⁵, επομένως δεν παραβιάζεται εν προκειμένω η αρχή της προστατευμένης εμπιστοσύνης¹²⁶.

Όσον αφορά σε περιορισμούς του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο, που εντοπίζονται συχνά στην ελληνική έννομη τάξη, είναι χρήσιμη εν προκειμένω μία αναφορά στην αντιμετώπιση από το Ε.Δ.Δ.Α. χαρακτηριστικών περιπτώσεων επέμβασης σε εκκρεμείς δίκες. Δεν είναι κατ' αρχήν, καθόλου σπάνιο το φαινόμενο κήρυξης, δια τυπικών νόμων, επίδικων απαιτήσεων ως άμεσα παραγεγραμμένων και των σχετικών εκκρεμών δικών, όπου ο ένας

¹²⁴ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Αγούδημος και Ceffalonian sky shipping co κατά Ελλάδας*, απόφαση της 28.06.2001, όπου οι προσφεύγοντες απόκτησαν την κυριότητα πλοίου κατόπιν αναγκαστικού πλειστηριασμού. Το NAT εξέδωσε πράξη κατ' αυτών για την καταβολή εισφορών κοινωνικής ασφάλισης για το πριν τον πλειστηριασμό διάστημα. Λίγες ημέρες πριν την εκδίκαση της αίτησης αναίρεσης επί της υπόθεσης, εκδόθηκε νόμος όπου ερμήνευσε αναδρομικώς την υφιστάμενη νομοθεσία ότι δηλαδή αφορούσε και τους ιδιοκτήτες που είχαν αποκτήσει το πλοίο με αναγκαστικό πλειστηριασμό, με αποτέλεσμα η εκκρεμής δίκη να αποβεί υπέρ του NAT. Το Ε.Δ.Δ.Α. έκρινε ότι αυτή η νομοθετική παρέμβαση συνιστά παραβίαση του άρθρου 2 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α.

¹²⁵ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *National & Provincial Building Society και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου Βασιλείου*, ό.α., όπου κρίθηκε ότι το δικαίωμα πρόσβασης στο δικαστήριο και η αρχή της δίκης δεν είναι απόλυτο. Το Ε.Δ.Δ.Α., έκρινε ότι συνέτρεχε επιτακτικός λόγος δημοσίου συμφέροντος ο οποίος δικαιολογούσε τη νομοθετική παρέμβαση και συνεπώς δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, λόγω του ότι η έκδοση παράνομης κανονιστικής πράξης σε περίοδο μεταβολής του φορολογικού συστήματος δεν μπορεί να αποτελέσει λόγο για να επωφεληθούν οι ιδιώτες ιδίως όταν αυτοί γνωρίζουν (όπως οι προσφεύγουσες εταιρείες) την πρόθεση του νομοθέτη να αλλάξει τον τρόπο επιβολής του συγκεκριμένου φόρου και έχουν συμμετάσχει στο δημόσιο διάλογο για αυτό το θέμα.

¹²⁶ Αναλ. για την εφαρμογή της αρχής της προστατευόμενης εμπιστοσύνης έναντι του νομοθέτη βλ. Λαζαράτου, «Η αρχή της προστατευόμενης εμπιστοσύνης του ιδιώτη έναντι της διοικήσεως και του νομοθέτη», σελ. 136 επ., Πρεβεστούρου, «Η κοινοτική αρχή της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης ως παράδειγμα αλληλεπιδράσεως των εννόμων τάξεων».

διάδικος είναι το Δημόσιο, ως αυτοδικαίως καταργημένων¹²⁷. Όμως, δεδομένης της, απορρέουσας από το άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ, δέσμευσης του κοινού νομοθέτη να θέτει στη διάθεση των προσώπων, των οποίων θίγονται τα δικαιώματα, δίκαιη δίκη, ο νομοθέτης έρχεται δια τη ως άνω πρακτικής σε ευθεία αντίθεση με τις επιταγές της Ε.Σ.Δ.Α., εφόσον, όταν κατά τη διάρκεια της εκκρεμοδικίας εξοπλίζει το δημόσιο με ένσταση άμεσης παραγραφής, που διαφορετικά δε θα είχε, νομοθετεί *ad hoc* για εξυπηρέτηση συμφερόντων του, ως διαδίκου εκκρεμούς δίκης¹²⁸, δεδομένου ότι, όπως προκύπτει σαφώς, όταν ο νομοθέτης κάνει λόγο για παραγραφή του επίδικου δικαιώματος, δεν ακριβολογεί, αλλά επιδιώκει την κατάργηση του δικαιώματος¹²⁹. Κατ' αποτέλεσμα, ο νομοθέτης, προκαθορίζοντας την έκβαση της δίκης, αναμφίβολα, σύμφωνα και με τα όσα έχουν προαναφερθεί σχετικά με την κατοχύρωση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο, παραβιάζει τη διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α. Πράγματι, το Ε.Δ.Δ.Α. έχει δεχθεί¹³⁰ ότι η αρχή της δίκαιης δίκης, παραβιάζεται όταν το κράτος με νόμο που ψηφίζει κατά τη διάρκεια της εκκρεμοδικίας κηρύσσει την επίδικη ενοχική απαίτηση ως «παραγεγραμμένη» και στερεί αυθαίρετως το δικαστήριο από την περαιτέρω εξουσία που είχε να δικάσει την υπόθεση, η οποία εκκρεμεί ενώπιόν του, και να αποφανθεί για το αντικείμενο της.

Όσον αφορά στα επ' αυτού ισχύοντα στην ελληνική έννομη τάξη, η νομολογία του Σ.τ.Ε αρχικά δεχόταν πως ο νομοθέτης δεν δεσμεύεται να προβεί σε κατάργηση εκκρεμών δικών και σε παραγραφή γεννημένων αξιώσεων, ακόμη και μετά την εξάντληση του πρώτου και δεύτερου βαθμού και ενώ η υπόθεση εκκρεμούσε ενώπιον του Ανώτατου Δικαστηρίου. Η αρχική νομολογία φαίνεται όμως ότι έχει αλλάξει ή ότι, εν πάσει περιπτώσει, σιγά-σιγά εγκαταλείπεται¹³¹. Σημαντική επιρροή στην ως άνω μεταβολή της νομολογίας του Σ.τ.Ε. στο θέμα αυτό άσκησε η νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α., ιδίως οι αποφάσεις εκείνες που καταδίκασαν τη συγκεκριμένη πρακτική του έλληνα νομοθέτη όπως η απόφαση του επί της υπόθεσης *Ελληνικά Διολιστήρια Στραν Α.Ε. και Στρατής Ανδρεάδης κατά της Ελλάδας* και η μεταγενέστερη επί της

¹²⁷ Μάλιστα, η συγκεκριμένη πρακτική της κατάργησης ή παραγραφής αξιώσεων και εκκρεμών δικών, ήταν, ιδιαίτερα στο παρελθόν, πολύ προσφιλής στον έλληνα νομοθέτη, ιδίως, ενόψει της πιθανότητας να καταδικασθεί σε καταβολή μεγάλων χρηματικών ποσών και να εκταμιεύσει απρόβλεπτα μεγάλο ποσό χρημάτων για να συμμορφωθεί, όταν ασκούσαν από διοικούμενους πολλές αγωγές σε βάρος του Δημοσίου ή Ν.Π.Δ.Δ.

¹²⁸ Αξιοσημείωτη είναι η επ' αυτού επισήμανση του καθηγητή κ. Μπέη περί καταχρηστικής άσκησης της νομοθετικής λειτουργίας, όταν ο νόμος, προβαίνει, δια της κήρυξης της άμεσης παραγραφής επίδικων αξιώσεων.

¹²⁹ Βλ. Μπέη, ό.α. σελ. 169.

¹³⁰ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Ελληνικά Διολιστήρια Στραν και Στρατής Ανδρεάδης κατά Ελλάδας*, ό.α.

¹³¹ Βλ. Πετρόγλου, «Η δια νόμου κατάργηση εκκρεμών δικών και η εφαρμογή σε εκκρεμείς δίκες νέων δικονομικών κανόνων κατά το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», σελ. 303, όπου γίνεται παραπομπή στις σχετικές αποφάσεις Σ.τ.Ε. 1629/96, 2656/96 και 4510/96, που δέχονται την ευθεία αντίθεση της πρακτικής της επέμβασης του νομοθέτη προς κατάργηση εκκρεμών δικών προς το άρθρο 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α..

υπόθεσης *Παπαγεωργίου κατά Ελλάδας*^{132, 133}. Ιδιαίτερης, επίσης, σημασίας είναι η κρίση που κάνει το Ε.Δ.Δ.Α. στην τελευταία υπόθεση, εν σχέσει με την παρεμβολή διατάξεων νόμων σε νομοθετήματα που έχουν εντελώς άσχετο τίτλο και περιεχόμενο¹³⁴. Η τακτική αυτή, που πάγια ακολουθείται στη χώρα μας, κρίθηκε από το Ε.Δ.Δ.Α. ως πρόσκομμα στην ελεύθερη πρόσβαση σε δικαστήριο, δεδομένης της αυξημένης δυσκολίας ενημέρωσης εν σχέσει με τα δημιουργούμενα δικαιώματα και υποχρεώσεις, που γεννώνται με τις διατάξεις αυτές, ώστε, τελικώς, ο θιγόμενος αιφνιδιάζεται και στερείται στην πραγματικότητα του δικαιώματος του εννόμου προστασίας¹³⁵. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου, λοιπόν, διαπιστώνοντας την αντίθεση της ως άνω πρακτικής στο άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ αλλά και στο άρθρο 74 παρ. 5 του Συντάγματος, προέβη σε κρίση, την οποία τα εθνικά μας Δικαστήρια δεν θέλησαν να κάνουν, υπάγοντας το ως άνω ζήτημα στα, εκφεύγοντα του δικαστικού ελέγχου, *interna corporis* της Βουλής¹³⁶.

Κατόπιν των ανωτέρω, είναι σαφές ότι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο προσηλωμένο στη τήρηση των ρητών επιταγών και των υπονούμενων εγγυήσεων περί δίκαιης δίκης, αναζητά, μέσω εξελικτικής ερμηνείας, την ουσία της απονομής δικαιοσύνης. Χωρίς δε να αγνοεί τις ιδιαιτερότητες των εθνικών εννόμων τάξεων των κρατών μελών, υπαγορεύει στον εθνικό δικαστή τις ενδεικνυόμενες εκείνες λύσεις που θα εξισορροπήσουν τη τήρηση των εθνικών οργανωτικών δομών με την εξασφάλιση του δικαιώματος στη πρόσβαση σε δικαστήριο.

¹³² Ε.Δ.Δ.Α., *Παπαγεωργίου κατά Ελλάδα*, απόφαση της 22.10.1997.

¹³³ Χαρακτηριστικό, μάλιστα της απαξίας που προσδίδει το Ε.Δ.Δ.Α. στην εν λόγω πρακτική είναι το γεγονός ότι το ποσό της ηθικής βλάβης που επιδικάσθηκε και στην περίπτωση αυτή στον προσφεύγοντα ήταν πολύ μεγάλο σε σχέση με το αντικείμενο της δίκης στα εθνικά μας δικαστήρια, η οποία καταργήθηκε νομοθετικώς.

¹³⁴ Εν προκειμένω η επίδικη διάταξη του άρθρου 26 του Ν. 2020/1992, που αναφερόταν στην παρακράτηση εισφορών υπέρ του Ο.Α.Ε.Δ., είχε περιληφθεί σε φορολογικό νόμο.

¹³⁵ Επισημαίνεται επ' αυτού ότι, στην ελληνική έννομη τάξη, τα στοιχεία που σχετίζονται με τη διαδικασία επεξεργασίας και ψήφισης των νόμων αφορούν την εσωτερική τυπική συνταγματικότητα των νόμων, στα λεγόμενα *interna corporis* της Βουλής. επομένως, δεν υπόκεινται στον έλεγχο των δικαστηρίων, αλλά ο έλεγχος για την τήρηση της έχει επαφθεί στη Βουλή. Ειδικότερα δε για τον έλεγχο της τυπικής Συνταγματικότητας των νόμων βλ. Ράικου, *Συνταγματικό Δίκαιο*, σελ. 168 επ.

¹³⁶ Βλ. επ' αυτού Δαγτόγλου, *Νομικά Ανάλεκτα*, σελ. 545, όπου διατυπώνεται η άποψη ότι οι συνταγματικές διατάξεις που ορίζουν την αρμοδιότητα της Βουλής είναι ουσιαστικές και όχι διαδικαστικές διατάξεις. Η ανάθεση της αρμοδιότητας δεν αποτελεί μέρος, αλλά προϋπόθεση της διαδικασίας. Επομένως η διάταξη του άρθρου 72 Σ που καθορίζει την αρμοδιότητα της Ολομέλειας της Βουλής (εν αντιθέσει προς εκείνη των τμημάτων) δεν αφορά τη νομοθετική διαδικασία αλλά την εξουσία των διάφορων σχηματισμών της Βουλής να ψηφίζουν ορισμένους νόμους. Δεν εξαιρείται, λοιπόν, από το δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων.

Α.Π.Β. Η ΑΠΟΦΥΓΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΠΕΡΙΕΝΑΥΣΗΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ ΜΕ ΤΟ ΜΑΝΔΥΑ ΤΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ ΝΟΜΟΥ.

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Το φαινόμενο της παρέμβασης της εκτελεστικής λειτουργίας στις ακυρωτικές διαφορές, ανάγεται στη γενικότερη θεώρηση της αρχής της διάκρισης των λειτουργιών, ενόψει της, υιοθετούμενης ολοένα και περισσότερο, αμφισβήτησης της αποτελεσματικότητας του κανονιστικού της ρόλου στην κρατική λειτουργία. Όταν η νομοθετική παρέμβαση στην δικαιοδοτική λειτουργία χρησιμοποιείται «ως δούρειος ίππος»¹³⁷ της εκτελεστικής εξουσίας για να αποφύγει τον δικαστικό έλεγχο της νομιμότητας των πράξεων της, τότε εντοπίζεται η παθολογία εις βάρος της αρχής της διάκρισης των λειτουργιών αλλά και της δικαστικής προστασίας του θιγόμενου ιδιώτη.

Η προσφιλής μέθοδος που ακολουθεί η εκτελεστική εξουσία για να παρέμβει στις ακυρωτικές διαφορές μέσω του τυπικού νόμου, είναι η διάπλαση αναδρομικού καθεστώτος, που ανατρέχει στον χρόνο της εκδόσεως της παρανόμου διοικητικής πράξεως, δεδομένου ότι κρίσιμο νομικό καθεστώς για τον έλεγχο της νομιμότητας των διοικητικών πράξεων από τον ακυρωτικό δικαστή, είναι εκείνο της έκδοσης της διοικητικής πράξης.

Η διάπλαση του αναδρομικού καθεστώτος επιτυγχάνεται μέσω του αναδρομικού κυρωτικού νόμου, προκειμένου η παράνομη διοικητική πράξη να «προαχθεί» σε άλλη βαθμίδα της ιεραρχίας των νομικών κανόνων, ώστε να μην είναι δυνατός ο ακυρωτικός της έλεγχος. Όσον αφορά δε, στη δικαστική προστασία του διοικούμενου, του οποίου τα έννομα συμφέροντα έχουν θιγεί, είναι προφανής η αποστέρησή του από το δικαίωμα να κριθεί η υπόθεσή του από «δικαστήριο», κατά τα ανωτέρω διαλαμβανόμενα.

¹³⁷ Βλ. Έκφραση της καθηγήτριας κ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου στο: *Εμβάθυνση Δημοσίου Δικαίου*, σελ. 171.

Μία από τις προσφιλέστερες πρακτικές αποφυγής του δικαστικού ελέγχου διοικητικών πράξεων, και, συνακόλουθα, αποκλεισμού του δικαιώματος για δικαστική προστασία, είναι η πρακτική της έκδοσης διοικητικών πράξεων χωρίς νομοθετική εξουσιοδότηση ή καθ' υπέρβαση ή κατά παράβαση της προβλεπόμενης νομοθετικής εξουσιοδότησης¹³⁸. Αργότερα, μάλιστα, και κατά το διάστημα ακόμη, που εκκρεμεί κατά των εν λόγω διοικητικών πράξεων¹³⁹, αίτηση ακύρωσης, εκδίδονται τυπικοί νόμοι που τις κυρώνουν αναδρομικά.

Προφανής στόχος της εν λόγω πρακτικής είναι, όπως αναφέρεται και ανωτέρω, η «προαγωγή» της παράνομης διοικητικής πράξεως σε τυπικό νόμο. Έτσι η πράξη καθίσταται απρόσβλητη με αίτηση ακυρώσεως, δεδομένου ότι έχει καταστεί περιεχόμενο τυπικού νόμου με αναδρομική ισχύ, χωρίς αυτό να κινδυνεύει να κηρυχθεί από το ακυρωτικό δικαστήριο, ως αντισυνταγματικό ή να κριθεί παράνομο, ενόψει της παραβίασης ακυρωτικού δεδουλευμένου.

Ειδικότερα, το Σ.τ.Ε. αρχικά αποφαινόταν ότι η αναδρομική νομοθετική κύρωση των παράνομων κανονιστικών πράξεων είναι συνταγματικώς επιτρεπτή, ακόμη και κατά το στάδιο της εκκρεμοδικίας, με το σκεπτικό ότι, δεδομένης της νομικής φύσης των κανονιστικών πράξεων, ως πράξεων με τις οποίες τίθενται γενικοί και αφηρημένοι κανόνες δικαίου, δεν τίθεται θέμα παραβίασης της αρχής της διάκρισης των εξουσιών¹⁴⁰. Εξάλλου, η ίδια πρακτική θεωρήθηκε συμβατή με το Σύνταγμα, ακόμη κι όταν επρόκειτο για κανονιστικές πράξεις ανυπόστατες, λόγω μη δημοσίευσης, υπό την προϋπόθεση, όμως, ότι στον κυρωτικό νόμο δημοσιευόταν το κείμενο της κανονιστικής πράξης¹⁴¹. Ακόμη και στην περίπτωση που είχε ήδη εκδοθεί δικαστική απόφαση περί ακύρωσης κανονιστικής πράξης, λόγω έκδοσής της, άνευ ή καθ' υπέρβαση νομοθετικής εξουσιοδότησης, ο κυρωτικός νόμος την επανέφερε χωρίς να τίθεται θέμα παραβίασης του δεδουλευμένου. Οι δε ατομικές διοικητικές πράξεις που στηρίζονταν στην κυρούμενη κανονιστική πράξη, αποκτούσαν αναδρομικά νόμιμο έρεισμα¹⁴².

Λόγω της ως άνω νομολογιακής αντιμετώπισης της πρακτικής του έλληνα νομοθέτη, η χρήση αυτής της δυνατότητας άγγιξε ακόμη και τα όρια της κατάχρησης, έως την ανατροπή της «ανεκτικής» νομολογίας από το Δικαστήριο, με τις υπ' αριθμ. 3596/91 και 3597/91 αποφάσεις της Ολομέλειας. Με τις εν λόγω αποφάσεις του Σ.Τ.Ε., η πρακτική της αναδρομικής κύρωσης

138 Επισημαίνεται ότι οι εν λόγω πράξεις δημοσιεύονταν, μάλιστα, συνοδευόμενες από τη ρήτρα της μελλοντικής νομοθετικής τους κύρωσης.

139 Βλ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, Κουτούπα-Ρεγκάκου, Εμβάθυνση Δημοσίου Δικαίου, σελ. 178 όπου διευκρινίζεται ότι η νομολογία του ΣτΕ κάνει διάκριση μεταξύ κύρωσης παράνομης ατομικής και κύρωσης παράνομης κανονιστικής διοικητικής πράξεως, με αποτέλεσμα να διασώζεται στην πρώτη περίπτωση η ακυρωτική δίκη. Εν τούτοις, ατομικές πράξεις που στηρίζονται σε κυρωθείσα με νόμο παράνομη κανονιστική πράξη, αφαιρούνται από την δικαιοδοσία του ακυρωτικού δικαστού και η σχετική αίτηση ακύρωσης απορρίπτεται.

140 Βλ. Σ.τ.Ε. 1481/87 και 2270/87.

141 Βλ. Σ.τ.Ε. 1712/54, 2386/70.

142 Η νομολογία αυτή του Συμβουλίου της Επικρατείας επικρίθηκε έντονα από μεγάλο μέρος της θεωρίας ως προδήλως αντισυνταγματική.

διοικητικών πράξεων κρίθηκε αντισυνταγματική ως παραβαίνουσα τις συνταγματικές διατάξεις που ρυθμίζουν δεσμευτικά τη δικαιοπαραγωγική διαδικασία, ως εκ τούτου, θεωρήθηκε ότι δεν μπορεί να ισχυροποιηθεί «ούτε δια αναδρομικής κυρώσεως του δια νόμου»¹⁴³.¹⁴⁴ Το Συμβούλιο της Επικρατείας ανέδειξε την, αυστηρά ορισθείσα από το Σύνταγμα, δικαιοπαραγωγική διαδικασία, ενόψει της αρχής της διάκρισης των λειτουργιών, χωρίς να αφήνει περιθώριο στον ερμηνευτή του δικαίου για υπερβατικά λογικά άλματα που να οδηγούν στη δικαιολόγηση έκδοσης πράξεων κατά παράβαση των συνταγματικών διατάξεων¹⁴⁵. Επίσης, απασχόλησε ιδιαίτερα το Σ.τ.Ε., το εν γένει ζήτημα της δυνατότητας αναδρομικής θέσπισης κανόνων δικαίου. Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου¹⁴⁶, η Βουλή έχει μεν τη δυνατότητα να θεσπίζει αναδρομικούς κανόνες δικαίου επί αντικειμένων για τα οποία δεν αποκλείεται από το Σύνταγμα η αναδρομική ρύθμιση, η εξουσία της όμως αυτή δεν εκτείνεται έως την αναδρομική εκ των υστέρων νομιμοποίηση κανόνων δικαίου, που έχουν τεθεί κατά προφανή παράβαση των διατάξεων του Συντάγματος, διότι μια τέτοια ενέργεια της Βουλής οδηγεί ευθέως σε καταστρατήγηση των του Συντάγματος¹⁴⁷.

Με την σαφή επίκληση της έννοια της καταστρατήγησης του Συντάγματος, και την υπονοούμενη αναγωγή στο κράτος δικαίου, το δικαστήριο ανέδειξε, λοιπόν, τους «κυρωτικούς» παράνομων κανονιστικών πράξεων νόμους, ως τέταρτη κατηγορία νόμων, εκτός από τους ψευδοερμηνευτικούς, τους φορολογικούς και τους ποινικούς νόμους, όπου απαγορεύεται η πρόσδωση αναδρομικής ισχύος.

Η κήρυξη της αναδρομικής νομοθετικής κύρωσης κανονιστικής πράξης η οποία εκδόθηκε χωρίς ή καθ' υπέρβαση ή κατά παράβαση νομοθετικής εξουσιοδότησης, ως παράνομης, έχει ποικίλες έννομες συνέπειες. Ο κυρωτικός νόμος είναι μεν ανίσχυρος κατά το μέρος που ισχυροποιεί αναδρομικά τον, κατ' αυτό τον τρόπο, τιθέμενο κανόνα δικαίου, αλλά δεν θίγεται η ισχύς του για το μέλλον. Η προσβαλλόμενη, λοιπόν, κανονιστική πράξη ισχύ

¹⁴³ Βλ. Σ.τ.Ε. 3596/91 και 3597/91, 2274/92, 763/94, 1718/94, 1719/94, 5330/95, 822/95, 283/96, 58/97, 281/02, 2173/04.

¹⁴⁴ Βλ. Σ.τ.Ε. 3596/91, 3597/91, 2274/92, 763/94, 1718/94, 5330/95, 822/95, 283/96, 58/97, 281/02, 2173/04.

¹⁴⁵ Ειδικότερα, το Δικαστήριο έκρινε στις ως άνω αποφάσεις, ότι η δυνατότητα του νομοθέτη να κυρώνει αναδρομικά παράνομες κανονιστικές πράξεις που έχουν προσβληθεί με αίτηση ακύρωσης συνιστά παράβαση της αρχής της διάκρισης των εξουσιών (άρθρο 26 Σ) και της συνταγματικής κατοχύρωσης της άσκησης αίτησης ακύρωσης (άρθρο 95 παρ. 1 Σ). Ως εκ τούτου, η εκτελεστική εξουσία αδυνατεί να εκδίδει κανονιστικές πράξεις χωρίς νομοθετική εξουσιοδότηση ή καθ' υπέρβαση ή κατά παράβαση αυτής. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η περίπτωση του άρθρου 44 παρ. 1 Συντ., όταν συντρέχει εξαιρετικώς επείγουσα ανάγκη, τηρώντας όμως τη διαδικασία που το ίδιο το άρθρο ορίζει.

¹⁴⁶ Βλ. Σ.τ.Ε. 3596/91, 3597/91, 2274/92, 763/94, 1718/94, 1719/94, 5330/95, 822/95, 283/96, 58/97, 281/02, 2173/04.

¹⁴⁷ Επιβεβαιώνεται αρχικώς, στο σημείο αυτό η πάγια νομολογία του Δικαστηρίου πως ο κοινός νομοθέτης μπορεί να προσδώσει στις διατάξεις που θεσπίζει αναδρομική ισχύ, εφόσον αυτό δεν προσκρούει σε συγκεκριμένους συνταγματικούς φραγμούς και σεβόμενος βέβαια τις τρεις απαγορευτικές διατάξεις που θέτει το ίδιο το Σύνταγμα στα άρθρα 7 παρ. 1, 78 παρ. 2, και 77 παρ. 2.

τυπικού νόμου για το χρονικό διάστημα που προηγείτο της ακύρωσης, συνεπώς εξακολουθεί να υπόκειται, όπως κάθε διοικητική πράξη, στον ακυρωτικό έλεγχο του Συμβουλίου της Επικρατείας. Επομένως, ανίσχυρη, λόγω έλλειψης νόμιμου ερείσματος είναι και η ατομική διοικητική πράξη η οποία εκδόθηκε βάσει της παράνομης κανονιστικής πράξης, πριν από τη δημοσίευση του κυρωτικού νόμου. Αντιθέτως, λόγω της ισχύος του κυρωτικού νόμου για το διάστημα μετά από τη δημοσίευσή του, σε περίπτωση προσβολής ενώπιον διοικητικού δικαστηρίου ατομικής διοικητικής πράξης που στηρίχθηκε σε μια τέτοια κανονιστική πράξη, μετά τη δημοσίευση του κυρωτικού νόμου, δεν είναι δυνατό να ελέγχεται παρεμπιπτόντως η νομιμότητα της κανονιστικής πράξης, η οποία αποτελεί το νόμιμο έρεισμα της προσβαλλόμενης ατομικής διοικητικής πράξης, για το λόγο του ότι είχε εκδοθεί χωρίς ή καθ' υπέρβαση ή κατά παράβαση νομοθετικής εξουσιοδότησης.

Με την Ολ.ΣτΕ 3633/04, όμως, το Σ.τ.Ε., σε αντίθεση με την έως τότε νομολογία του, απεφάνθη ότι οι διατάξεις του κυρωτικού νόμου ισχύουν και κατά το χρόνο της αναδρομής αλλά δεν καταλαμβάνουν εκκρεμείς δίκες, στις οποίες το κύρος της κυρούμενης κανονιστικής αποφάσεως ελέγχεται, είτε ευθέως είτε παρεμπιπτόντως, επ' ευκαιρίας προσβολής ατομικής πράξης, γιατί κάτι τέτοιο «θα συνιστούσε ανεπίτρεπτη επέμβαση του νομοθέτη στις εν λόγω δίκες». Ο εθνικός δικαστής είναι εν προκειμένω σαφώς επηρεασμένος από τη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α., δεδομένων και των καταδικαστικών για την Ελλάδα αποφάσεων που ήδη είχαν εκδοθεί επ' αυτού ακριβώς του θέματος¹⁴⁸, οι οποίες, μάλιστα, έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στην διαπιστωθείσα παραβίαση, εκθέτοντας την Ελλάδα διεθνώς. Σημειώνεται δε η μειωρηγήσασα επ' αυτού άποψη, όπου γίνεται ευθεία επίκληση του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α. και της απόφαση του Ε.Δ.Δ.Α. *Building Societies κατά Ηωμένου Βασιλείου*, προς ισχυροποίηση του επιχειρήματος ότι δεν είναι, καταρχήν, ανεπίτρεπτη κάθε αναδρομική νομοθετική ρύθμιση η οποία μπορεί να επηρεάσει την έκβαση εκκρεμούς δίκης, στην οποία διάδικος είναι το δημόσιο¹⁴⁹.

Η σαφής επιρροή της εν γένει νομολογίας του Ε.Δ.Δ.Α., αλλά και η επίδραση των καταδικαστικών εις βάρος της Ελλάδας αποφάσεων, κατέληξε και στην ευθεία αναφορά, για πρώτη φορά από την Σ.τ.Ε. 372/05, στην Ε.Σ.Δ.Α. και τη νομολογία του Στρασβούργου¹⁵⁰, και όχι στις εθνικές συνταγματικές διατάξεις, προκειμένου να παραμερίσει την εφαρμογή ενός αναδρομικού νόμου που επιχειρούσε να κυρώσει αναδρομικά μια υπουργική απόφαση κατά τη διάρκεια εκκρεμοδικίας ενώπιόν του. Ο ακυρωτικός δικαστής προέβη εν προκειμένω σε έλεγχο

¹⁴⁸ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Ελληνικά Διολιστήρια Στραν και Στρατής Ανδρεάδης κατά Ελλάδας*, και *Παπαγεωργίου κατά Ελλάδας*, ό.α.

¹⁴⁹ Βλ. ανωτέρω σχετικά με τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται από το Ε.Δ.Δ.Α. για το χαρακτηρισμό ως ανεπίτρεπτης μιας αναδρομικής νομοθετικής η οποία επηρεάζει εκκρεμή δίκη με το Δημόσιο.

¹⁵⁰ βλ. αναλυτικά τις σχετικές αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α. ανωτέρω.

συμβατότητας του τυπικού νόμου και της κανονιστικής πράξης προς την Ε.Σ.Δ.Α., ενόψει της, δυνάμει του άρθρου 28 παρ.1 Σ, σχετικής υποχρέωσής του¹⁵¹

Ενόψει του ως άνω νομολογιακού υπερκερασμού της πρακτικής αποφυγής του δικαστικού ελέγχου δια της αναδρομικής κύρωσης με τυπικό νόμο, διαμορφώθηκαν νέες μέθοδοι αποφυγής του ακυρωτικού ελέγχου των εκδιδόμενων διοικητικών πράξεων. Έτσι, ο κοινός νομοθέτης εκδίδει τυπικούς νόμους, οι οποίοι, χωρίς να αναφέρονται ρητώς στις προγενέστερες παράνομες κανονιστικές πράξεις, τις οποίες στην ουσία κυρώνουν, ουσιαστικά ενσωματώνουν το περιεχόμενο διοικητικής πράξης σε νομοθετική διάταξη, η οποία ρυθμίζει διοικητικής φύσης ζήτημα, εξαντλούμενο σε μία μόνο συγκεκριμένη περίπτωση, αφετέρου γίνεται λεπτομερειακή ρύθμιση συγκεκριμένων έννομων σχέσεων και καταστάσεων με τυπικό νόμο¹⁵².

Κοινό χαρακτηριστικό εν λόγω πρακτικών, αποτελεί η υποκατάσταση της εκτελεστικής εξουσίας από τη νομοθετική, εφόσον και στις δύο ως άνω περιπτώσεις ρυθμίζονται, άμεσα από το νομοθέτη, ζητήματα που αποτελούν το κλασσικό περιεχόμενο διοικητικών πράξεων, με παράπλευρη συνέπεια να καθίσταται αδύνατος και ο ακυρωτικός έλεγχος της, με τον τρόπο αυτό, πραγματοποιούμενης διοικητικής, κατ' ουσία, δράσης.

Όσον αφορά, στην ενσωμάτωση του περιεχομένου διοικητικής πράξης σε νομοθετική διάταξη¹⁵³, επισημαίνεται, καταρχήν, ότι το φαινόμενο αυτό έχει απασχολήσει κατ' επανάληψη το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο της χώρας.. Το Σ.τ.Ε., ενώπιον του οποίου έχουν αρθεί σχετικές υποθέσεις, κλήθηκε να κρίνει αν είναι δυνατός ο ακυρωτικός έλεγχος της διοικητικής

¹⁵¹ Πάντως, η στροφή αυτής της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας προς την ΕΣΔΑ και τη νομολογία του Στρασβούργου, πρέπει να αντιμετωπίζεται με μια ελαφρά επιφύλαξη από τον ερμηνευτή και τον εφαρμοστή του δικαίου δεδομένου ότι, η έλλειψη αναφοράς στην καταστρατήγηση των σχετικών συνταγματικών διατάξεων, αλλά αποκλειστικά την ΕΣΔΑ και τη νομολογία του Στρασβούργου, δίνει το νομικό «άλλοθι» στην εκτελεστική εξουσία να εκδίδει παράνομες κανονιστικές πράξεις που μετέπειτα θα κυρώνει με νόμους, επικαλούμενη, επιτακτικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος.

¹⁵² Βλ. Ευστρατίου, «Ο δικαστικός έλεγχος κατά την εφαρμογή του δικαίου του περιβάλλοντος», σελ. 22, όπου παρατίθενται ως παραδείγματα: η ανέγερση του Μουσείου Γουλανδρή στο πάρκο Ριζάρη (άρθρο 16 του Ν. 2819/2000 και άρθρο 80 παρ. 1 του Ν. 2819/2002), η ανέγερση συμπλέγματος ποδοσφαιρικού σταδίου και εμπορικού κέντρου στη Νέα Φιλαδέλφεια (άρθρο 19 του Ν. 3044/2002 και άρθρο 11 του Ν. 3207/2003), η δημιουργία «εμπορικής πόλης» στην ακτή του Φαληρικού Δέλτα και η τροποποίηση χρήσεων γης στο Δήμο Βούλας (άρθρο 13 παρ. 22 του Ν. 3212/2003), η δημιουργία «χωριού τύπου» στο Δήμο Αμαρουσίου (άρθρο 2 του Ν. 2947/2001 και άρθρο 6 του Ν. 3207/2003), η τροποποίηση σχεδίων πόλεως στο Δήμο Κορυδαλλού Αττικής, στο Δήμο Καλαμαριάς Θεσσαλονίκης και στο Δήμο Πειραιώς, η χωροθέτηση εμπορικών και άλλων δραστηριοτήτων σε επίλεκτες ακτές της Βουλιαγμένης, της Ζέας, του Αλίμου και του Φλοίσβου, έργων εντός του Δήμου Θεσσαλονίκης και η χωροθέτηση, η θέσπιση όρων δόμησης, η μελέτη και η άδεια ανέγερσης του Μουσείου της Ακροπόλεως (άρθρο 7 του Ν. 3207/2003), η άδεια δόμησης σε δασική έκταση στη Χαλκιδική (άρθρο 8 παρ. 14 του Ν. 3219/2004).

¹⁵³ Βλ. Παππά, «Άμεσοι και έμμεσοι περιορισμοί της υπαγωγής διοικητικών διαφορών στον πλήρη και αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο, σελ. 590, όπου αναφέρονται ως χαρακτηριστικό παράδειγμα οι περιπτώσεις όπου με νομοθετική διάταξη καθορίστηκαν οι περιβαλλοντικοί όροι που διέπουν την εκτέλεση και λειτουργία μεγάλων δημοσίων έργων. Στις περιπτώσεις αυτές είχε εγκριθεί με ατομική διοικητική πράξη η Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων των έργων, ακολούθως δε οι εγκριθέντες περιβαλλοντικοί όροι, είτε αυτούσιοι είτε με διαφοροποιήσεις και προσθήκες, αποτέλεσαν το περιεχόμενο νομοθετικής ρύθμισης.

πράξης, μετά τη δημοσίευση νομοθετικής διάταξης που ενσωματώνει το περιεχόμενό της. Η Ολομέλεια έχει κρίνει επ' αυτού, ότι οι διατάξεις του νόμου δεν κύρωσαν, αλλά αντικατέστησαν το περιεχόμενο της διοικητικής πράξης, η οποία, με τον τρόπο αυτό, δεν απέβαλε τον χαρακτήρα της ως εκτελεστής διοικητικής πράξης, απέβαλε όμως την ισχύ της, με αποτέλεσμα, στις περιπτώσεις που είχε ήδη πριν την έκδοση του νόμου υποβληθεί αίτηση ακυρώσεως, να είναι δυνατή η συνέχιση της δίκης, υπό τον όρο της επίκλησης ιδιαίτερου εννόμου συμφέροντος από τον αιτούντα την ακύρωση¹⁵⁴, στις περιπτώσεις, δε, όπου δεν είχε ακόμη ασκηθεί αίτηση ακύρωσης να καθίσταται απαράδεκτη η προσβολή της διοικητικής πράξης, ως μη ισχύουσας κατά το χρόνο άσκησης του ενδίκου βοηθήματος¹⁵⁵.

Πρέπει, πάντως, να επισημανθεί ότι το ισχύον Σύνταγμα αναφέρει περιοριστικά τις περιπτώσεις όπου μία ατομική, κατ' ουσίαν, διοικητική πράξη μπορεί να περιβληθεί το μανδύα του τυπικού νόμου¹⁵⁶. Εξ αντιδιαστολής, λοιπόν, έπεται ότι, στις περιπτώσεις για τις οποίες δεν υπάρχει ειδική συνταγματική πρόβλεψη, η έκδοση ατομικής ρύθμισης με διάταξη τυπικού νόμου αποκλείεται. Επομένως, η ως άνω πρακτική αποτελεί, στην ουσία, ανεπίτρεπτη από το Σύνταγμα νόσφιση του έργου της εκτελεστικής λειτουργίας από τη νομοθετική, με προφανή πρόθεση την συρρίκνωση της δυνατότητας του θιγόμενου πολίτη να ασκήσει κατ' αυτής μια αποτελεσματική προσφυγή, ώστε να τύχει δίκαιης δίκης.

Πράγματι, τα μέσα που τίθενται εν προκειμένω στη διάθεση του θιγόμενου στα δικαιώματα και τα έννομα συμφέροντά του, δεν ανταποκρίνονται στην επιταγή για πρόσβαση καθενός σε δικαστήριο. Έτσι, αν καταλείπεται περιθώριο έκδοσης και άλλων διοικητικών πράξεων, οι οποίες θα έχουν, ως νόμιμο έρεισμά τους, την κατ' ουσία διοικητική πράξη που ενσωματώθηκε στη νομοθετική, τότε η δικαστική προστασία του θιγόμενου εξαρτάται από την ερμηνεία που θα ακολουθηθεί στο αν προσβάλλεται παραδεκτώς η μεταγενέστερη διοικητική πράξη, με λόγο ακύρωσης ότι η προηγούμενη νομοθετική πράξη είναι μη εφαρμόσιμη ως αντισυνταγματική. Αν, ακολουθηθεί επ' αυτού η ερμηνεία ότι δεν ασκείται παραδεκτώς η σχετική αίτηση ακύρωσης, αφού η επερχόμενη βλάβη δεν απορρέει από την προσβαλλόμενη διοικητική πράξη, αλλά από την προηγούμενη ρύθμιση, δεν καταλείπονται δικονομικά μέσα για ακύρωση της νομοθετικής πράξης. Στις περιπτώσεις δε, όπου δεν καταλείπεται περιθώριο

¹⁵⁴ Βλ. άρθρο 32 § 2 π.δ. 18/89.

¹⁵⁵ Βλ. άρθρο 45 του π.δ. 18/89.

¹⁵⁶ Βλ. λ.χ., άρθρα 79 για τον προϋπολογισμό, 27 § 1 μεταβολή ορίων της Επικράτειας, 27 § 2 παραμονή και διέλευση ξένων στρατιωτικών δυνάμεων.

έκδοσης μεταγενέστερων, διοικητικών πράξεων, ερειζόμενων στην τύποις νομοθετική πράξη, τότε δεν υπάρχει κανένα στάδιο ακυρωτικού ελέγχου¹⁵⁷.

Το εναπομείναν, επομένως, δικονομικό όπλο για τον θιγόμενο, είναι η αγωγή αποζημίωσης, η οποία, όμως, στοχεύει αποκλειστικά στην ικανοποίηση χρηματικών αξιώσεων. Σχετικά, όμως, με την έμμεση δικαστική προστασία, που παρέχεται, δια της καταβολής χρηματικής αποζημίωσης προς αποκατάσταση της βλάβης που έχει συντελεσθεί, πρέπει να επισημανθεί ότι, ειδικά στο πεδίο της διοικητικής δικαιοσύνης, δεν ανταποκρίνεται στο αίτημα για αποτελεσματική δικαστική προστασία, δεδομένου ότι σε καμία περίπτωση δε μπορεί να θεωρηθεί ισοδύναμη με την άμεση δικαστική προστασία που παρέχεται μέσω του διαπλαστικού αποτελέσματος της ακυρωτικής απόφασης. Πράγματι, μόνο μέσω της *erga omnes* ακύρωσης μιας παράνομης διοικητικής πράξης, εξαφανίζονται οι δυσμενείς για τον θιγόμενο πολίτη δυσμενείς συνέπειες¹⁵⁸.

Συναφής νομοθετική πρακτική, η οποία δημιουργεί ζήτημα περιορισμού του δικαστικού ελέγχου, είναι και αυτή της λεπτομερειακής ρύθμισης με τυπικό νόμο συγκεκριμένων εννόμων σχέσεων και καταστάσεων. Χαρακτηριστική περίπτωση αυτής της πρακτικής αποτελεί ο γνωστός νόμος «Καποδίστριας»¹⁵⁹. Ο εν λόγω νόμος, ρύθμισε εξαντλητικώς τα ζητήματα της οργάνωσης του νέου συστήματος Τοπικής Αυτοδιοίκησης, χωρίς να προβλέψει την έκδοση εκτελεστών διοικητικών πράξεων που να περιέχουν αυτοτελείς ρυθμίσεις. Εξ' αυτού του λόγου επικρίθηκε με σφοδρότητα ως μέσο αποφυγής του έγκαιρου, δηλαδή πριν από την ολοκλήρωση της εφαρμογής του, δικαστικού ελέγχου¹⁶⁰. Σημαντική εν προκειμένω, είναι η επισημάνση ότι οι ασκηθείσες αιτήσεις, με τις οποίες ζητείτο από κάποιους ΟΤΑ η ακύρωση εκτελεστών διοικητικών πράξεων, που είχαν ως έρεισμά τους τον εν λόγω νόμο, απερρίφθησαν από την Ολομέλεια του Σ.τ.Ε. ως απαράδεκτες, ελλείψει εννόμου συμφέροντος, επί τη βάση του ότι η

¹⁵⁷ Βλ. Παππά, ό.α. σελ. 591, όπου επισημαίνεται το δημιουργούμενο έλλειμμα δικαστικής προστασίας, παρατίθεται δε χωρίο της δικαστικής απόφασης επ' αυτού: «Είναι αυτονόητο ότι, εφόσον τυπικός νόμος θεσπίζει διοικητική κατ' ουσία πράξη, στην περίπτωση δηλαδή του "τυπικού απλώς νόμου" ο πολίτης έχει στη διάθεση του όσα μέσα του παρέχει η νομοθεσία στις περιπτώσεις του "τυπικού απλώς νόμου"».

¹⁵⁸ Βλ. Ράικου, «Τα γνωσιολογικά θεμέλια της αποφάσεως του διοικητικού δικαστή», σελ. 605.

¹⁵⁹ ν. 2539/1997: Η αναφορά στον συγκεκριμένο νόμο, γίνεται, ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αλλά και ενόψει της πιθανότητας η συγκεκριμένη πρακτική να επαναληφθεί, λόγω τελεσφόρησης εν προκειμένω των επιδιώξεων του νομοθέτη, για αποφυγή του δικαστικού ελέγχου.

¹⁶⁰ Βλ. Παππά, ό.α., σελ. 593, όπου προσδιορίζεται ειδικότερα η κριτική επί του νόμου και αποδίδεται στο νομοθέτη η πρόθεση να κερδίσει χρόνο, ώστε ο όποιος δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας του νόμου αυτού να γίνει από τα δικαστήρια μετά την διενέργεια των εκλογών και επ' ευκαιρία προσβολής με προσφυγή κατά του κύρους των εκλογών εκάστου Ο.Τ.Α. Τα κύρια νομικά ζητήματα που αναφέρονται εν προκειμένω είναι το αν οι διατάξεις του νόμου αυτού είχαν κανονιστικό ή ατομικό περιεχόμενο και το κατά πόσο οι αποφάσεις που εκδόθηκαν πριν από τη διενέργεια των εκλογών είχαν εκτελεστό χαρακτήρα ανεξαρτήτως του αν ήταν ατομικές ή κανονιστικές. Η ολομέλεια του Σ.τ.Ε., κατά πλειοψηφία, έκρινε οι διατάξεις του νόμου δεν προσβάλλονται με αίτηση ακύρωσης, οι δε λοιπές «πράξεις» δεν αποτελούσαν προσβλητές εκτελεστές διοικητικές πράξεις αλλά απρόσβλητες ερμηνευτικές εγκυκλίους.

επικαλούμενη βλάβη είχε προκληθεί από της διατάξεις του νόμου και όχι από τις προσβληθείσες πράξεις¹⁶¹. Έτσι, η επίλυση της διαφοράς αναβλήθηκε σε χρονικό σημείο μεταγενέστερο της διεξαγωγής των δημοτικών και νομαρχιακών εκλογών, οπότε η επικαλούμενη βλάβη εννόμου συμφέροντος, θα προκαλείτο άμεσα από την εκτελεστή διοικητική πράξη της ανακήρυξης του εκλογικού αποτελέσματος, και όχι από το νόμο. Δεδομένου όμως, ότι, όπως προαναφέρθηκε, οι, καταργηθέντες από το νόμο, Ο.Τ.Α. δεν νομιμοποιούνταν να ασκήσουν προσφυγή κατά του κύρους των εκλογών, η μόνη δυνατότητα δικαστικού ελέγχου εξαντλείτο στην προσδοκία ότι κάποιος εκλογέας θα ασκήσει προσφυγή και, επιπλέον, θα προβάλει λόγους αναγόμενους στο κύρος των διατάξεων του νόμου, ώστε αυτές να ελεγχθούν παρεμπιπτόντως.

Είναι, λοιπόν, προφανές ότι, η, προκείμενη λεπτομερειακή ρύθμιση καταστάσεων με τυπικό νόμο οδήγησε, κατ' αποτέλεσμα, σε απόλυτη στέρηση του δικαιώματος των θιγόμενων Ο.Τ.Α. να τύχουν οποιασδήποτε δικαστικής προστασίας, απέναντι στην κατάργησή τους. Επομένως η προφανής επιδίωξη αποφυγής του δικαστικού ελέγχου στην προκείμενη περίπτωση βρήκε το δικαστή αντί για πολέμο, απρόθυμο παραστάτη.

¹⁶¹ Βλ. Σ.τ.Ε. 1484, 5/1999.

**Α.Π.Γ. ΕΝΤΟΙΜΩΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΥΡΡΙΚΝΩΣΗΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΠΡΟΣΒΑΣΗΣ ΣΤΟ
ΑΚΥΡΩΤΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ**

Έλλειμμα της παρεχόμενης δικαστικής προστασίας, κατά παράβαση των διατάξεων της Ε.Σ.Δ.Α., εντοπίζεται και στις περιπτώσεις όπου η Διοίκηση παραλείπει να ασκήσει την κανονιστική της αρμοδιότητα ή την ασκεί πλημμελώς. Πράγματι η παράλειψη ή η πλημμελής άσκηση της κανονιστικής αρμοδιότητας της Διοίκησης ματαιώνει, περιορίζει ή φαλκιδεύει το δικαστικό έλεγχο και ενίοτε οδηγεί τον εφαρμοστή του δικαίου σε αντιμετώπιση οριακών καταστάσεων, δεδομένου ότι η παράλειψη, της Διοίκησης να προβεί στη δημοσίευση μιας κανονιστικής απόφασης είναι δυνατό να δημιουργήσει μια περίπλοκη νομική κατάσταση, κατά την οποία οι πολίτες κινδυνεύουν, λόγω του αναφεύοντος από παραλείψεις της διοίκησης κενού, να μη μπορούν να διεκδικήσουν δικαστικά τα δικαιώματα που κατοχυρώνει ο νόμος.

Επ'αυτού πρέπει, καταρχάς, να επισημανθεί ότι κατά γενική αρχή του δικαίου, δεν υφίσταται νόμιμη υποχρέωση της Διοικητικής αρχής για άσκηση της, ιδρυόμενης με εξουσιοδοτική διάταξη νόμου, κανονιστικής της αρμοδιότητας, αλλά η άσκησή της αφήνεται στη διακριτική ευχέρεια της αρχής. Εφόσον όμως, το δικαίωμα καθιδρύθηκε άμεσα από τον εξουσιοδοτικό νόμο, η μη ολοκλήρωση του κανονιστικού πλαισίου δε μπορεί να εμποδίσει τη γένεση του δικαιώματος, ούτε να το καταστήσει, στην ουσία, ανενεργό. Πράγματι, στην ιεραρχικά δομημένη έννομη τάξη, όταν ο υπερκείμενος κανόνας δικαίου καθιδρύει αυτός, κατά τρόπο ευθύ και άμεσο, δικαιώματα και υποχρεώσεις, αυτά ισχύουν άμεσα, αφού στην αντίθετη περίπτωση, θα επαφίετο η τήρηση της νομικής διάταξης στη βούληση του αρμοδίου, για την έκδοση της κατώτερης τυπικής ισχύος διάταξης, οργάνου. Προστίθεται επ'αυτού ότι η σχετική παράλειψη της διοικητικής αρχής συνιστά παράλειψη οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας, ακυρωτέα από το Σ.τ.Ε. με συνέπεια την αναπομπή στην αρμόδια διοικητική αρχή, προκειμένου να προβεί στη θέσπιση της κανονιστικής πράξης¹⁶².

Πλην όμως, όπως έχει κριθεί από το Σ.τ.Ε.¹⁶³, όταν ο νόμος καθιερώνει, κατά τρόπο ευθύ και άμεσο, το δικαίωμα σε παροχή και καταλείπει στην κανονιστικώς δρώσα Διοίκηση την εξουσία να καθορίσει, απλώς, το ύψος της παροχής, με βάση τις ειδικές εκάστοτε συνθήκες, η παράλειψη άσκησης της κανονιστικής αυτής αρμοδιότητας, που έχει ως αποτέλεσμα τη μη καταβολή της παροχής, είναι αντίθετη προς την εξουσιοδότηση και, συνεπώς, παράνομη, με αποτέλεσμα να δημιουργεί, κατ' αρχή, ευθύνη του Δημοσίου προς αποζημίωση, κατ' εφαρμογή

¹⁶² Βλ. Μουκίου, «Αγκυροβόλια πλοίων και προστασία του περιβάλλοντος», σελ. 59 όπου γίνεται παραπομπή στις Σ.τ.Ε. 2234/2006, 3808/2006 και σε περαιτέρω νομολογία.

¹⁶³ Βλ. Σ.τ.Ε. 5, 6/2001.

του άρθρου 105 του ΕισΝΑΚ¹⁶⁴. Διευκρινίζεται, πάντως, ότι η αντιμετώπιση από το Σ.τ.Ε. των κενών που προκύπτουν από την έλλειψη θέσπισης κανονιστικής ρύθμισης δεν είναι πάντα ομοιόμορφη, αλλά εξαρτάται από το είδος και το περιεχόμενο της προς θέσπιση κανονιστικής πράξης, όπως αυτά προσδιορίζονται από το νόμο.

Έτσι, είναι δυνατό ο νόμος να ιδρύει ένα δικαίωμα το οποίο, σύμφωνα με τη νομική διάταξη, υφίσταται ευθύς εξαρχής και είναι δικαστικά επιδιώξιμο και η παρεχόμενη νομοθετική εξουσιοδότηση να μην αναφέρεται καθόλου στον καθορισμό όρων και προϋποθέσεων, με τη συνδρομή των οποίων το ιδρυόμενο δικαίωμα θα υφίσταται, αλλά να αφορά στην επιβολή από τη διοίκηση, περιορισμών στην άσκηση του δικαιώματος αυτού, λόγω δημόσιου συμφέροντος. Σε μία τέτοια περίπτωση, η έλλειψη θέσπισης κανονιστικής ρύθμισης, έχει ως συνέπεια ότι, το ιδρυόμενο από το νόμο δικαίωμα, λόγω ανυπαρξίας πρόβλεψης επιβολής περιορισμών στην άσκηση του, ασκείται σε κάθε περίπτωση απεριορίστα.

Διαφορετική είναι η περίπτωση όπου ο νόμος δεν ιδρύει δικαίωμα με περιεχόμενο την ανάπτυξη μιας δραστηριότητας αλλά, αντιθέτως, αποβλέπει, για λόγους δημόσιου συμφέροντος, στην αποτροπή της πρόκλησης ή της διακινδύνευσης επέλευσης βλάβης με την ανάπτυξη της δραστηριότητας. Η αποτροπή αυτή επιτυγχάνεται με την επιβολή περιορισμών στην ανάπτυξη τέτοιας δραστηριότητας, η οποία καθίσταται επιτρεπτή μόνο υπό την προϋπόθεση πλήρωσης των όρων που καθορίζονται με την κατ'εξουσιοδότηση κανονιστική πράξη. Ο νόμος θεσπίζει δηλαδή καταρχήν την απαγόρευση ανάπτυξης μιας δραστηριότητας για λόγους δημόσιου συμφέροντος, αλλά παράλληλα προβλέπει, με την παροχή νομοθετικής εξουσιοδότησης, δυνατότητα θέσπισης όρων και προϋποθέσεων με τη συνδρομή των οποίων καθίσταται επιτρεπτή η ανάπτυξη της δραστηριότητας. Σε μια τέτοια περίπτωση, ελλείψει κανονιστικής ρύθμισης, υπό τις οποίες καθίσταται επιτρεπτή, κατ'εξαίρεση από την καταρχήν απαγόρευση του νόμου, η ανάπτυξη της δραστηριότητας, η απαγόρευση του νόμου παραμένει γενική και ανεξαίρετη¹⁶⁵.

Ένα άλλο κενό στη δικαστική προστασία του διοικούμενου συνίσταται στην έκδοση πράξεων περιορισμένης χρονικής ισχύος. Ως τέτοιες, νοούνται οι κανονιστικές ή ατομικές διοικητικές πράξεις, το περιεχόμενο των οποίων εξαντλείται μέσα σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, είτε γιατί, από τη φύση τους, δεν μπορούν παρά να ισχύσουν για μακρύτερο χρονικό διάστημα, είτε γιατί έχει προστεθεί σ' αυτές διαλυτική προθεσμία.

¹⁶⁴ Παππά, ό.α., σελ. 1422.

¹⁶⁵ Βλ. Μουκίου, ό.α., σελ. 61.

Η δικονομική ρύθμιση επ'αυτού¹⁶⁶ ορίζει ότι η δίκη καταργείται, αν μετά την άσκηση της αίτησης ακύρωσης και έως την πρώτη συζήτηση της υπόθεσης η προσβαλλόμενη πράξη έπαυσε για οποιοδήποτε λόγο να ισχύει, εκτός αν ο αιτών επικαλείται ιδιαίτερο έννομο συμφέρον που δικαιολογεί τη συνέχιση της δίκης.

Η νομολογία δέχεται¹⁶⁷ ότι η ως άνω ρύθμιση εισάγει εξαίρεση από τον, συνταγματικής περιωπής, κανόνα, για τη δυνατότητα προσβολής όλων των εκτελεστών διοικητικών πράξεων με αίτηση ακύρωσης. Πάντως, ενόψει της δυνατότητας του αιτούντος να επικαλεσθεί τη συνδρομή ιδιαίτερου έννομου συμφέροντος που δικαιολογεί τη συνέχιση της δίκης, να αποδείξει, δηλαδή, ότι η πράξη, παρά τη λήξη της ισχύος της, εξακολουθεί να έχει, ως προς αυτόν, δυσμενείς διοικητικής φύσεως συνέπειες και για το μέλλον, οι οποίες δεν μπορούν να αρθούν παρά μόνο με την έκδοση της ακυρωτικής απόφασης, αλλά και δεδομένης της εν τω μεταξύ δυνατότητάς του να τύχει προσωρινής δικαστικής προστασίας, κρίνεται ότι η πιο πάνω ρύθμιση για την κατάργηση της δίκης δεν αντίκειται στο άρθρο 20 § 1 και στο άρθρο 95 § 1 του Συντάγματος ούτε στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ¹⁶⁸.

Όμως, η ως άνω επιπρόσθετη προϋπόθεση που τίθεται στο, κατ' άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ, δικαίωμα πρόσβασης στο ακυρωτικό δικαστήριο, ελέγχεται ως προς τη συνδρομή των στοιχείων εκείνων που θα προσδιορίσουν το χαρακτήρα του ως επιτρεπόμενου περιορισμού, σύμφωνα με κριτήρια που έχουν τίθενται από τη Ε.Σ.Δ.Α. αλλά και τη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. Ειδικότερα, όπως δέχεται παγίως η νομολογία του Σ.τ.Ε.¹⁶⁹, το ιδιαίτερο αυτό έννομο συμφέρον δεν είναι το σύνηθες έννομο συμφέρον το οποίο αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση παραδεκτού της αίτησης ακύρωσης, αλλά έννομο συμφέρον πέρα από το σύνηθες, το οποίο πρέπει απαραίτητως να απορρέει από την προσβαλλόμενη πράξη και η ικανοποίηση του να επέρχεται ευθέως από την ακύρωση της. Όσον αφορά στο περιεχόμενο της επίκλησης ιδιαίτερου εννόμου συμφέροντος για να συνεχισθεί η δίκη, εν προκειμένω, διαπιστώνεται ότι αυτό είναι περισσότερο στενό απ' ό,τι φαίνεται¹⁷⁰, καθώς βάσει διαδοχικών αποφάσεων του Σ.τ.Ε., κρίθηκε ότι απαιτείται επίκληση και απόδειξη εκ μέρους του αιτούντα της υπάρξεως του εν λόγω συμφέροντος, ακόμη και στις περιπτώσεις όπου τούτο είναι πρόδηλο, λόγω του ότι η πράξη παράγει ευθέως εκ του νόμου δυσμενείς συνέπειες και μετά τη λήξη της ισχύος της¹⁷¹.

¹⁶⁶ Βλ. άρθρο 32 παρ. 2 του π.δ. 18/89.

¹⁶⁷ Βλ. Παππά, ό.α., σελ. 1424, όπου γίνεται παραπομπή στις Σ.τ.Ε. 2517/93, 4746/96, 2599/1998

¹⁶⁸ Βλ. Σ.τ.Ε. 4746/1996.

¹⁶⁹ Βλ. Σ.τ.Ε. 3470/1999.

¹⁷⁰ Βλ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, «Οι περιοριστικές τάσεις της νομολογίας του ΣτΕ επί αιτήσεων ακυρώσεως κατά πράξεων περιορισμένης χρονικής ισχύος», σελ. 5.

¹⁷¹ Βλ. Σ.τ.Ε. 2905/96, 4268/96.

Συναφώς, ενόψει του γεγονότος ότι το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ δεν επιτρέπει τη χρήση υπεκφυγών και απαιτεί η εκδίκαση της υπόθεσης να συνίσταται στη δικαστική εξέταση της ουσίας της διαφοράς, συχνά υπάρχει ανάγκη υπέρβασης των τυπικών κριτηρίων κατάργησης της δίκης, τα οποία προβλέπει το άρθρο 32 του π.δ/τος 18/1989 και τα οποία μπορεί να αποτελέσουν «πρόσχημα ενός δικαστικού τεχνάσματος»¹⁷², όπως έκρινε και το Ε.Δ.Δ.Α. στην υπόθεση *Ν.Θ. Γιαννούσης και Αφοί Κλιάφα Α.Ε. κατά Ελλάδας*¹⁷³. Ενδεικτικό είναι το απόσπασμα του σκεπτικού του Ε.Δ.Δ.Α., σχετικά με την άρνηση του Σ.τ.Ε. να προχωρήσει σε κατ'ουσίαν συζήτηση επί της υπόθεσης, λόγω παύσης της ισχύος της επίδικης διοικητικής πράξης, κατ'εφαρμογή του άρθρου 32 παρ.2 του π.δ. 18/89: «(...) η προσβαλλόμενη από τον διοικούμενο διοικητική πράξη συνήθως συνεπάγεται ανεπανόρθωτες συνέπειες για την προσωπική ή την επαγγελματική του ζωή. Κατά συνέπεια, η εκδίκαση πρέπει να συνίσταται στη δικαστική εξέταση της ουσίας της διαφοράς. Το άρθρο 6 §1 δεν επιτρέπει τη χρήση υπεκφυγών, προκειμένου να αποφευχθεί η εξέταση της διαφοράς στην ουσία της. Στην περίπτωση αυτή, η στάση του δικαστή θα ισοδυναμούσε με αρνησιδικία και θα συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματος για πρόσβαση σε δικαστήριο.

Εν προκειμένω, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η γενική προσέγγιση που υιοθετήθηκε από το Συμβούλιο της Επικρατείας στο ζήτημα της ισχύος των προσβαλλόμενων πράξεων ήταν υπερβολικά φορμαλιστική και αντιφατική. Με βάση τα προαναφερθέντα, το Δικαστήριο εκτιμά ότι υπό το πρόσχημα ενός τεχνάσματος, το Συμβούλιο της Επικρατείας διατήρησε την απαγόρευση λειτουργίας του εργοστασίου, χωρίς να τοποθετηθεί επί της νομιμότητας των επίδικων διοικητικών πράξεων. Εξ αυτού του γεγονότος, το Δικαστήριο παρέβη την υποχρέωσή του να παράσχει απάντηση στο υποβληθέν ενώπιόν του ζήτημα, γεγονός που συνιστά τον πυρήνα της δικαιοδοτικής λειτουργίας(...)».

Το έλλειμμα αυτό μπορεί να καλυφθεί μόνο με την ταχύτατη εκδίκαση των διαφορών που γεννώνται από πράξεις περιορισμένης χρονικής ισχύος, ώστε, όχι μόνο η εκδίκαση της υπόθεσης, αλλά και η έκδοση της απόφασης να γίνεται σε χρονικό σημείο τέτοιο, προκειμένου η παρεχόμενη δικαστική προστασία να έχει πραγματικό περιεχόμενο και αποτέλεσμα για το διάδικο.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, άλλωστε, εν σχέσει με τα δημιουργούμενα από το νομοθέτη, προσκόμματα στον δικαστικό έλεγχο ατομικών διοικητικών πράξεων, παρουσιάζουν νομικές διατάξεις που αποκλείουν τη δυνατότητα ευθείας προσβολής ατομικών διοικητικών πράξεων

¹⁷² Βλ. Γιαννακόπουλου, «Η υποχρέωση σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας και εφαρμογής των κανόνων της διοικητικής δικονομίας», σελ. 120.

¹⁷³ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Ν.Θ. Γιαννούσης και Αφοί Κλιάφα Α.Ε. κατά Ελλάδας*, απόφαση της 14.12.2006.

που εκδόθηκαν κατ' εφαρμογή κανόνα δικαίου ο οποίος κρίθηκε ανίσχυρος και περιορίζουν τη δικαστική προστασία του ιδιώτη μόνο στην καταβολή αποζημίωσης. Επ' αυτού το Σ.τ.Ε. έχει κρίνει¹⁷⁴, κατά πλειοψηφία, ότι ο νομοθέτης, σταθμίζοντας μεταξύ αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και ασφάλειας δικαίου, μπορεί να προβεί στην ως άνω ρύθμιση. Εξάλλου, διαπίστωσε ότι τέτοιες ρυθμίσεις¹⁷⁵, δεν καταργούν εκκρεμείς δίκες, ούτε επιδιώκουν την επίλυση συγκεκριμένης διαφοράς, η θέσπιση τους δε υπαγορεύθηκε από την ανάγκη εξυπηρέτησης υπέρτερου γενικού συμφέροντος¹⁷⁶. Επιπλέον, έγινε δεκτό ότι δεν συντρέχει παραβίαση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, διότι η προκειμένη παρέμβαση του νομοθέτη σε εκκρεμείς διοικητικές δίκες δικαιολογείται από επιτακτικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος¹⁷⁷. Επισημαίνεται, πάντως, η επιφύλαξη εκ μέρους μειοψηφήσαντων δικαστών, όσον αφορά στη συμβατότητα μιας τέτοιας επέμβασης του νομοθέτη σε εκκρεμείς διαφορές, προς το άρθρο 6 Ε.Σ.Δ.Α..

Πράγματι, στις εκκρεμείς διοικητικές δίκες που εκκινούν με την άσκηση του διαπλαστικού ένδικου βοηθήματος της αίτησης ακύρωσης, ούτε ο δικαστής ούτε ο νομοθέτης μπορούν να επιλέξουν το χρόνο από τον οποίο καθίσταται ανίσχυρη η προσβαλλόμενη διοικητική πράξη που κρίνεται ακυρωτέα. Πολύ περισσότερο, δεν μπορούν να αποκλείσουν τη δικαστική ακύρωση της παραπάνω πράξης και να περιορίσουν την έννομη προστασία μόνο στην καταβολή αποζημίωσης στους θιγόμενους. Επ' αυτού, πρέπει να γίνει η επισήμανση ότι, αν και το γράμμα του Συντάγματος δεν προσδιορίζει απόλυτα τις συνέπειες των παραβιάσεων της αρχής της νομιμότητας ούτε το περιεχόμενο ή την έκταση της δικαστικής ακύρωσης μιας διοικητικής πράξης, η αναδρομικότητα της ακύρωσης αυτής φαίνεται να είναι βαθιά ριζωμένη στην ελληνική θεωρητική παράδοση αλλά και στη νομολογία του Σ.τ.Ε.. Εξάλλου, στο ισχύον

¹⁷⁴ Σ.τ.Ε. 808/2006 (Δ Τμήμα).

¹⁷⁵ Αντικείμενο της εν λόγω κρίσης ήταν οι διατάξεις του άρθρου 28 του ν. 2685/1999 σύμφωνα με το οποίο : «θεωρούνται έγκυρες και δεν θίγονται τα πάσης φύσεως δικαιώματα των κυρίων τους, μετοχές οι οποίες προήλθαν από αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου ανωνύμων εταιρειών, οι οποίες είχαν υπαχθεί στις ρυθμίσεις του ν. 1386/1983, δυνάμει υπουργικών αποφάσεων, κατ' εφαρμογή των διατάξεων των άρθρων 7 παρ. 8 και 10 παρ. 1 του ν. 1386/1983, όπως ίσχυαν πριν την αντικατάστασή τους από τα άρθρα 47 και 48 του ν. 1882/1990 και οι οποίες αποφάσεις κηρύχθηκαν ή αναγνωρίστηκαν με αμετάκλητη δικαστική απόφαση άκυρες, εφόσον: α) οι σχετικές με τις ανωτέρω αυξήσεις, τροποποιήσεις του καταστατικού έχουν εγκριθεί από τις κατά περίπτωση αρμόδιες αρχές εποπτείας, β) οι σχετικές εγκριτικές αποφάσεις του υπουργού εμπορίου ή του νομάρχη έχουν δημοσιευθεί σύμφωνα με την τότε ισχύουσα-νομοθεσία στο τεύχος αε και επε της ΕτΚ και γ) οι ανωτέρω δημοσιευθείσες εγκριτικές αποφάσεις παραμένουν σε ισχύ κατά την έναρξη ισχύος του παρόντος νόμου. οι κατά το χρόνο αύξσεως του κεφαλαίου μέτοχοι των ανωτέρω εταιρειών, καθώς και οι καθολικοί διάδοχοι" τους, διατηρούν μόνον αξίωση πλήρους αποζημιώσεως κατά τις περί αδικοπραξιών διατάξεις για τις τυχόν ζημιές που υπέστησαν συνεπεία των ανωτέρω αυξήσεων. (...)».

¹⁷⁶ Εν προκειμένω τα ο υπέρτερο έννομο συμφέρον εντοπίστηκε στην προστασία των εννόμων συμφερόντων καλόπιστων τρίτων και του συμφέροντος της εθνικής οικονομίας.

¹⁷⁷ Αντίθετα, κατά τη μειοψηφήσασα γνώμη, οι επίμαχες νομοθετικές ρυθμίσεις, στο μέτρο που αφορούν σε εκκρεμείς αιτήσεις ακύρωσης ή προσφυγές ουσίας, αντιβαίνουν προς τον γενικό και ανεξάιρετο συνταγματικό κανόνα που απορρέει από τα άρθρα 94 και 95 του Συντάγματος, σύμφωνα με τον οποίο το αρμόδιο κατά περίπτωση δικαστήριο έχει τη δυνατότητα να ακυρώσει την πράξη που προσβάλλεται ευθέως ενώπιόν του.

ελληνικό δίκαιο, δεν υπάρχει ρητός κανόνας δικαίου που να επιτρέπει γενικά εξαιρέσεις από την αρχή της αναδρομικής ισχύος της δικαστικής ακύρωσης διοικητικών πράξεων. Επομένως, ούτε τα στενά περιθώρια που αφήνει η γραμματική ερμηνεία του άρθρου 50 παρ. 1 του π.δ 18/1989, ούτε η αναλογική επίκληση της ειδικής διάταξης του άρθρου 100 παρ. 4 εδ. β' του Συντάγματος, η οποία αφορά αποκλειστικά στην αρμοδιότητα του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου να ορίζει το χρόνο από τον οποίο είναι ανίσχυρη διάταξη νόμου που κηρύσσεται αντισυνταγματική, θα μπορούσαν να μεταβάλουν την πάγια νομολογία του Σ.τ.Ε., περί αναδρομικής ενέργειας της ακύρωσης, χωρίς να έχει παρεμβληθεί νέα, ειδική προς τούτο νομοθετική ρύθμιση¹⁷⁸.

Πάντως, όπως έχει αναλυθεί ανωτέρω, ούτε ο ίδιος ο νομοθέτης έχει τη δυνατότητα να διαρρυθμίσει, με άμεσες ειδικές διατάξεις, ή να αναιρέσει την αναδρομικότητα της ακυρωτικής απόφασης σε εκκρεμείς διοικητικές δίκες, όταν ρυθμίζονται μεμονωμένες υποθέσεις που εκκρεμούν ενώπιον των δικαστηρίων, δηλαδή σκοπεύεται η άμεση ή έμμεση επίλυση συγκεκριμένων δικαστικών διαφορών και δεν τίθεται νέο δίκαιο, που έχει γενικό και απρόσωπο χαρακτήρα. Όμως, η περίπτωση θέσπισης γενικών και απρόσωπων κανόνων απομακρύνεται εν προκειμένω, καθώς ο νομοθέτης δεν έχει εκ των προτέρων την απαιτούμενη γνώση των πραγματικών δεδομένων ώστε να προβεί στην στάθμιση μεταξύ της δικαστικής προστασίας, χάριν της οποίας έχει προσδωθεί αναδρομική ισχύς στην ακύρωση των κανονιστικών πράξεων, και της ασφάλειας δικαίου, παρά μόνο εφόσον ήδη εκκρεμούν σχετικές δίκες¹⁷⁹. Δεδομένου, λοιπόν, ότι νομοθετική ρύθμιση, η οποία, δεν είναι γενική και απρόσωπη αλλά αναφέρεται αποκλειστικά σε συγκεκριμένες υποθέσεις, οι οποίες είτε έχουν κριθεί είτε εκκρεμούν ενώπιον διοικητικών δικαστηρίων αντίκειται στις διατάξεις των άρθρων 4,20 παρ. 1 και 26 του Συντάγματος, αλλά και παραβιάζει το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο, όπως έχει αναλυθεί ανωτέρω, ο νομοθέτης δεν επιτρέπεται να προβεί σε σχετικές ρυθμίσεις¹⁸⁰.

Θα πρέπει, να τονισθεί εν προκειμένω ότι δεν έχει σημασία το γεγονός ότι μια τέτοια ρύθμιση φαινομενικά μπορεί να μην αναιρεί αλλά απλώς να μεταλλάσσει την προσδοκώμενη δικαστική προστασία, από την ακύρωση της πράξης στη δυνατότητα αναγνώρισης της παρανομίας της και επιδίκασης αποζημίωσης των θιγομένων, δεδομένου ότι, όταν, στο πλαίσιο

¹⁷⁸ Γιαννακόπουλου, «Ο περιορισμός της αναδρομικότητας των ακυρωτικών αποφάσεων του διοικητικού δικαστή», σελ. 334.

¹⁷⁹ Δεδομένου ότι στις περιπτώσεις, στις οποίες δεν υπάρχουν εκκρεμείς δίκες και ο νομοθέτης περιορίζει τις συνέπειες μελλοντικών ακυρωτικών αποφάσεων μιας ολόκληρης κατηγορίας διοικητικών διαφορών, ούτως ή άλλως θα υπάρχει παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας που πρέπει να διέπει τη στάθμιση μεταξύ αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και ασφάλειας δικαίου, προκειμένου να πληρεί ο επιβαλλόμενος περιορισμός τις τιθέμενες από το γράμμα της ΕΣΔΑ αλλά και τη νομολογία του ΕΔΔΑ προϋποθέσεις.

¹⁸⁰ Βλ. Γιαννακόπουλου, ό.α., σελ. 3346 όπου επισημαίνεται ότι μόνον ο δικαστής είναι σε θέση να προβεί στην αναγκαία in concreto στάθμιση μεταξύ της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, η οποία καταρχήν συνδέεται με την αναδρομικότητα των ακυρωτικών αποφάσεων, και της ασφάλειας δικαίου, η οποία μπορεί να δικαιολογήσει τον περιορισμό της παραπάνω αναδρομικότητας.

εκκρεμούς διοικητικής δίκης που έχει εκκινήσει με την άσκηση διαπλαστικού ένδικου βοηθήματος, προβλέπεται ότι τελικώς θα εκδοθεί αναγνωριστική απόφαση, η προσδοκώμενη δικαστική προστασία κατ' ουσίαν αναιρείται¹⁸¹. Η αποδοχή της αντίθετης άποψης αφενός θα προσέβαλλε το δικαίωμα στην άσκηση αίτησης ακύρωσης¹⁸², το οποίο κατοχυρώνεται στα άρθρα 95 παρ. 1 και 20 παρ. 1 του Συντάγματος ως ειδική έκφραση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας αναφορικά με τις εκτελεστές διοικητικές πράξεις αλλά και το, κατοχυρούμενο στο άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ, δικαίωμα σε δίκαιη δίκη. Άλλωστε, η υποκατάσταση των διαπλαστικών ένδικων βοηθημάτων θα προωθούσε μια αντίληψη που δύσκολα συμβιβάζεται με την εν γένει αρχή του κράτος δικαίου, καθόσον επιτρέπει σε ένα δημόσιο νομικό πρόσωπο να παρανομεί, εφόσον στη συνέχεια θα αποκαταστήσει καταβάλλοντας αποζημίωσης, την όποια ζημία θα προκαλέσει με την παράνομη δράση του¹⁸³.

Ενόψει όλων των ανωτέρω, είναι σαφής η ένταση της παρέμβασης στο δικαιοδοτικό έργο, προκειμένου να αποφευχθεί ο δικαστικός έλεγχος της νομιμότητας των διοικητικών πράξεων. Εάν λοιπόν, η Ακυρωτική Δικαιοσύνη θέλει να μειώσει τις περιπτώσεις παρέμβασης στα έργα της, θα πρέπει αφενός να εξαλείψει τα περιθώρια που έχουν δημιουργηθεί μέσω της νομολογίας της και που επιτρέπουν ή ανέχονται τέτοιου είδους παρεμβάσεις. Σημειωτέον δε, ότι η αλλαγή αυτή είναι ευχερής, δεδομένης της συνταγματικής κατοχύρωσης της αίτησης ακύρωσης και του παρεμπίπτοντος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων¹⁸⁴. Κατ' αυτό τον τρόπο, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η κ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, είναι πιθανό να μειωθεί ο κίνδυνος να δικαιωθεί η φράση του Μοντεσκιέ, σύμφωνα με την οποία «Όλα θα είναι χαμένα σε μια Πολιτεία, εάν το ίδιο το όργανο ασκεί και τις τρεις λειτουργίες: Αυτή του νομοθετεί, αυτή του εκτελείν τους νόμους και αυτή του δικάζειν τα εγκλήματα και τις διαφορές»¹⁸⁵.

¹⁸¹ Συναφώς, πρέπει να γίνει υπενθύμιση του ότι η αγωγή αποζημίωσης συμπληρώνει τη δικαστική προστασία ή τη διασφαλίζει δευτερογενώς, όταν δεν είναι δυνατή η άσκηση διαπλαστικού ένδικου βοηθήματος. Πλην όμως, η αγωγή αποζημίωσης δεν μπορεί να υποκαταστήσει τα διαπλαστικά ένδικα βοηθήματα.

¹⁸² Σχετικά με το αυτοτελές δικαίωμα σε αίτηση ακύρωσης βλ. ειδικότερα Παυλόπουλου, *Η συνταγματική κατοχύρωση της αιτήσεως ακυρώσεως-Μια σύγχρονη έποψη του Κράτους Δικαίου*, σελ. 131 επ.

¹⁸³ Σχετικά με την ανεπάρκεια της χρηματικής αποζημίωσης στις διοικητικές διαφορές, βλ. ανωτέρω.

¹⁸⁴ Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, *Εμβάθυνση Δημοσίου Δικαίου* ό.α., σελ. 182.

¹⁸⁵ Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, , ό.α., σελ. 182.

Β. Η ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΒΑΣΗΣ ΣΤΟΝ ΑΚΥΡΩΤΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗ

Β.Ι. ΠΛΗΡΟΤΗΤΑ(;) ΤΗΣ ΠΑΡΕΧΟΜΕΝΗΣ ΑΠΟ ΤΟ Σ.Τ.Ε. ΔΙΚΑΣΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ.

Β.Ι.Α. Η ΕΚΤΑΣΗ ΤΟΥ ΑΚΥΡΩΤΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 6 Ε.Σ.Δ.Α.

Όπως έχει ήδη εκτεθεί, το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο περιλαμβάνει αφενός το δικαίωμα προσφυγής σε δικαστήριο, αφετέρου, το δικαίωμα κρίσεως της υπόθεσης από ένα «δικαστήριο». Πράγματι, θα ήταν απατηλό, αν το νομικό σύστημα ενός κράτους επέτρεπε σε ένα άτομο να φέρει την υπόθεσή του ενώπιον ενός δικαστηρίου χωρίς να εξασφαλίζεται ότι η υπόθεση θα κριθεί από το δικαστήριο με μια ορισμένη δικαστική απόφαση, σε δικαστική διαδικασία¹⁸⁶, κατά την οποία θα είναι δυνατή η θέση υπόψιν του δικαστή, κάθε κρίσιμου ζητήματος για τη διαμόρφωση ορθής και νόμιμης δικανικής πεποίθησης. Η αποτελεσματικότητα, εξάλλου, της έννομης προστασίας εξαρτάται σημαντικά από την ένταση του δικαστικού ελέγχου. Στο βαθμό στον οποίο κάποιος μπορεί να έχει θιγεί στα δικαιώματά του από τη διοικητική πράξη, το δικαστήριο οφείλει καταρχήν, να εξετάσει πλήρως τη διοικητική πράξη ως προς τη συμφωνία της με το τυπικό και ουσιαστικό δίκαιο.

Το Ε.Δ.Δ.Α. θεωρεί ότι, για να μπορεί ένα δικαστήριο να αποφασίζει επί μιας αμφισβήτησης περί δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης, πρέπει να έχει αρμοδιότητα να εξετάζει όλα τα ζητήματα, είτε νομικά είτε πραγματικά, που είναι κρίσιμα για την επίλυση της διαφοράς επί της οποίας έχει επιληφθεί¹⁸⁷, επομένως και την εξουσία να διορθώνει σφάλματα ως προς την διαπίστωση των πραγματικών περιστάσεων.

Έτσι, αποφαινόμενο επί της υπόθεσης *Terra Woningen B.V. κατά Ολλανδίας*¹⁸⁸ το Δικαστήριο έκρινε ότι η άρνηση του δικαστή να εξετάσει, έστω και παρεμπιπτόντως, την ορθότητα διοικητικής πράξης, συνιστά παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α. Χαρακτηριστική είναι και η κρίση του Ε.Δ.Δ.Α. στην υπόθεση *Devenney κατά Ηνωμένου Βασιλείου*¹⁸⁹, όπου κρίθηκε ότι η έλλειψη εξουσίας ελέγχου από τον εθνικό δικαστή, επί του περιεχομένου υπουργικής βεβαίωσης, που αποτελούσε κατά το εσωτερικό δίκαιο πλήρη απόδειξη, χωρίς να έχει το ίδιο γνώση πάνω σε ποιά γεγονότα στηρίζεται, ούτε αν τα γεγονότα

¹⁸⁶ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Kutic κατά Κροατίας*, απόφαση της 01.03.2002.

¹⁸⁷ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Le Compte, Van Leuven De Meyere κατά Βελγίου*, δ.α., *Fischer κατά Αυστρίας*, απόφαση της 26.06.1995, *British American Tobacco Company Ltd κατά Ολλανδίας*, απόφαση της 20.11.1995, *Bryan κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 22.11.1995.

¹⁸⁸ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Terra Woningen B.V. κατά Ολλανδίας*, απόφαση της 17.12.1996.

¹⁸⁹ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Devenney κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 19.03.2002.

αυτά είναι ακριβή, συνιστά απόλυτο περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο με πραγματικές δικαστικές εξουσίες.

Περαιτέρω, στην απόφαση *Κοσκινάς κατά Ελλάδος*¹⁹⁰, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι δεν υφίσταται πρόσβαση σε δικαστήριο, όταν το όργανο από το οποίο ζητείται δικαστική προστασία αρνείται ή δεν δικαιούται να εξετάσει κρίσιμο ζήτημα από το οποίο εξαρτάται η ικανοποίηση ή μη του αστικού δικαιώματος που επικαλείται ο αιτών. Εν προκειμένω, η αλήθεια των γεγονότων πάνω στα οποία στηρίχθηκε η απόφαση, ήταν το βασικό ζήτημα από το οποίο εξαρτιόταν η ακύρωση της προσβαλλόμενης πράξης. Κρίθηκε, λοιπόν, ότι ενόψει της άρνησης της ελληνικής Δικαιοσύνης να εξετάσει αυτό το ζήτημα, το δικαίωμα του προσφεύγοντος να τύχει δικαστικής προστασίας κατέστη στην πραγματικότητα χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο.

Εξάλλου στις αποφάσεις *O., W., B., R. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*¹⁹¹, το Δικαστήριο έκρινε ότι παραβιάστηκε η διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης, στην περίπτωση των προσφευγόντων, οι οποίοι, μπορούσαν μεν να ζητήσουν δικαστικό έλεγχο, όμως αυτός περιοριζόταν σε ορισμένες, μόνον, όψεις της υπό κρίση υπόθεσης και δεν επεκτεινόταν σε ευρεία έκταση, ικανή να καταλάβει και την ουσία.

Σε άλλη του απόφαση¹⁹², το Δικαστήριο απεφάνθη ότι οι προσφεύγοντες, οι οποίοι είχαν υποστεί προσβολή σε ιδιοκτησιακό τους δικαίωμα, αν και είχαν πρόσβαση σε ένα δικαστήριο κατά της προσβολής, εν τούτοις, το εν λόγω δικαστήριο δεν είχε πλήρη δικαιοδοσία αλλά περιοριζόταν, εν όψει του διοικητικού χαρακτήρα της υποθέσεως, σε έλεγχο τηρήσεως των εξωτερικών στοιχείων της νομιμότητας.

Περαιτέρω, στην υπόθεση του *Obermeier κατά Αυστρίας*¹⁹³, το Δικαστήριο έκρινε ότι η εξουσία προς έλεγχο μόνο της συμβατότητας του διοικητικού μέτρου με το αντικείμενο και το σκοπό του νόμου, δεν δύναται να θεωρηθεί ότι πληρεί την απαίτηση του άρθρου 6 παρ.1 για έναν πραγματικό δικαστικό έλεγχο.

Πάντως, ειδικά εν σχέσει με το δικαστικό έλεγχο διοικητικών πράξεων, που εντοπίζεται συνήθως στον έλεγχο νομιμότητας, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει δεχθεί¹⁹⁴ ότι οι επιταγές της Ε.Σ.Δ.Α. για πρόσβαση σε δικαστήριο πληρούνται, εφόσον το διοικητικό όργανο

¹⁹⁰ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Κοσκινάς κατά Ελλάδας*, απόφαση της 20.06.2002, όπου το Δικαστήριο δέχθηκε παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο στην περίπτωση του προσφεύγοντος του οποίου το αίτημα δικαστικής προστασίας, απορρίφθηκε με την αιτιολογία ότι τα πολιτικά δικαστήρια δεν είχαν εξουσία να ερευνήσουν, στην προκείμενη κατηγορία διαφορών, την αλήθεια των πραγματικών περιστατικών.

¹⁹¹ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *O., W., B., R. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 08.07.1987.

¹⁹² Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Sporrong Loenroth κατά Σουηδίας*, απόφαση της 23.09.82.

¹⁹³ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Obermeier κατά Αυστρίας*, απόφαση της 28.06.1990.

¹⁹⁴ Βλ. βλ. Van Dijk, ό.α., σελ. 561, όπου επισημαίνεται ότι για τη διαπίστωση της συμβατότητας του ελέγχου νομιμότητας προς το άρθρο 6 Ε.Σ.Δ.Α., κρίνεται στην εκάστοτε εξεταζόμενη περίπτωση, το κύριο αντικείμενο της διοικητικής πράξης, η διοικητική διαδικασία λήψης της διοικητικής απόφασης καθώς και οι αιτιάσεις του αιτούντος τη δικαστική προστασία.

που εξέδωσε την πράξη είχε προβεί σε διερεύνηση και διαπίστωση των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης, που υπεβλήθη μετέπειτα προς δικαστική κρίση ενώπιον δικαστηρίου με εξουσία μόνο ελέγχου νομιμότητας¹⁹⁵, ιδιαίτερα όταν η διοικητική διαδικασία που είχε ακολουθηθεί, πληρούσε κάποια από τα προσδιοριστικά στοιχεία δίκαιης εκδίκασης του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ^{196, 197}.

Ενόψει των ανωτέρω, είναι αναγκαία μια υπαγωγική εξέταση του ακυρωτικού ελέγχου, ως ελέγχου νομιμότητας, στο ως άνω κανονιστικό πλαίσιο της Ε.Σ.Δ.Α., εν σχέσει με το δικαίωμα πρόσβασης σε «δικαστήριο». Ο ακυρωτικός διοικητικός δικαστής, λοιπόν, έχει στην Ελλάδα την δυνατότητα να ελέγξει μόνο την νομιμότητα των πράξεων της διοικήσεως ήτοι την ορθότητα της υπαγωγής των πραγματικών δεδομένων στον εφαρμοστέο κανόνα δικαίου, ενώ στερείται της εξουσίας να εκτιμήσει εκ νέου, κατά πόσον τα πραγματικά δεδομένα, στα οποία βασίσθηκε η διοικητική πράξη, υφίστανται, έτσι όπως τα κατανόησε η διοίκηση, ή να προβεί σε διαφορετική αξιολόγηση τους, παρά μόνο οριακά, μέσω του ελέγχου των άκρων ορίων της διακριτικής ευχέρειας¹⁹⁸. Αν το αποτέλεσμα του ελέγχου είναι αρνητικό, το δικαστήριο ακυρώνει¹⁹⁹, δηλαδή εκμηδενίζει νομικά την πράξη ή κηρύσσει την παράλειψη παράνομη και παραπέμπει την υπόθεση στη διοικητική αρχή προς εκτέλεση της οφειλόμενης ενέργειας²⁰⁰, ο δικαστικός δηλαδή έλεγχος τείνει στην αποκατάσταση της αντικειμενικής νομιμότητας μέσω της εξάλειψης από το νομικό κόσμο της διοικητικής πράξης που εκδόθηκε παράνομα. Αποτελεί δε γενική αρχή του ακυρωτικού ελέγχου το απαράδεκτο προβολής λόγου ακύρωσης ερειδόμενου επί της καικής ουσιαστικής εκτίμησης του διοικητικού οργάνου²⁰¹. Εξάλλου, το Σ.τ.Ε., δικάζοντας ως ακυρωτικό δικαστήριο, θεωρεί ότι δεν υπάγεται στην αρμοδιότητά του ο έλεγχος της ορθότητας της ουσιαστικής εκτίμησης των πραγματικών δεδομένων, στην οποία προβαίνουν οι διοικητικές αρχές²⁰².

¹⁹⁵ Van Dijk, ό.α., σελ. 561 όπου και περαιτέρω παραπομπή στις Ε.Δ.Δ.Α., Bryan, ό.α., Chapman και Jane Smith κατά Ηνωμένο Βασίλειο, απόφαση της 18.01.2001.

¹⁹⁶ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., Potocka και άλλοι κατά Πολωνίας, απόφαση της 04.10.2001.

¹⁹⁷ Βλ. επίσης, Reid, ό.α., σελ. 68, όπου και παραπομπή στην Ε.Δ.Δ.Α., Air Canada κατά Ηνωμένου Βασιλείου, απόφαση της 09.04.1997.

¹⁹⁸ Βλ. Σπηλιωτόπουλου, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου II, σελ. 138.

¹⁹⁹ Εν σχέσει με τα αποτελέσματα της διαπλαστικής ενέργειας της ακύρωσης, βλ. κατωτέρω, υπό μέρος Β.ΙΙ.

²⁰⁰ Δεν έχει, όμως, το ακυρωτικό δικαστήριο εξουσία να τροποποιήσει την προσβαλλόμενη διοικητική πράξη, να εκδώσει νέα, ή να επιδικάσει αποζημίωση.

²⁰¹ Βλ. Σαρμά, Το δημοκρατικό κοινωνικό Κράτος Δικαίου, σελ. 673, όπου και περαιτέρω παραπομπές.

²⁰² Βλ. Σαρμά, ό.α., σελ. 672, όπου εκτίθεται ότι κατά τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του, το Σ.τ.Ε. ασκούσε έλεγχο της ορθότητας της ουσιαστικής εκτίμησης των διοικητικών οργάνων, βάσει μιας λεπτόλογης νομολογιακής κατασκευής, στο πλαίσιο της οποίας ο ακυρωτικός έλεγχος της εκτίμησης των πραγματικών περιστατικών δεν προσέκρουε στις θεμελιώσεις αρχές του ακυρωτικού ελέγχου, ή στην αρχή της διάκρισης των λειτουργιών.

Γίνεται παραπομπή στη Σ.τ.Ε. 336/1930 και άλλες αποφάσεις του ίδιου δικαστηρίου. Πάντως, η εν λόγω νομολογία γρήγορα εγκαταλείφθηκε.

Οι ισχύοντες, επομένως, κανόνες, εν σχέσει με την έκταση του ακυρωτικού ελέγχου διαγράφονται ως εξής: Καταρχήν, όπως προαναφέρθηκε, το Ακυρωτικό δικαστήριο είναι δικαστήριο ελέγχου μόνο της νομιμότητας των διοικητικών πράξεων και όχι της σκοπιμότητας ή της καταλληλότητάς τους. Περαιτέρω, στον έλεγχο νομιμότητας εμπεριέχεται και ο έλεγχος της διαπίστωσης της ακρίβειας των πραγματικών δεδομένων, επί των οποίων κατά νόμο, στηρίζεται η επίδικη πράξη. Τέλος, η εκτίμηση ή ο χαρακτηρισμός των πραγματικών περιστατικών εκ μέρους της διοίκησης, τότε μόνο ελέγχονται ακυρωτικά, όταν αυτές υπερβαίνουν το πρόδηλο νόημα του νόμου. Από την άλλη πλευρά, σε περίπτωση ολικής ή μερικής παραδοχής του ένδικου βοηθήματος ενώπιον των δικαστηρίων πλήρους δικαιοδοσίας, το δικαστήριο έχει την εξουσία όχι μόνο να ακυρώσει, αλλά και να τροποποιήσει την προσβαλλόμενη εκτελεστή διοικητική πράξη, προβαίνοντας έτσι σε νέα διαμόρφωση, κατά τρόπο ορθό και νόμιμο, του ουσιαστικού περιεχομένου της επίδικης έννομης σχέσης, ώστε να επέλθει τελειωτική άρση της σχετικής αμφισβήτησης που δημιούργησε την επίδικη διοικητική διαφορά²⁰³. Δεδομένων των ανωτέρω, είναι εύλογος ο προβληματισμός, αναφορικά με την ανταπόκριση του ακυρωτικού ελέγχου στις επιταγές της Ε.Σ.Δ.Α., που αφορούν στην πρόσβαση σε δικαστήριο, και αναγκαία η εξέταση της αναγκαιότητας για ουσιαστικοποίηση των ακυρωτικών διαφορών²⁰⁴.

Πρέπει πάντως, να σημειωθεί, ότι ευλόγως έχει υποστηριχθεί²⁰⁵, πως η ποσοτική σύγκριση μεταξύ της προστασίας την οποία παρέχει η αίτηση ακυρώσεως και εκείνης που εξασφαλίζει η προσφυγή ουσίας είναι επιστημονικώς αδόκιμη και πρακτικά αλυσιτελής, διότι η δικαστική προστασία εξαρτάται από τις ιδιαίτερες συνθήκες της κάθε υπόθεσης και εξειδικεύεται ανάλογα με τις εκάστοτε ανάγκες²⁰⁶. Η άποψη επομένως, ότι, τα θεσμοθετημένα στην Ελλάδα, ένδικα βοηθήματα πλήρους δικαιοδοσίας παρέχουν πληρέστερη προστασία σε σχέση με την αίτηση ακύρωσης, δε μπορεί να γίνει *a priori* δεκτή. Κατά το σχετικό προβληματισμό, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη, κατ' επιταγή της Ε.Σ.Δ.Α., το σύνολο της ρύθμισης, αφενός του ακυρωτικού ελέγχου αφετέρου του ουσιαστικού²⁰⁷.

²⁰³ Βλ. Βοϊκλή, «Το δικαιοδοτικό έργο των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων – θεσμικές, λειτουργικές και άλλες ελλείψεις που το επηρεάζουν», σελ. 307.

²⁰⁴ Ενόψει, μάλιστα, του γεγονότος, ότι, στις διαδικασίες πλήρους δικαιοδοσίας, αφενός ο ουσιαστικός δικαστής μπορεί να εκτιμήσει ο ίδιος τα πραγματικά περιστατικά και να διαπλάσει το περιεχόμενο του δικαιώματος ή της νομικής καταστάσεως, αφετέρου το αίτημα μπορεί να συνίσταται σε χρηματική ή άλλη παροχή είτε σε αναγνώριση ή αποκατάσταση δικαιωμάτων δημοσίου δικαίου, υπό την επίδραση και της ως άνω νομολογίας του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, ο νομοθέτης έχει ήδη προβεί σε ουσιαστικοποίηση διοικητικών διαφορών, βλ. ν.703/1977, 1406/1983, 2721/1999 κ.α.

²⁰⁵ Βλ. Δαρζέντα, *Αίτηση ακυρώσεως και Κράτος Δικαίου*, όπου και η επιχειρηματολογία που ακολουθεί.

²⁰⁶ Η δικαστική προστασία όπως, αυστηρά ομολογουμένως, αναφέρει ο κ. Δαρζέντας «αποτελεί λεπτή και πολλών αποχρώσεων νομική έννοια, η οποία δεν μετριέται ούτε ζυγίζεται σε φαρμακευτικό ζυγό για να αποφανόμεθα δίκην παλαιών φαρμακοποιών ότι το Α ένδικο βοήθημα παρέχει μείζονα προστασία από το Β».

²⁰⁷ Η αναφορά στο είδος του ελέγχου και όχι στην κατηγορία της διαφοράς ως ακυρωτικής ή ουσιαστικής, έχει επιλεγεί ως ορολογικά ορθότερη, δεδομένου ότι ο χαρακτηρισμός της διαφοράς δεν παραπέμπει άνευ άλλων στο

Καταρχήν, είναι απαραίτητη η υπενθύμιση της οριοθέτησης μεταξύ διαφορών υπαγόμενων εκάστοτε στον ακυρωτικό ή ουσιαστικό έλεγχο, προκειμένου να είναι σαφέστερη μία προσπάθεια εντοπισμού των σημείων εκείνων που καθιστούν την εκάστοτε παρεχόμενη δικαστική προστασία πιο αποτελεσματική. Έτσι, ένα εφαρμόσιμο κριτήριο εντοπίζεται στην προσέγγιση ότι ο ακυρωτικός έλεγχος επιτάσσεται ανεξάρτητα από το Σύνταγμα, μέσω της κατοχύρωσής του στο άρθρο 95 παρ. 1 Σ, το οποίο συνιστά διάταξη τόσο ουσιαστικού όσο και δικονομικού δικαίου, ενώ ο ουσιαστικός έλεγχος είναι δυνατός μόνο όπου προβλέπεται ρητώς από ειδική νομοθετική διάταξη. Όσον αφορά στο κατά πόσο, σε συγκεκριμένη περίπτωση, η διοικητική διαφορά είναι διαφορά ουσίας ή ακυρωτική, αυτό μπορεί να απαντηθεί μόνο μέσω της ερμηνείας της διάταξης, με την οποία απονέμεται στο διοικητικό δικαστήριο η σχετική αρμοδιότητα. Κρίσιμα στοιχεία για την άσκηση της ερμηνευτικής αυτής δραστηριότητας είναι, κυρίως, ο νομοθετικός χαρακτηρισμός του ένδικου βοηθήματος, το δικαστήριο το οποίο καθίσταται αρμόδιο προς επίλυση της διοικητικής διαφοράς και η έκταση του δικαστικού ελέγχου που προβλέπεται νομοθετικά ή εκ των πραγμάτων δύναται να ασκηθεί²⁰⁸, ²⁰⁹.

Δεδομένων των ανωτέρω κριτηρίων, είναι διακριτά τα σημεία όπου είναι εφικτή μία συγκριτική αξιολόγηση της εκάστοτε παρεχόμενης δικαστικής προστασίας. Ειδικότερα, όσον αφορά στην εξουσία ουσιαστικού ελέγχου, που διενεργείται επί πράξεων εκδιδόμενων κατά δέσμια αρμοδιότητα, έχει επισημανθεί ότι είναι εν γένει απλός, ώστε δύσκολα να μπορεί να γίνει αντιληπτός κατά την παροχή δικαστικής προστασίας²¹⁰. Περαιτέρω, ότι το Δικαστήριο προβαίνει στην μεταρρύθμιση της προσβαλλομένης ατομικής διοικητικής πράξεως που έχει εκδοθεί κατά δέσμια αρμοδιότητα, μόνο όταν προκύπτει με απόλυτη βεβαιότητα, ότι το διοικητικό όργανο που έκδωσε την προσβαλλομένη πράξη, έχει ήδη εξετάσει την συνδρομή όλων των πραγματικών και νομικών προϋποθέσεων που θέτει ο ειδικός νόμος για την έκδοση της πράξεως αυτής και ότι η κρίση του επ'αυτών, είναι εσφαλμένη. Στην αντίθετη, όμως, περίπτωση, όταν, δηλαδή, το Δικαστήριο κρίνει ότι το διοικητικό όργανο που εξέδωσε την

είδος του ελέγχου που πρέπει να διενεργηθεί. Ενόψει ότι ουσιαστικός δεν είναι ο χαρακτήρας της διαφοράς αλλά του ελέγχου στον οποίο αυτή υπάγεται. Βλ. επ'αυτού Δαγτόγλου, Νομικά Ανάλεκτα, σελ. 600, όπου διακρίνεται ότι διοικητικές διαφορές ουσίας και ακυρωτικές διαφορές δε σημαίνουν τίποτε άλλο παρά διοικητικές διαφορές υποκείμενες εκάστοτε στον ουσιαστικό ή τον ακυρωτικό έλεγχο των δικαστηρίων.

208 Βλ. Λαζαράτου, «Η δυνατότητα τροποποίησης της προσβαλλομένης διοικητικής πράξεως ως στοιχείο χαρακτηρισμού διοικητικής διαφοράς ως διαφοράς ουσίας», σελ. 597, όπου εκτίθενται και τα κρίσιμα επ'αυτού κριτήρια, της προκειμένης προσέγγισης, που ήταν σχεδόν αποκρυσταλλωμένη σε θεωρία και νομολογία, ως εξής: Αποφασιστικό, για τον γράφοντα αποβαίνει το τρίτο κριτήριο ερμηνείας της εκάστοτε επίμαχης νομοθετικής διατάξεως ή συστήματος διατάξεων. Σε περίπτωση που ο νομοθέτης δεν προβλέπει την έκταση του δικαστικού ελέγχου που πρόκειται να ασκηθεί ούτε εκ των πραγμάτων ο έλεγχος αυτός περιορίζεται αναγκαστικά σε έλεγχο νομιμότητας και μόνο, τα δύο πρώτα κριτήρια αποβαίνουν αποφασιστικά..

²⁰⁹ Βλ. Σαρμά, Το δημοκρατικό κοινωνικό κράτος δικαίου, σελ. 569, όπου και παραπομπή, μεταξύ άλλων, στη Ολ.ΣτΕ 3193/2000.

²¹⁰ Βλ. Δαρζέντα, ό.α., σελ. 173.

προσβαλλόμενη, δεν έχει προβεί στην πλήρη εξέταση των πραγματικών και νομικών προϋποθέσεων που πρέπει να συντρέχουν για την έκδοση της, η προσβαλλόμενη δεν μπορεί να μεταρρυθμισθεί από το δικαστήριο, αλλά μόνο να ακυρωθεί και να αναπεμφθεί στην Διοίκηση για την διενέργεια των νομίμων και ειδικότερα, για τον έλεγχο της συνδρομής ή μη, όλων των νόμιμων προϋποθέσεων για την έκδοση της συγκεκριμένης διοικητικής πράξης²¹¹. Από την άλλη πλευρά, ο ακυρωτικός δικαστής, αν και στερείται της εξουσίας ελέγχου της ουσίας της υπόθεσης, έχει εξοπλισθεί με τον έλεγχο της τήρησης των άκρων ορίων της διακριτικής ευχέρειας²¹². Η εξέταση του σχετικού λόγου ακύρωσης συνεπάγεται την διεύρυνση, εκ μέρους του ακυρωτικού δικαστή, σε πεδίο ελέγχου κατά πολύ ευρύτερο του ελέγχου της νομιμότητας της προσβαλλομένης πράξης, εφόσον ο ακυρωτικός δικαστής καλείται συνήθως, να ελέγξει αξιολογικές εκτιμήσεις του, εκδόσαντος την υπό κρίση πράξη, διοικητικού οργάνου.

Περαιτέρω, η νομολογιακή καθιέρωση της αρχής της αναλογικότητας, ως μέτρο κρίσης και δικαστικής αξιολόγησης της ασκήσεως από την Διοίκηση της διακριτικής της εξουσίας, συνέβαλε και αυτή σε μεγάλο ποσοστό στην διεύρυνση του ακυρωτικού ελέγχου, ο οποίος, πράγματι, σε όλες αυτές τις περιπτώσεις αγγίζει τον έλεγχο ουσίας²¹³.

Αλλά και κατά την εξέταση υποβληθέντος λόγου περί πλάνης περί τα πράγματα, ο ακυρωτικός δικαστής, προβαίνει στον έλεγχο της ιστορικής ακριβείας των κρίσιμων πραγματικών περιστατικών και γεγονότων, που τέθηκαν ως βάση για την εφαρμογή του οικείου κανόνα δικαίου, εκ μέρους του διοικητικού οργάνου. Επομένως, και στην, πολύ συνηθισμένη στην πράξη, μορφή του ακυρωτικού ελέγχου που συνίσταται στην κρίση περί συνδρομής πλάνης περί τα πράγματα, ο ακυρωτικός έλεγχος εγκαταλείπει το πεδίο του ελέγχου της αφηρημένης και αντικειμενικής νομιμότητας, εκτεινόμενος σε οιονεί έλεγχο ουσίας.

Από την άλλη πλευρά, ο ουσιαστικός έλεγχος δεν περιορίζεται στην διακρίβωση της νομιμότητας, αλλά προχωρεί και στην εξέταση της ουσίας της υπόθεσης. Ερευνά δηλαδή, αν έγινε ορθή ουσιαστική εκτίμηση περί τής συνδρομής ή μη των πραγματικών περιστατικών στα όποια στηρίχθηκε η διοικητική πράξη. Αν το αποτέλεσμα του ελέγχου είναι αρνητικό, το διοικητικό δικαστήριο μπορεί όχι μόνο ακυρώσει, αλλά και να τροποποιήσει την προσβαλλόμενη πράξη. Επίσης, μπορεί, επί αγωγής αποζημίωσης, να προβεί στην επιδίκαση αποζημίωσης. Στο σύγχρονο, όμως, διοικητικό δίκαιο, που απηχεί τις ανάγκες και

²¹¹ ΣτΕ 3574/1987

²¹² Βλ. Λαζαράτο, ό.α., σελ. 601, όπου αντικρούεται με ισχυρά επιχειρήματα, η άποψη που έχει υποστηριχθεί από τη θεωρία, ότι οι διοικητικές πράξεις που εκδίδονται και κατά διακριτική ευχέρεια δε μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο ουσιαστικού δικαστικού ελέγχου, διότι η μεταρρυθμιστική εξουσία του δικαστή στις περιπτώσεις αυτές αντιτίθεται στο άρθρο 26 Σ.

²¹³ Βλ. αναλυτικά σχετικά με τη φύση του ελέγχου της αναλογικότητας, Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, ό.α., σελ. 90 επ.

προτεραιότητες ενός παρεμβατικού κράτους, σε περίπτωση αμφιβολίας, κατά τεκμήριο θεωρείται ότι το διοικητικό όργανο δρα κατά διακριτική εξουσία. Επομένως, η δυνατότητα του δικαστή της ουσίας προς τροποποίηση ή μεταρρύθμιση της υπό κρίση διοικητικής πράξης, περιορίζεται σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, τελεί δε υπό αυστηρούς δικονομικούς όρους, οι οποίοι δεν την καθιστούν πάντα τόσο ευχερή.

Πρέπει περαιτέρω, να προσδοθεί ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός ότι η πρόσβαση στο Σ.τ.Ε. σχετικά με μια ακυρωτική διαφορά, τίθεται υπό την προϋπόθεση της προσβολής εννόμου συμφέροντος. Ενόψει δε του γεγονότος ότι το έννομο συμφέρον είναι κατά πολύ ευρύτερο και ελαστικότερο σε σχέση με την αντίστοιχη προϋπόθεση παραδεκτής προσφυγής στο δικαστήριο πλήρους δικαιοδοσίας, που συνίσταται στην προσβολή δικαιώματος, ισχυροποιείται κατά πολύ η θέση όσων υποστηρίζουν ότι η πληρότητα ή μη της δικαστικής προστασίας δε μπορεί να ανάγεται σε αυτή καθ'αυτή τη φύση του διενεργούμενου ελέγχου, αλλά θα πρέπει να αξιολογείται το σύνολο της διαδικασίας, σε σχέση με την έννομη κατάσταση του προσφεύγοντος στη δικαιοσύνη.

Στην ευρύτητα της δυνατότητας πρόσβασης στο ακυρωτικό δικαστήριο πρέπει να προστεθεί και η αποτελεσματικότητα της εκδιδόμενης, επί αιτήσεων ακύρωσης, απόφασης, που έγκειται στην *erga omnes* εξαφάνιση της διοικητικής πράξης, ώστε δεν χρειάζεται τυπική ανάκληση εκ μέρους της Διοικήσεως της ακυρωθείσας πράξεως, εάν δε η Διοίκηση προβεί στην ανακλητική πράξη, αυτή δεν θεωρείται εκτελεστή διοικητική πράξη, εφόσον, η εν λόγω ενέργεια γίνεται απλώς προς διοικητική τακτοποίηση της κατάστασης²¹⁴.

Δεδομένων των ανωτέρω, καθίσταται σαφέστερο ότι η εξασφάλιση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο δεν αποτελεί συνάρτηση μόνον, ή κυρίως, της έκτασης του διενεργούμενου δικαστικού ελέγχου, αλλά της αποτελεσματικότητας της παρεχόμενης, από το σύνολο της δικαστικής διαδικασίας, δικαστικής προστασίας.

Πάντως το ίδιο το Σ.τ.Ε.²¹⁵, δέχεται την άποψη ότι η δικαστική προστασία που παρέχεται στον διοικούμενο με την προσφυγή ουσίας είναι πληρέστερη αυτής που παρέχεται με την αίτηση ακύρωσης, ενόψει της δυνατότητας ουσιαστικής εκτίμησης των πραγμάτων εκ μέρους του δικαστή πλήρους δικαιοδοσίας, καθώς και της εξουσίας του προς επιδίκαση ορισμένου χρηματικού ποσού. Δεν παραλείπεται, όμως, η επισήμανση ότι η νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. σχετικά με την δικαστική εκτίμηση νομικών και πραγματικών ζητημάτων, δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως επιταγή προς ουσιαστικοποίηση όλων των διοικητικών διαφορών, ούτε ως

²¹⁴ Άλλο είναι το ζήτημα της διενέργειας από τη Διοίκηση πράξεων προς συμμόρφωση στις εκδιδόμενες ακυρωτικές αποφάσεις, το οποίο θα αναλυθεί κατωτέρω, υπό μέρος Β.ΙΙ.

²¹⁵ Βλ. ΣτΕ 3155/1987, 5343/1987.

μομφή προς την συνταγματική επιλογή για τον καταρχήν ακυρωτικό χαρακτήρα των διοικητικών διαφορών, εφόσον η Ε.Σ.Δ.Α. δεν μπορεί να ερμηνευθεί με τρόπο που να θίγει τη θεμελιώδη δικαιοκρατική αρχή της διάκρισης των εξουσιών²¹⁶. Πράγματι, η συμμόρφωση προς τις επιταγές της Σύμβασης δεν απαιτεί οι διαδικασίες να είναι αναγκαίως ταυτόσημες σε κάθε περίπτωση όπου απαιτείται επέμβαση δικαστηρίου. Προκειμένου να κριθεί το κατά πόσο παρέχονται οι αναγκαίες εγγυήσεις, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η ιδιαίτερη φύση των συνθηκών υπό τις οποίες διεξάγεται η δικαστική διαδικασία²¹⁷.

Ενόψει όλων των ανωτέρω, ο χαρακτηρισμός του ενός ή του άλλου ενδίκου βοηθήματος, ως εν γένει αποτελεσματικότερου, θα είναι εσφαλμένος, εφόσον υπάρχουν περιπτώσεις όπου η δίκη επί προσφυγής ουσίας δεν παρέχει κατ' αποτέλεσμα υψηλότερο βαθμό δικαστικής προστασίας, σε σύγκριση με την ακυρωτική διαδικασία. Η ανάγκη, επομένως, εξασφάλισης αυτής της αποτελεσματικότητας δεν ικανοποιείται με μόνη, ή κυρίως με την εισαγωγή γενικής ρήτρας με την οποία να μετατρέπονται όλες οι διοικητικές διαφορές σε διαφορές ουσίας και να μεταφέρονται στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια. Η εισαγωγή μιας τέτοιας ρήτρας δεν θα ελάμβανε υπόψη τις ιδιορρυθμίες της κάθε κατηγορίας διοικητικών διαφορών και θα μπορούσε να οδηγήσει, σε κάποιες περιπτώσεις, στη χειροτέρευση της δικονομικής θέσης του πολίτη²¹⁸.

Συμπερασματικά, η δικαστική προστασία ενώπιον του Σ.τ.Ε. δεν στοιχειοθετεί α priori περιορισμό του δικαιώματος. Εναπόκειται στον ακυρωτικό δικαστή, να στραφεί προς μια πιο δυναμική θεώρηση των ακυρωτικών εξουσιών, ώστε να ανταποκριθεί στο δικαιοδοτικό ρόλο που υπαγορεύει η σύγχρονη θεώρηση του δικαίου και υποδεικνύει ήδη το Ε.Δ.Δ.Α., προς αποτελεσματική δικαστική προστασία των απευθυνόμενων στη δικαιοσύνη.

²¹⁶ Βλ. Ολ. Σ.τ.Ε. 1095/87 και μεταγενέστερες με το ίδιο σκεπτικό, αναλυτικά ιστορικό στο «Η ακυρωτική φυσιογνωμία του Συμβουλίου της Επικρατείας υπό το Σύνταγμα του 1975», στο www.ste.gr

²¹⁷ ΕΔΔΑ, *De Wilde, Ooms και Versyp κατά Βελγίου*, απόφαση της 18.11.1970.

²¹⁸ Βλ. Τράντα, «Η γενική ακυρωτική δικαιοδοσία του συμβουλίου της Επικρατείας και το άρθρο 20 Ι του Συντάγματος», σελ. 136.

Η εμφάνιση του παρεμβατικού κράτους και ο μετασχηματισμός του φιλελεύθερου κράτους δικαίου σε κοινωνικό κράτος, συνδυάστηκε με την ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας και τον πολλαπλασιασμό των κανονιστικών της πράξεων. Δεδομένου δε, ότι δεν υπάρχει νόμος του οποίου η εφαρμογή να μην προκαλεί νομικές αμφισβητήσεις, επήλθε η «εκνομίκευση ή δικαιιοποίηση» των κοινωνικών σχέσεων. Η άλλη όψη, της «εκνομίκευσης» της κοινωνικής ζωής, ενόψει του ότι στο πλαίσιο του κράτους δικαίου, κάθε κρατική παρέμβαση σε δικαιώματα και έννομα συμφέροντα υπόκειται στον δικαστικό έλεγχο, είναι η συναγόμενη διεύρυνση της δικαστικής παρέμβασης, η «δικαστικοποίησή»²¹⁹ της.

Δεδομένων των ανωτέρω, η θεσμική θεμελίωση και νομιμοποίηση της εξουσίας του δικαστή δεν είναι δυνατόν, πλέον, να εδράζεται αποκλειστικά στο άρθρο 87 Σ, που, ως οργανωτική διάταξη, αντιμετωπίζει τη δικαστική εξουσία ως μία από τις κρατικές λειτουργίες, αλλά θα πρέπει να αντλεί τα τυπικά και ουσιαστικά ερείσματα της και από το άρθρο 20 Σ, που επιβάλλει τον εγγυητικό ρόλο του δικαστή, εν σχέσει με την προστασία των δικαιωμάτων και των συμφερόντων των πολιτών. Έτσι, ενώ μια πρώτη ανάγνωση του άρθρου 87 Σ δημιουργεί την εσφαλμένη εντύπωση ότι καθιερώνει, σε ό, τι αφορά την απονομή της δικαιοσύνης, το παραδοσιακό πρότυπο της τυφλής ή μηχανικής υποταγής του δικαστή στο νόμο, μια προσεκτικότερη ανάγνωση του, ενόψει του άρθρου 20 Σ, επιβάλλει και δικαιολογεί μια ουσιαστική δικαιοκρατική θεώρηση της δικαστικής λειτουργίας, ως προστάτη των δικαιωμάτων και συμφερόντων των ατόμων.

Μια συνδυασμένη και συστηματική, επομένως, ερμηνεία των άρθρων 87 και 20 Σ, αναδεικνύει την δικαστική εξουσία ως ανεξάρτητο όργανο της κρατικής εξουσίας, που οφείλει να εκτελεί τα διατάγματα του νόμου, παράλληλα, όμως, οφείλει να ανταποκρίνεται με την ίδια υπευθυνότητα και στο αίτημα των πολιτών για πλήρη και αποτελεσματική δικαστική προστασία των δικαιωμάτων και συμφερόντων τους. Η εκπλήρωση της εν λόγω διττής συνταγματικής αποστολής του δικαστή, ως «υπηρετή του νόμου» και «προστάτη των συνταγματικών δικαιωμάτων», προϋποθέτει, κατ' αρχήν, μια αναθεώρηση της κρατούσας σύλληψης της δικαιοσύνης και της αποστολής της, ώστε να γίνει αντιληπτό ότι η τυφλή υποταγή του δικαστή στο νόμο ενδέχεται να ισοδυναμεί με τη μετατροπή του σε άκριτο υπηρετή της νομοθετικής βούλησης..

Η, ως άνω, θεώρηση του δικαιοδοτικού ρόλου του δικαστή, εντάσσει την υποταγή στο νόμο σε μια εντελώς νέα προοπτική, κατά την οποία η δικαιοδοτική λειτουργία δεν

²¹⁹ Αναφέρονται σε εισαγωγικά χαρακτηριστικές διατυπώσεις του Αντ. Μαντάκη, στο «Ο δικαστής υπηρετής του νόμου ή εγγυητής των συνταγματικών δικαιωμάτων και μεσολαβητής διαφορών;».

εξαντλείται στην τυπική, χωρίς κανενός είδους αξιολογικές κρίσεις, εφαρμογή του νόμου, αλλά περιλαμβάνει και την «ερμηνεία» του νόμου, υπό το φως των θεμελιωδών αρχών του Συντάγματος και της Ε.Σ.Δ.Α, εμπεριέχει, δηλαδή, την ερμηνευτική δυνατότητα κάλυψης των κενών ή άρσης των αντινομιών και, γενικότερα, τη δυνατότητα υπέρβασης των άδικων ή αδικαιολόγητων νομοθετικών ρυθμίσεων²²⁰. Πράγματι, στο πλαίσιο του κράτους δικαίου, οι δικαστές είναι υποχρεωμένοι να επιλέγουν τους εκάστοτε εφαρμοστέους κανόνες, αξιολογώντας και σταθμίζοντας πραγματικά και νομικά περιστατικά με βάση «θεμελιώδεις αρχές», «ρήτρες» και «γνώμονες», που λειτουργούν ως ύπατα κριτήρια αναφοράς και θεμελίωσης της εκφερόμενης κρίσης, τα οποία πρέπει να αξιοποιεί δημιουργικά κατά τη διαμόρφωση της κρίσης του επί της εκάστοτε υπόθεση που φέρεται ενώπιόν του.

Η αναγωγή, λοιπόν, στο Σύνταγμα, υποδηλώνει την αναζήτηση ορθών, δίκαιων και γενικότερα αποδεκτών κριτηρίων για την επίλυση των νομικών διαφορών και αμφισβητήσεων και τον δικαστικό έλεγχο των διοικητικών πράξεων. Εγγυάται, ταυτόχρονα, τη διασφάλιση, μέσω αυτών των κριτηρίων, της αναγκαιότητας για κάθε έννομη τάξη ενότητας και ασφάλειας του δικαίου. Με βάση αυτήν την αντίληψη, ο σεβασμός στο Σύνταγμα επιβάλλεται όχι τόσο ενόψει της αυξημένης τυπικής ισχύος του, όσο επειδή εγκολπώνεται θεμελιώδεις αξίες της κοινωνικής συμβίωσης, οι οποίες μπορούν να χρησιμεύουν ως γνώμονες και μέτρα στάθμισης, ως κανόνες αναφοράς, δηλαδή, της νομιμότητας πράξεων και συμπεριφορών ή, τέλος, ως κριτήρια ερμηνείας διατάξεων και θεμελίωσης κρίσεων και συλλογισμών. Στην ως άνω αναγωγή στο σύνταγμα προσανατολίζεται η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία νομοθετικών διατάξεων²²¹.

²²⁰ Πράγματι, η αντιπαράθεση αυτή νόμου και Συντάγματος στο άρθρο 87 Σ, που ορίζει ρητά ότι ο δικαστής υπόκειται όχι μόνο στο νόμο αλλά και στο Σύνταγμα, δεν συνιστά, απλή παράθεση νομικών όρων χωρίς νομική σημασία, ούτε υποδηλώνει αναγκαστικά την προσφυγή σε μια ιεραρχημένη ενότητα, που προϋποθέτει ή υπονοεί την τυπική υπεροχή του Συντάγματος απέναντι στο νόμο. Πρόκειται για αντιπαράθεση δύο διαφορετικών από ουσιαστική ή από άποψη περιεχομένου νομικών κειμένων. Το Σύνταγμα δεν νοείται εδώ με την τυπική του όρου έννοια, αλλά ως σύστημα θεμελιωδών αρχών και κανόνων, που διέπουν το σύνολο της έννομης τάξης και της εξασφαλίζουν συνοχή και ενότητα, αποτυπώνοντας τις θεμελιώδεις αξίες της κοινωνικής συμβίωσης.

Επομένως, η αξίωση υποταγής του δικαστή στο νόμο δεν ταυτίζεται σήμερα με την τυπική φορμαλιστική ερμηνεία του νόμου, αλλά με την υποχρέωση εφαρμογής και ερμηνείας του σύμφωνα με το Σύνταγμα και τις αρχές και τα δικαιώματα που αυτό εγγυάται. Στο δικαστή εναπόκειται να ερμηνεύει κάθε φορά εκ νέου τις νέες αυτές αξίες. Αν, δηλαδή, απόκειται στη νομοθετική και στην εκτελεστική εξουσία να καθορίζουν τις συγκεκριμένες σκοπιμότητες της κοινωνικής και πολιτικής δράσης, στο δικαστή ανήκει να εκτιμά με επιχειρήματα την ανταπόκριση αυτών των δραστηριοτήτων στις θεμελιώδεις δημοκρατικές αξίες.

²²¹ Βλ. Πινακίδη, «Η "σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία" Τεχνική του Δικαστικού Ελέγχου της Συνταγματικότητας των Νόμων ή μέθοδος ερμηνείας του Νόμου δια του Συντάγματος», σελ. 462, όπου η αναγκαία διευκρίνιση ότι η μέθοδος αυτή ερμηνείας στη συνταγματική θεωρία παραπέμπει συνήθως στην ανεύρεση του νοήματος της εφαρμοστέας διάταξης, η οποία ήδη αμφισβητείται ως προς τη συνταγματικότητά της επειδή αφήνει ανοιχτά περισσότερα του ενός ερμηνευτικά ενδεχόμενα, εκ των οποίων κάποια δημιουργούν προβλήματα εναρμόνισης με συνταγματικές διατάξεις. Στις περιπτώσεις αυτές ο ερμηνευτής του δικαίου είναι υποχρεωμένος να αποκλείσει τις ερμηνείες που αντίκεινται στο σύνταγμα και να επιλέξει, εκείνες που συνάδουν προς αυτό, προκειμένου να αποφευχθεί η κήρυξη της διάταξης ως αντισυνταγματικής. Η ερμηνευτική εργασία στις περιπτώσεις αυτές «χειραγωγείται» από την ίδια τη λογική και τις δεσμεύσεις του ελέγχου της συνταγματικότητας. Δεδηλωμένος στόχος παραμένει βεβαίως πάντα η ανεύρεση του νοήματος της κρίσιμης διάταξης. Όταν όμως ένας

Πράγματι, εκτός από τις περιπτώσεις, όπου η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία διαπλέκεται έντονα με το ζήτημα της συνταγματικότητας, υπάρχουν και εκείνες, στις οποίες παρατηρείται μια σχετική και αμοιβαία αποδέσμευση των δύο αντικειμένων και όπου η «σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία»²²² επιτελεί μια πιο γνήσια ερμηνευτική λειτουργία²²³, εφόσον, κυρίαρχο ζήτημα εν προκειμένω είναι καθ' εαυτή η ερμηνεία της εφαρμοστέας διάταξης, που επιχειρείται, μεταξύ άλλων, με τη μέθοδο της αναγωγής στους συνταγματικούς κανόνες, και όχι η επίλυση του ζητήματος της συνταγματικότητας μιας διάταξης²²⁴.

Ειδικότερα, όταν απαιτείται ακριβής προσδιορισμός μιας αμφίσημης διάταξης, η οποία επιδέχεται κατ' αρχήν περισσότερες ερμηνευτικές προσεγγίσεις, επιμέρους συνταγματικές διατάξεις αξιοποιούνται προς επίρρωση ερμηνευτικών συμπερασμάτων που έχουν ήδη εξαχθεί. Άλλοτε δε, ενισχύεται το κανονιστικό περιεχόμενο διατάξεων και ανακαλύπτονται νοήματα και επιταγές, οι οποίες δεν προκύπτουν ρητά από τις οικείες νομοθετικές διατάξεις²²⁵ ή επεκτείνεται η εφαρμογή νομικών διατάξεων σε πρόσωπα που δεν υπάγονται ευθύς εξ' αρχής στις σχετικές ρυθμίσεις²²⁶. Σπανιότερα, τέλος, οι συνταγματικές διατάξεις επενεργούν διορθωτικά, τροπο-

νόμος επιδέχεται περισσότερες ερμηνείες, εκ των οποίων μία αντίκειται ενώ μία άλλη συνάδει προς το Σύνταγμα, προτιμάται εκείνη η οποία εναρμονίζεται με τους υπέρτερους κανόνες δικαίου.

Επισημαίνεται, πάντως, ότι η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία δεν μπορεί να αποτελέσει τη βάση μιας προδήλως παράλογης ερμηνευτικής επιλογής, που κείται εκτός των ευρύτερων δυνατών νοηματικών πλαισίων που η ίδια η διάταξη θέτει. Το μέλημα για τη διάσωση του νόμου δεν μπορεί να οδηγεί σε ερμηνευτική του παραμόρφωση. Από την άποψη αυτή δεν αποκλείεται μια ορθή και συνεπής εφαρμογή των κανόνων της νομικής ερμηνευτικής να καταλήγει σε μια ερμηνεία αντίθετη με το Σύνταγμα. Τότε ο ερμηνευτής δεν έχει άλλη επιλογή παρά τον παραμερισμό της επίμαχης διάταξης και τη μη εφαρμογή της στη συγκεκριμένη περίπτωση.

Εξάλλου, μια εκβιασμένη «σύμφωνη με το Σύνταγμα» ερμηνεία, που παραγνώριζει τη διατύπωση ή τον νομοθετικό σκοπό είναι απορριπτέα και για, έναν πρόσθετο λόγο. Γιατί σ' αυτήν την περίπτωση ο ερμηνευτής επεμβαίνει ακόμα πιο δραστηρικά στα καθήκοντα του νομοθέτη, απ' ότι θα επενέβαινε αν κήρυττε την αντισυνταγματικότητα, αφού τώρα καθορίζει θετικά το περιεχόμενο της διάταξης, δηλαδή νομοθετεί εκ νέου, ενώ η κήρυξη της αντισυνταγματικότητας θα απέτρεπε πάντως μια «αυθεντική» ερμηνευτική τροποποίηση του νόμου από το δικαστή, έστω και σε μια μεμονωμένη περίπτωση.

Ο ερμηνευτής του δικαίου οφείλει σε κάθε περίπτωση να κινηθεί μέσα στα όρια που διαγράφουν τα κλασικά ερμηνευτικά κριτήρια και να αποδώσει στη διάταξη ένα εύλογο περιεχόμενο, που θα ήταν ούτως ή άλλως πιθανό ή υποστηρίξιμο και χωρίς τη συνδρομή μιας σύμφωνης με το Σύνταγμα ερμηνείας.

²²² Βλ. Παπαστυλιανού, «Η ερμηνεία του όρου «Δημόσια Τάξη», ως περιορισμός των ατομικών ελευθεριών στην Ε.Σ.Δ.Α. και το Σύνταγμα: Τα όρια της δικαιοδοτικής κρίσης του δικαστή κατά την εφαρμογή των περιορισμών των ατομικών ελευθεριών», που εν προκειμένω προκρίνει ερμηνευτικά τον όρο «προσανατολισμένη στο Σύνταγμα ερμηνεία».

²²³ Βλ. Πινακίδη, ό.α σελ. 480.

²²⁴ Επομένως, η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία, υπακούοντας σε επείγουσες και επιτακτικές ερμηνευτικές ανάγκες της επίδικης υπόθεσης, άλλοτε βοηθά στην ανεύρεση του αληθούς νοήματος διατάξεων ή ακόμα και στην οριοθέτηση του πεδίου εφαρμογής τους, άλλοτε δε ανακαλύπτει επιταγές και νοήματα που δεν προκύπτουν με μόνη τη γραμματική ερμηνεία της διάταξης. Επίσης, μπορεί να χρησιμοποιηθεί προς προσδιορισμό του εύρους εξουσιοδοτικών διατάξεων ή να οδηγήσει στην συστατική, διασταλτική ή και διορθωτική, ακόμη, ερμηνεία διατάξεων της κοινής νομοθεσίας.

²²⁵ βλ. ΣτΕ 4237/1995, ΣτΕ 2724/1996.

²²⁶ Βλ. ΣτΕ 1379/1998.

ποιώντας μερικώς το περιεχόμενο νομοθετικών διατάξεων προκειμένου να το εναρμονίσουν με το Σύνταγμα^{227, 228}.

Η αναγωγή δε στα συνταγματικά δικαιώματα, ως κριτήριο αξιολόγησης της ορθότητας της δράσης των διοικητικών οργάνων, επιβάλλει στο δικαστή να ελέγχει τη δράση αυτή με βάση κανόνες που θέτουν τα δικαιώματα, τα οποία συνιστούν έτσι μια θεμελιώδη παράμετρο για την αξιολόγηση της νομιμότητας της κρατικής δράσης. Ενόψει εξάλλου του ότι η δικαιοδοτική κρίση οφείλει να θέτει ως βάση της την συνολική έκταση της προστασίας που προσφέρουν τα δικαιώματα στους φορείς τους, κρίνεται χρήσιμη, η αυτόνομη ερμηνεία των διατάξεων της Ε.Σ.Δ.Α., η οποία καταδεικνύει ενδεχόμενα κενά ή ανεπάρκειες της νομοθεσίας, της διοικητικής πρακτικής ή της νομολογίας στην έννομη τάξη μας. Πρόκειται για ερμηνεία που όχι μόνο προσφέρεται ως έλεγχος συμφωνίας του εθνικού δικαίου με τη Σύμβαση, αλλά σε σημαντικό βαθμό αλληλεπιδρά με τη συνταγματική ερμηνεία εμπλουτίζοντας τις συνταγματικές διατάξεις. Έτσι η αυτόνομη εξελικτική ερμηνεία των διατάξεων της Ε.Σ.Δ.Α. από τα όργανα της, φωτίζει με νέο τρόπο το εσωτερικό μας δίκαιο²²⁹.

Η ανταπόκριση, άλλωστε, του δικαστή, μέσω του ως άνω δικαιοδοτικού του ρόλου, στις επιταγές της Ε.Σ.Δ.Α., για δίκαιη δίκη, επιβάλλεται σαφώς από το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεδομένου ότι η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, εν σχέσει με δικαιώματα που προστατεύονται από την κοινοτική έννομη τάξη, συνιστά γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου που απορρέει από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών-μελών²³⁰. Το δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων έχει κρίνει επ'αυτού ότι, ελλείψει κοινοτικής δικονομικής νομοθεσίας, εναπόκειται στα εθνικά δικαστήρια η ερμηνεία των εθνικών δικονομικών κανόνων που διέπουν τις ενώπιόν τους προσφυγές, ώστε να καθίσταται δυνατή η

²²⁷ Βλ. ΣτΕ 2601/1998.

²²⁸ Βλ. όμως και Δαγτόγλου, *Νομικά Ανάλεκτα*, σελ. 554, όπου εκτίθεται ότι: Ύστερα από μία περίοδο δυσπιστίας έναντι της «ξενοφερμένης» αυτής ερμηνευτικής μεθόδου υπάρχει τώρα ο κίνδυνος να θεωρηθεί ή μέθοδος αυτή ως πανάκεια κάθε νομοθετικής αντισυνταγματικότητας. Η σύμφωνη με το σύνταγμα ερμηνεία του νόμου παραμένει όμως νομική ερμηνεία και δεν είναι ούτε πρέπει να μετατρέπεται σε καθ' υποκατάσταση νομοθεσία. Η μόνη οδός που απομένει σε τέτοιες περιπτώσεις στο δικαστή είναι να θεωρήσει την επίμαχη νομοθετική διάταξη ως αντισυνταγματική και να μην την εφαρμόσει καθόλου.

²²⁹ Πράγματι, η ΕΣΔΑ, όπως έχει κρίνει το Δικαστήριο του Στρασβούργου, δεν είναι μια διεθνής Σύμβαση όπως όλες οι άλλες, αλλά διαθέτει έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα, που συνίσταται στο ότι, σε αντίθεση με τις άλλες διεθνείς συμβάσεις, υπερβαίνει το πλαίσιο της απλής αμοιβαιότητας μεταξύ των συμβαλλόμενων κρατών και δημιουργεί αντικειμενικές υποχρεώσεις, που χαίρουν συλλογικής εγγυήσεως, στοιχειοθετώντας το «συνταγματικό χάρτη» της ευρωπαϊκής δημόσιας τάξης. Στο πλαίσιο αυτό το δικαστήριο μετατρέπεται στον εκφραστή της κοινής ευρωπαϊκής προσέγγισης και αντιμετώπισης των σύγχρονων προκλήσεων, η οποία μπορεί, κατά την εξελικτική της πορεία, να απονομιμοποιήσει νομοθεσίες και πρακτικές που εκφράζουν τις ιδιαιτερότητες του κράτους μέλους.

²³⁰ Βλ. Κωνσταντόπουλου, «Η διεύρυνση της δικαιοδοσίας των διοικητικών δικαστηρίων κατά το Σύνταγμα και η θεωρία περί καταλύσεως ή ουσιώδους περιορισμού της ακυρωτικής εξουσίας του Σ.τ.Ε.», σελ. 457, όπου διευκρινίζεται ότι, σύμφωνα με την εν λόγω αρχή, τα κράτη - μέλη έχουν σε κάθε περίπτωση την ευθύνη διασφάλισης αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, ενώ το ΔΕΚ μπορεί να επέμβει, στην περίπτωση που ο εθνικός νομοθέτης δεν διασφαλίζει την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων που απορρέουν από την κοινοτική έννομη τάξη.

εφαρμογή τους κατά τρόπο που να συμβάλλει στο σκοπό της διασφάλισης αποτελεσματικής ένδικης προστασίας των δικαιωμάτων²³¹ που οι πολίτες αντλούν από το κοινοτικό δίκαιο²³².

Μέσω, λοιπόν, της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας²³³ και εφαρμογής των κανόνων της διοικητικής δικονομίας, αδιαμφισβήτητα καλύπτονται κενά και ατέλειες του εθνικού δικαιοδοτικού συστήματος και, συνακόλουθα, αναβαθμίζεται ο δικαστικός έλεγχος της διοικητικής δράσης και, συναφώς, η παροχή δικαστικής προστασίας στους διοικούμενους²³⁴. Η προκειμένη ερμηνευτική μέθοδος, χωρίς να υπερβαίνει τα γραμματικά και συστηματικά όρια των κανόνων δικαίου, επιχειρεί να αναδείξει εκείνο το νόημα τους, με το οποίο επιβεβαιώνεται η πραγματική «νομικότητά» τους, μέτρο της οποίας, εκτός από την τυπική τους ισχύ, είναι και η αποτελεσματικότητά τους.

Το έργο, κατά τα ανωτέρω, του εθνικού δικαστή, πρέπει να έχει ως αναφορά όχι μόνον τα δεδομένα της οικείας εθνικής έννομης τάξης αλλά και τα αντίστοιχα δεδομένα των εννόμων τάξεων των λοιπών κρατών-μελών. Η ερμηνεία και η εφαρμογή των δικονομικών εθνικών κανόνων οφείλουν να είναι εξωστρεφείς και να εμπλουτίζουν τους κανόνες αυτούς ιδίως με τη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. αλλά και με τις συνταγματικές παραδόσεις όλων των κρατών-μελών, αναπαράγοντας την αξιολογική σύγκριση τους με την οποία διαμορφώνονται οι γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου.

Την ίδια στιγμή, όμως, η θεωρία του «ωφέλιμου αποτελέσματος», βαίνοντας πέρα και από την Ε.Σ.Δ.Α. ή τις συνταγματικές παραδόσεις των κρατών-μελών, σε κάθε περίπτωση επιβάλλει τη σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία και εφαρμογή, ακόμη και των εθνικών ρυθμίσεων που εμφανίζονται στις έννομες τάξεις σχεδόν όλων των κρατών-μελών, εφόσον οι

²³¹ Βλ. Γιαννακόπουλου, *ό.α.*, σελ. 107, όπου σημειώνεται ότι η δυναμική εξέλιξη της κοινοτικής έννομης τάξης στο πεδίο της κατοχύρωσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων οφείλεται, πρωτίστως, στους στενούς της συνδέσμους με την ΕΣΔΑ, οι οποίοι βρίσκονται σε διαρκή πορεία ενδυνάμωσης, όπως προκύπτει από την αναγόρευση της ΕΣΔΑ σε πηγή έμπνευσης για τον εντοπισμό των γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου (άρθρο 6 παρ. 2 ΣΕΕ), την διάταξη του άρθρου 1-9 παρ. 2 της Συνθήκης για τη θέσπιση του Ευρωπαϊκού Συντάγματος και του άρθρου 1-8 παρ. 2 της Συνθήκης της Λισσαβώνας για την τροποποίηση της ΣΕΕ και της ΣΕΚ, σχετικά με την προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ΕΣΔΑ.

²³² Βλ. Γιαννακόπουλου, «Η υποχρέωση σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας και εφαρμογής των κανόνων της διοικητικής δικονομίας», σελ. 103 όπου και περαιτέρω παραπομπές στην ΔΕΚ, 13.03.2007, c-432/05, και άλλες αποφάσεις.

²³³ Η υποχρέωση σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας της διοικητικής δικονομίας αποτελεί ειδικότερη έκφανση της αρχής σύμφωνα με την οποία, όταν εφαρμόζεται το κοινοτικό δίκαιο, επιβάλλεται η ερμηνεία του εθνικού δικαίου υπό το φως και τον σκοπό του κοινοτικού δικαίου.

²³⁴ Συγκεκριμένα, το δικαίωμα δικαστικής προστασίας βρίσκεται έρεισμα στο άρθρο 1-29 παρ. 1 εδ. 2 της Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης και ήδη του άρθρου 1-20 της Συνθήκης της Λισσαβώνας για την τροποποίηση της ΣΕΕ και της ΣΕΚ, σύμφωνα με την οποία, τα κράτη-μέλη καθορίζουν τα ένδικα βοηθήματα και μέσα που είναι αναγκαία για να διασφαλίζεται η πραγματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης. Η διάταξη αυτή αφορά μόνο στα εθνικά δικαιοδοτικά όργανα, τα οποία είναι αρμόδια για την προστασία των κοινοτικών δικαιωμάτων από προσβολές των εθνικών οργάνων. Δεσμεύοντας όχι μόνο τον εθνικό δικαστή αλλά και τον εθνικό νομοθέτη, η εν λόγω διάταξη εμπλουτίζει το κοινοτικό κεκτημένο και είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για τη διοικητική δικαιοσύνη.

ρυθμίσεις αυτές από τη φύση τους καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή εξαιρετικώς δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που πηγάζουν από το κοινοτικό δίκαιο. Κάθε εθνικός δικαστής, λοιπόν, που επιλαμβάνεται αρμοδίως μιας διαφοράς έχει την υποχρέωση να εφαρμόζει στο ακέραιο το κοινοτικό δίκαιο και να προστατεύει τα δικαιώματα που απονέμονται στους ιδιώτες, αφήνοντας ανεφάρμοστη κάθε ενδεχομένως αντίθετη διάταξη του εθνικού δικαίου, είτε προγενέστερη είτε μεταγενέστερη του κανόνα του κοινοτικού δικαίου²³⁵. Όταν όμως η επίμαχη δικονομική διάταξη πρέπει όντως να παραμερισθεί ή όταν δεν υφίσταται κανένα ένδικο βοήθημα ή μέσο που να επιτρέπει, έστω και παρεμπιπτόντως, τη διασφάλιση του σεβασμού των δικαιωμάτων που οι πολίτες αντλούν από το κοινοτικό δίκαιο, ο εθνικός δικαστής οφείλει να προβεί σε μια δημιουργική ερμηνεία των λοιπών διατάξεων της εθνικής έννομης τάξης ώστε να διασφαλίσει, με κάθε άλλον πρόσφορο τρόπο, αποτελεσματική δικαστική προστασία, λαμβανομένης πάντοτε υπόψη της ανάγκης ομοιόμορφης εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου. Το κοινοτικό δίκαιο νομιμοποιεί λοιπόν το δικαιοπλαστικό έργο του εθνικού δικαστή, το οποίο δυσχερώς ανέχεται η αυστηρή ερμηνεία της διάκρισης των εξουσιών στο πλαίσιο του εθνικού συνταγματικού δικαίου^{236, 237}.

Ενόψει των ανωτέρω, δεδομένης και της κατοχύρωσης του δικαιώματος δικαστικής προστασίας από την Ε.Σ.Δ.Α., η τήρηση από το δικαστή των απορρεόντων από αυτή επιταγών, δεν αφορά μόνο στα περιθώρια εκτίμησης που έχει ο εθνικός δικαστής κατά την εφαρμογή των σχετικών διατάξεων, ενόψει των διαδικαστικών κανόνων που διέπουν την εκάστοτε διεξαγόμενη δίκη, αλλά, κυρίως, τα όρια της δικαιοδοτικής κρίσης και της αποστολής του δικαστή κατά την εφαρμογή των νόμων²³⁸.

Πρέπει εν προκειμένω να ληφθεί υπόψη ότι στις θετικές υποχρεώσεις, που θεωρούνται εγγενείς στην έννοια του σεβασμού των, κατοχυρούμενων από την Ε.Σ.Δ.Α. δικαιωμάτων, περιλαμβάνεται σαφώς η ανάπτυξη μεθοδολογικών εργαλείων που θα επιτρέπουν

²³⁵ Βλ. Γιαννακόπουλου, ό.α., σελ. 110, όπου και παραπομπή στη Δ.Ε.Κ., 09.03.1978, c 106/77.

²³⁶ Βλ. Γιαννακόπουλου, ό.α., σελ. 111, όπου αναφέρεται η από το Γενικό Εισαγγελέα Ph. Leger χαρακτηριστική επισήμανση αυτού του δικαιοπλαστικού έργου, που μπορεί να φτάσει έως την υποκατάσταση κανόνων δικαίου: «Η θέση του (ενν. εθνικού δικαστή) είναι «στρατηγικής» σημασίας, καθόσον σ' αυτόν απόκειται να εκτιμήσει τη διαπλοκή της εσωτερικής του νομοθεσίας με το κοινοτικό δίκαιο και να συναγάγει τα επιβαλλόμενα συμπεράσματα. Συνεπώς, δεν αποτελεί πλέον αναγκαστικά, όπως το είχε διατυπώσει ο Μοντεσκιέ «το στόμα του νόμου». Αντιθέτως, υποχρεούται να κρίνει την εσωτερική του νομοθεσία προκειμένου να βεβαιωθεί, πριν την εφαρμογή, ότι αυτή είναι σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο (...)».

²³⁷ Η νομολογία αυτή συνέβαλε σημαντικά στην αναβάθμιση του έργου του δικαστή, στην ενίσχυση του κύρους του στο πλαίσιο της κρατικής οργάνωσης, με τίμημα, σε ορισμένες εθνικές έννομες τάξεις, την πρόκληση εξελίξεων συνταγματικής φύσεως. Από την άλλη πλευρά, η αναβάθμιση αυτή συνεπάγεται την εκ μέρους του καταβολή προσπάθειας για την προσαρμογή σε ένα διευρυμένο νομικό περιβάλλον το οποίο είναι περισσότερο περίπλοκο λόγω των δυσχερειών που προκαλεί η διαπλοκή μεταξύ της εσωτερικής νομοθεσίας και του κοινοτικού δικαίου.

²³⁸ Βλ. Παπαστυλιανού, «Η ερμηνεία του όρου «Δημόσια Τάξη» ως περιορισμός των ατομικών ελευθεριών στην ΕΣΔΑ και το Σύνταγμα: Τα όρια της δικαιοδοτικής κρίσης του δικαστή κατά την εφαρμογή των περιορισμών των ατομικών ελευθεριών», σελ. 404.

τον έλεγχο της τήρησης τους²³⁹. Η αρχή της αναλογικότητας διαδραματίζει εν προκειμένω πολύ σημαντικό ρόλο. Επ' αυτού είναι χρήσιμο να επισημανθεί ότι, βάσει της αρχής της επικουρικότητας, η κύρια ευθύνη για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων της Σύμβασης έχει ανατεθεί στα κράτη-μέλη, ιδίως δε στα δικαστήρια. Επομένως, ο εθνικός δικαστής, ως φυσικός δικαστής της Σύμβασης, οφείλει να διασφαλίσει τη διάχυση της Σύμβασης στην εσωτερική έννομη τάξη. Η αναζήτηση συνεπώς της «δίκαιης ισορροπίας» αποτελεί καθήκον των εθνικών δικαστηρίων^{240, 241}.

Το ίδιο ισχύει και για την κοινοτική αρχή της αναλογικότητας, η οποία ήδη από το 1970 είχε²⁴² αναγνωρισθεί από το Δ.Ε.Κ ως θεμελιώδης κανόνας που συγκαταλέγεται μεταξύ των γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου, προβλέπεται δε, ρητά πλέον στο άρθρο 5 Συνθ.ΕΚ²⁴³. Ο εθνικός δικαστής καλείται να εφαρμόσει την εν λόγω αρχή, στις πραγματικές καταστάσεις και έννομες σχέσεις που τίθενται ενώπιόν του, αξιοποιώντας τα κριτήρια που έχει θέσει το Δ.Ε.Κ. και ειδικότερα, το περιεχόμενο που τους έχει προσδώσει, λαμβάνοντας υπόψη τους ειδικούς στόχους που επιδιώκει η κοινοτική ρύθμιση της αρχής της αναλογικότητας, την εφαρμογή της οποίας καλείται να διασφαλίσει στην εθνική έννομη τάξη, αλλά υπό το φως των στόχων της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Όσον αφορά στην αρχή της αναλογικότητας εν γένει, γίνεται δεκτό ότι είναι εγγενής της ίδιας της έννοιας του δικαίου²⁴⁴, στο βαθμό που εκφράζει την ανάγκη ύπαρξης αυστηρής αναλογίας μεταξύ του νόμιμου σκοπού που επιδιώκει ο νομοθέτης και των μέσων που επιδιώκει για την υλοποίηση αυτού του σκοπού. Δεδομένης δε της λειτουργίας της ως ένα standard ελέγχου της νομιμότητας της δράσης των δημοσίων αρχών, αποτελεί δεσμευτική επιταγή, που λειτουργεί ως μέτρο ελέγχου της νομιμότητας της δράσης του νομοθέτη και της διοίκησης, κατά την άσκηση των εξουσιών τους, ιδίως όταν περιορίζονται δικαιώματα των ιδιωτών²⁴⁵.

²³⁹ Καστανά, «Η αρχή της «δίκαιης ισορροπίας» στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», σελ.224.

²⁴⁰ Βλ. Καστανά, ό.α., σελ. 230.

²⁴¹ Επισημαίνεται, πάντως, ότι το Ε.Δ.Δ.Α, σεβόμενο το θεσμικό ρόλο των εθνικών οργάνων της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας, αναγνωρίζει ευρύ περιθώριο εκτίμησης στα κράτη-μέλη. Δεν επιβάλλει, δηλαδή, ένα συγκεκριμένο τρόπο επίλυσης της σύγκρουσης εννόμων αγαθών, αλλά ενόψει του σκοπού της Σύμβασης, που έγκειται στην προώθηση των ιδεωδών και αξιών της δημοκρατικής κοινωνίας, μετατρέπεται σε εκφραστή της κοινής ευρωπαϊκής προσέγγισης και αντιμετώπισης των σύγχρονων κοινωνικοπολιτικών προκλήσεων η οποία μπορεί να απονομιμοποιήσει νομοθεσίες και πρακτικές που εκφράζουν τις ιδιαιτερότητες του κάθε κράτους μέλους.

²⁴² βλ. ΔΕΚ, απόφαση της 17ης Δεκεμβρίου 1970 στην υπόθεση 11/70, Internationale Handelsgesellschaft, Συλλογή τόμος 1969-71.

²⁴³ Άρθρο 5 « (...) Η δράση της κοινότητας δεν υπερβαίνει τα αναγκαία όρια για την επίτευξη των στόχων της παρούσας συνθήκης.

²⁴⁴ Βλ. Παπαδοπούλου, «Η κοινοτική αρχή της αναλογικότητας ενώπιον του εθνικού δικαστή», σελ. 280, όπου και περαιτέρω παραπομπές.

²⁴⁵ Τα στάδια από τα οποία διέρχεται ο δικαστικός έλεγχος της αναλογικότητας συνίστανται στην εξέταση της προσφορότητας του εξεταζόμενου μέτρου για την επίτευξη του σκοπού που επιδιώκει ο νομοθέτης ή η διοίκηση, της αναγκαιότητας του μέτρου δηλαδή, της αναζήτησης άλλων μέτρων εξίσου κατάλληλων αλλά λιγότερο επαχθών

Επομένως, η μη ικανοποίηση των κριτηρίων της αναλογικότητας θα πρέπει να οδηγήσει στην ακύρωση της προσβαλλόμενης δράσης, στα πλαίσια των δικαιοδοτικών εξουσιών του δικαστή.

Δεδομένου ότι η δικαιοδοτική διαδικασία συνεπάγεται, λοιπόν, αναπόφευκτα, ερμηνευτική ενέργεια, εφόσον ένας κανόνας δικαίου μόνο μέσω της ερμηνείας²⁴⁶, αποκτά την τελική δεσμευτική του διατύπωση, ο δικαστής, δεν είναι δυνατό να αρκείται, στην απλή, μηχανική εφαρμογή ενός προϋπάρχοντα κανόνα δικαίου, διότι εφαρμόζοντας το νόμο σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, τον ερμηνεύει και ερμηνεύοντας τον δημιουργεί δίκαιο, πλάθει κανόνα δικαίου, προβαίνει κατά την επιτυχή έκφραση του Δ. Τσάτσου «στην ερμηνευτική συναγωγή (νέου) κανόνα δικαίου».

Η εφαρμογή έτσι, του δικαίου αναδεικνύεται σε διαδικασία εξίσου σημαντική και δημιουργική όσο και η δικαιοπαραγωγική διαδικασία και απαιτεί, όπως και εκείνη, αυτοτελή δικαιολόγηση, η οποία συχνά επιτυγχάνεται με την επίκληση της αρχής της αναλογικότητας. Η μετατόπιση αυτή, συνδυασμένη και με άλλους παράγοντες φέρνει το δικαστή και τη δικαστική ερμηνεία στο προσκήνιο της δικαιοσύνης επικαιρότητας: ο δικαστής από αυτόματος εφαρμοστής του νόμου γίνεται «ο ερμηνευτής του, θεματοφύλακας ταυτόχρονα της ευθύνης να φωτίζει τη σχετική απροσδιοριστία του και του καθήκοντος να τον εφαρμόζει σύμφωνα με το ιδεατό σχήμα περί δικαίου»

για άλλα έννομα συμφέροντα, και τέλος της αναλογίας μεταξύ του συγκεκριμένου μέτρου και των επαχθών συνεπειών που αυτό επιφέρει για τους ιδιώτες ή το κοινωνικό σύνολο. Η νοητική αυτή διαδικασία είναι απαραίτητη προκειμένου να διαπιστωθεί ότι τα εν λόγω κριτήρια συντρέχουν σωρευτικά. Σημαντικό είναι πάντως ότι είναι απαραίτητος και ο δικαστικός έλεγχος εν σχέσει με τη ταυτοποίηση του σκοπού που επιδιώκει η διοίκηση και ο νομοθέτης καθώς και η κρίση περί του κατά πόσο ο ελεγχόμενος σκοπός είναι νόμιμος, στο: Παπαδοπούλου, ό.α. σελ. 284.

²⁴⁶ Βλ. Ευστρατίου, «Ο ρόλος των δικαστών κατά τη διαμόρφωση του δημοσίου δικαίου - Ακτιβισμός ή Αυτοπεριορισμός;», σελ.1213.

Β.Ι.Γ. ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΣ ΑΚΤΙΒΙΣΜΟΣ Η ΑΥΤΟΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗ;

Η δικαστική εφαρμογή του δικαίου δεν είχε ανέκαθεν ερμηνευτική δημιουργικότητα ούτε εξόπλιζε πάντα το δικαστή με διαπλαστική εξουσία. Τη σημαντική διαπλαστική της δύναμη την απέκτησε σήμερα, που κυοφορείται μια νέα μορφή εξουσίας, η οποία αναγνωρίζεται από την αναδιάρθρωση των εξουσιών και από τη μετατόπιση του κέντρου βάρους της κοινωνικής ρύθμισης από τη στιγμή της θέσπισής του κανόνα δικαίου στη στιγμή της εφαρμογής του²⁴⁷.

Η δημιουργική, ή τεολογική ερμηνεία του Δικαίου, στην οποία πρωτοστατεί η αρχή της αναλογικότητας, είναι απαραίτητη και καθιερωμένη ενόψει της αοριστίας της σύγχρονης δικαιοσύνης γλώσσας, η οποία οφείλεται στην εισβολή της τεχνολογίας στο Δίκαιο²⁴⁸. Πράγματι, η ως άνω δικαιοσύνη γλώσσα επιτρέπει ή και επιβάλλει, την μετάλλαξη του δικαστή από «το στόμα του νόμου», σε συμμετοχο του δημιουργού του δικαίου, μέσω της διαπλαστικής εξουσίας του, προς προστασία του διττού σκοπού για τον οποίο έχει ταχθεί η διοικητική δικαιοσύνη.

Εξελικτικά διαπιστώνεται ότι για την διάπλαση του δικαίου, μέσω της ερμηνευτικής δικανικής διεργασίας, ο διοικητικός δικαστής επικαλείται ολοένα και συχνότερα²⁴⁹ προερμηνευτικά κριτήρια ή αφανείς ερμηνευτικούς κανόνες, οι οποίοι αναδευκνύονται, πλέον, σε ουσιαστικές πηγές του διοικητικού δικαίου και των οποίων, μάλιστα, η παραβίαση κατά μία άποψη «ισοδυναμεί» ή ανάγεται εμμέσως, σε παράβαση νόμου. Πρόκειται, συγκεκριμένα, για τα διδάγματα της κοινής πείρας, για τα παραδεδεγμένα διδάγματα της επιστήμης και τέχνης, καθώς και για τους κανόνες της δεοντολογίας και ηθικής. Ειδικότερα, αυτά χρησιμοποιούνται καταρχήν, για την ερμηνεία των τεχνικών όρων και εννοιών, τα οποία επικαλείται ο δικαστής διατυπώνοντας νέες αρχές, εμπνευσμένες από εξωδικαιοσύνους χώρους, όπως λ.χ. η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης.

Ωστόσο, είναι γεγονός ότι η νομική αντιμετώπιση των τεχνικών εννοιών θέτει σε δοκιμασία τις σχέσεις μεταξύ της εκτελεστικής εξουσίας και του ακυρωτικού δικαστή. Ο διοικητικός δικαστής, ενώ εξ' ορισμού υπολείπεται της Διοίκησης από άποψη τεχνικών

²⁴⁷ Βλ. Μανιτάκη, *ό.α.*, σελ. 186.

²⁴⁸ Βλ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, «Εξελίξεις και ζητήματα στο «πραγματικό» (νομολογιακό και ακωδικοποίητο Διοικητικό Δίκαιο», σελ. 2833, όπου διευκρινίζεται επ' αυτού ότι ολοένα και περισσότερο το σύγχρονο Δίκαιο απομακρύνεται από τους όρους και τους κανόνες του κλασσικού δικαίου και αναζητεί κανόνες εμπνευσμένους από μη δικαιοσύνους χώρους και άλλες Επιστήμες, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται κείμενα με αορίστους και ξένους όρους προς την νομική επιστήμη.

²⁴⁹ Βλ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, *Εμβάθυνση Δημοσίου Δικαίου*, σελ. 193, όπου ενδεικτικά αναφέρονται ως περιπτώσεις, όπου επιβάλλεται η διαπλαστική ερμηνεία του δικαστή, οι αόριστες και τεχνικές έννοιες, η διακριτική ευχέρεια του νομοθέτη και της διοίκησης, ο έλεγχος της αιτιολογίας των διοικητικών πράξεων, η στάθμιση κόστους-οφέλους ρυθμίσεων που αφορούν αλληλοσυγκρουόμενα, έννομα αγαθά, όπως είναι το περιβάλλον και η οικονομική ανάπτυξη, η πάταξη της διαφθοράς στον δημόσιο τομέα, η οποία είναι αδύνατο να συλληφθεί βάσει των κλασσικών κανόνων δικαίου, αλλά και η αναζήτηση της αστικής ευθύνης του Κράτους, η οποία ολοένα και περισσότερο δεσμεύεται βάσει της νομολογίας μας και προπαντός βάσει της νομολογίας του Ε.Α.Δ.Α.

γνώσεων, καλείται να σχηματίσει δικανική κρίση σε θέματα που κείνται εκτός της καθημερινής εμπειρίας και να εκτιμήσει τεχνικές έννοιες, όπως «ήπια ανάπτυξη», «κανόνες της επιστήμης και της τέχνης», «ιδιαίτερος κίνδυνος για το περιβάλλον», «η καλύτερη διαθέσιμη και οικονομικά εφικτή τεχνολογία» κ.τ.λ.²⁵⁰. Παρά το γεγονός ότι ο σκοπός του νόμου και οι τεχνικές έννοιες έχουν θεσπιστεί για να περιορίσουν την εξουσία επιλογής ή την ευχέρεια εκτίμησης του εφαρμοστή του δικαίου, στην πράξη η χρήση των εννοιών αυτών φέρνει το δικαστή αντιμέτωπο με επιλογές πολιτικής. Τον εξαναγκάζουν, ειδικότερα, να επιλέξει ή να κρίνει τις επιλογές της νομοθετικής ή εκτελεστικής εξουσίας, βάσει ασαφών στόχων και απροσδιόριστων ή τεχνικών εννοιών. Το δίλημμα που δημιουργείται επ'αυτού έγκειται στην επιλογή του να μην ελέγχει καθόλου «τις τεχνικές και αξιολογικές έννοιες» για να αποφύγει την ανάμειξη του σε νομοθετικές επιλογές ή διοικητικές δράσεις, το οποίο μπορεί να χαρακτηριστεί ως αδιαφορία απέναντι στην πολιτική αυθαιρεσία ή ίσως και επιβράβυσή της ή, από την άλλη μεριά, να προβεί σε έλεγχο των προκείμενων εννοιών, το οποίο, πάντως, κινδυνεύει να αποτελέσει παράγοντα επέμβασης σε αλλότρια έργα για τα οποία δεν έχει αρμοδιότητα²⁵¹.

Στη σύγχρονη δικαστηριακή πρακτική, τα ως άνω κριτήρια αξιοποιούνται από τον ακυρωτικό δικαστή, για την αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και την ανεύρεση πλάνης περί τα πράγματα, ώστε να συναχθούν δικαστικά τεκμήρια, χωρίς την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως. Καταρχήν, όσον αφορά στα διδάγματα της κοινής πείρας, σημειώνεται ότι, στην προγενέστερη νομολογία του ΣτΕ, αυτά υποκρύπτονταν στην επίκληση της «έκδηλης» παραβίασης, κατά τη νομολογιακή διατύπωση, του κοινού περί δικαίου αισθήματος, κατά τον έλεγχο κυρίως της γενικής αρχής της ισότητας, χωρίς να γίνει ρητή επίκλησή τους.

Σήμερα, ενόψει της τεχνολογικής γλώσσας του Δικαίου, φαίνεται να μην επαρκούν τα διδάγματα της κοινής πείρας, όπως αυτά εκλαμβάνονταν μέχρι τώρα. Οπότε ανακύπτει το ερώτημα του κατά πόσο είναι δυνατόν ο δικαστής να χρησιμοποιήσει, χωρίς την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, τα διδάγματα της επιστήμης ή τέχνης ή και της επαγγελματικής δεοντολογίας ή ηθικής, για την ανεύρεση του αληθούς περιεχομένου του νόμου, την ορθή αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και, συνεπώς, για την ορθή υπαγωγή τούτων καθώς και για την ανίχνευση πλάνης περί τα πράγματα, κατά τον έλεγχο της διοικητικής νομιμότητας²⁵².

²⁵⁰ Βλ. Κουτούπα-Ρεγκάκου, «Η δικαστική προστασία στο Δίκαιο Περιβάλλοντος», σελ. 661.

²⁵¹ Βλ. Μανιτάκη, ό.α., σελ. 188.

²⁵² Βλ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, σελ. 194, όπου σημειώνεται ότι σύμφωνα με την παλιότερη άποψη επ'αυτού, ο δικαστής πέρα από την επίκληση των δεδομένων της κοινής πείρας, δεν επιτρέπεται κατά τη δικανική διεργασία να εισφέρει εξωνομικές, εξειδικευμένες επιστημονικές ή τεχνικές γνώσεις, ακόμη και εάν τις έχει ή ακόμη και εάν τις αποδεικνύει με αντιστοίχους τίτλους, προκειμένου να ερμηνεύσει σχετική διάταξη νόμου και να συγκεκριμενοποιήσει αόριστη έννοια και στην συνέχεια να αξιολογήσει και να υπαγάγει τα πραγματικά

Στην σύγχρονη νομολογία του Σ.τ.Ε., διαπιστώνεται ότι ο δικαστής, για το νομικό χαρακτηρισμό των πραγματικών περιστατικών, είτε επικαλείται μόνον τα δεδομένα της κοινής πείρας, τα οποία είναι προφανώς εμπλουτισμένα με τα παραδεδεγμένα διδάγματα της επιστήμης ή τέχνης είτε, ενίοτε, επικαλείται ευθέως τα παραδεδεγμένα διδάγματα της επιστήμης ή τέχνης, τα οποία αναζητά μέσω προδικαστικής απόφασης και πραγματογνωμοσύνης, αλλά και αυτεπαγγέλτως, μέσω της τεολογικής ερμηνείας των εφαρμοστέων διατάξεων. Δηλαδή, η επίκλησή τους, ναι μεν γίνεται, συνήθως, για τον προσδιορισμό των εφαρμοστέων διατάξεων, στην συνέχεια, όμως, ο νομικός χαρακτηρισμός των πραγματικών δεδομένων, για την υπαγωγή τους ή όχι στον εφαρμοστέο κανόνα δικαίου, ενέχει αξιολογική κρίση, η οποία βασίζεται, πλέον, στα εν λόγω παραδεδεγμένα διδάγματα της επιστήμης ή τέχνης.

Ο ακυρωτικός έλεγχος, επομένως, δεν εμποδίζει το δικαστή του Σ.τ.Ε. να προσφύγει σε έλεγχο βάθους ακόμη και για τα τεχνικά κεφάλαια της κάθε υπόθεσης, αναζητώντας κάθε χρήσιμο στοιχείο, όπως τεχνικές μελέτες, στατιστικές αναλύσεις, έρευνες, αυτοψία, πραγματογνωμοσύνη κ.λ.π.) που θα τον βοηθήσει να αποκτήσει την τεχνική γνώση, σε συνδυασμό και με τη διεύρυνση του γνωσιολογικού αντικειμένου που εμπίπτει στην έννοια των διδαγμάτων της κοινής πείρας²⁵³.

Η ως άνω, ρητή πλέον, επίκληση από τον δικαστή των παραδεδεγμένων διδαγμάτων της επιστήμης ή τέχνης²⁵⁴, αναδεικνύει την επαύξηση της διαπλαστικής εξουσίας του

περιστατικά στον ερμηνευθέντα κανόνα δικαίου. Συνεπώς, θα πρέπει το δικαστήριο στην περίπτωση που υπάρχει κάποιο «τεχνικό» ή «επιστημονικό» ζήτημα στην υπόθεση, να εκδώσει προδικαστική απόφαση, για να λάβει την γνώμη των ειδικών εμπειρογνομόνων επί του επιστημονικού ή τεχνικού ζητήματος.

Κατ' άλλη, επίσης κρατούσα από παλιά άποψη, ο δικαστής δεν επιτρέπεται να υπεισέλθει σε τεχνικές κρίσεις και έννοιες, διότι ο προσδιορισμός αυτών ανήκει στην διακριτική ευχέρεια του νομοθέτη, προκειμένου για τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, ή στην ουσιαστική κρίση της Διοίκησης, προκειμένου για τον έλεγχο της νομιμότητας διοικητικής πράξης, η οποία είναι απολύτως ανέλεγκτη δικαστικώς.

²⁵³ Βλ. Γεραπετρίτη, «Ισορροπία εξουσιών και δικαστικός παρεμβατισμός: Συγκριτικές σκέψεις για τη λειτουργία του ελληνικού Συμβουλίου Επικρατείας και του ανώτατου ομοσπονδιακού δικαστηρίου των ΗΠΑ», σελ. 203, όπου προστίθεται ότι ο έλεγχος σε βάθος δεν φαίνεται να συνοδεύεται κατ' ανάγκη με την καθιέρωση αυστηρού μέτρου σε βάρος της Διοίκησης. Διαφαίνεται ως προς αυτό η τάση να καταρρίπτεται το προσβαλλόμενο μέτρο μόνο όταν η δυσαναλογία ή υπέρβαση των άκρων ορίων της διακριτικής ευχέρειας εμφανίζεται ως «προφανής» ή «πρόδηλη».

²⁵⁴ Έτσι, π.χ. στην απόφαση 3478/2000 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας για την εκτροπή του Αχελώου, γίνεται δεκτό ότι κατά την άσκηση του ακυρωτικού ελέγχου, στον οποίο περιλαμβάνεται και η πλάνη περί τα πράγματα, η «...παράβαση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης μπορεί να ελεγχθεί ευθέως από τον ακυρωτικό δικαστή μόνον αν από τα στοιχεία της δικογραφίας και με βάση τα διδάγματα της κοινής πείρας, προκύπτει ότι η προκαλούμενη από το έργο ή την δραστηριότητα βλάβη για το περιβάλλον είναι μη επανορθώσιμη και έχει τέτοια έκταση και συνέπειες, ώστε προδήλως να αντιστρατεύεται την παραπάνω συνταγματική αρχή».

Ότι τα εν λόγω «διδάγματα της κοινής πείρας» δεν είναι απαλλαγμένα των παραδεδεγμένων διδαγμάτων της επιστήμης της οικολογίας είναι σαφές, με βάση το περιεχόμενο που προσδίδεται στα εν λόγω διδάγματα της κοινής πείρας και το οποίο είναι εκδήλως επιστημονικό.

Τέλος, στην υπ' αριθμ. 2805/97 απόφαση του Στ' Τμήματος του Σ.τ.Ε. γίνεται έμμεση επίκληση των κανόνων της επιστήμης, αφού μόνον έτσι μπορεί να ελεγχθεί η μέσω της εγκαταστάσεως ηλεκτρικού δικτύου υψηλής τάσεως παραβίαση της συνταγματικής αρχής της βιώσιμου ανάπτυξεως ή της συνωνύμου της περί «αειφόρου αναπτύξεως», του άρθρου 24 του Σ., που διαλαμβάνει ρητώς πλέον σήμερα το αναθεωρημένο αυτό άρθρο του Συντάγματος.

διοικητικού δικαστή αφενός ως προς την ερμηνεία και το νομικό χαρακτηρισμό, αφετέρου κατά την «εκτίμηση» του πραγματικού μέρους της υπόθεσης και δεν είναι απαραίτητη προδικαστική απόφαση²⁵⁵. Δεδομένης, εξάλλου, της αναγωγής σε κάποιες περιπτώσεις των κανόνων της επιστήμης σε πηγή δικαίου²⁵⁶, προκειμένου για τις σχετικές τεχνικές επιλογές και σταθμίσεις σε χωροταξικές και πολεοδομικές ρυθμίσεις, η διαπλαστική εξουσία του δικαστή επαυξάνεται και προς αυτήν την κατεύθυνση, καθώς ο δικαστής έχει ρητώς, πλέον, την εξουσία από το Σύνταγμα, να λαμβάνει αυτεπαγγέλτως υπόψη του τα παραδεδεγμένα διδάγματα της συγκεκριμένης επιστήμης, σε συγκεκριμένα ζητήματα.

Όσον αφορά, από την άλλη, στους κανόνες της δεοντολογίας και ηθικής, σημειώνεται ότι οι εν λόγω κανόνες εξειδικεύονται και συγκεκριμενοποιούνται σε κώδικες δεοντολογίας. Συνεπώς, οι δεοντολογικοί αυτοί κανόνες είναι είτε κωδικοποιημένοι, είτε υποδηλώνονται στα υπόλοιπα κείμενα των νόμων και συνάγονται ερμηνευτικώς από τον δικαστή. Άλλωστε, οι κανόνες της ηθικής, είχαν πάντοτε έναν ιδιαίτερο ρόλο στη νομολογία του Σ.τ.Ε., με αποτέλεσμα να εμπνέουν ανάλογες ερμηνευτικές ή και κανονιστικού περιεχομένου γενικές αρχές, είτε συνταγματικού επιπέδου είτε όχι, όπως εκείνες της χρηστής διοίκησης. Και πέραν τούτου, η ηθική, προσφέρει και ηθική νομιμοποίηση σε δικαστικές αποφάσεις επί «δυσχερών» υποθέσεων εφόσον έχουν κατοχυρωθεί στην Ε.Σ.Δ.Α.²⁵⁷, ως λόγος, μάλιστα, περιορισμού των κατοχυρωμένων στη Σύμβαση, δικαιωμάτων. Ο προσδιορισμός, επομένως, της ηθικής, γίνεται μέσω της τεολογικής και δημιουργικής ερμηνείας του εφαρμοστέου κανόνα δικαίου, βάσει θεμελιωδών αξιών που διέπουν την έννομη τάξη μιας δημοκρατικής κοινωνίας, οι οποίες εμπνέουν και διαμορφώνουν κανόνες δικαίου.

Η ως άνω προσέγγιση της δικαιοδοτικής λειτουργίας, επιβαλλόμενη στην πράξη, ενόψει της ασάφειας των νομοθετικών βουλήσεων και της αοριστίας των τεχνικών εννοιών, υπαγορεύεται από το νέο δικαιοδοτικό ρόλο του δικαστή, όπως αυτός έχει ήδη εκτεθεί ανωτέρω, και ως αμυντική λειτουργία ενίοτε, έναντι των επεμβάσεων της εκτελεστικής και νομοθετικής λειτουργίας, που στοχεύουν στην άμεση ή έμμεση συρρίκνωση του δικαστικού ελέγχου,

Επίσης, στην απόφαση 2463/98 του Α' Τμήματος του Σ.τ.Ε. γίνεται επίκληση ευθέως των κανόνων της ιατρικής επιστήμης και της ιατρικής δεοντολογίας, για την θεμελίωση παρανομίας και την δέσμευση της αστικής ευθύνης του Κράτους από ιατρικές παραλείψεις σε μετάγγιση μολυσμένου αίματος σε κρατικό νοσοκομείο.

²⁵⁵ Η ως άνω δικανική μέθοδος, δικαιολογείται πλήρως, δεδομένου ότι σήμερα η γενική παιδεία του μέσου κοινωνικού ανθρώπου και ευρωπαίου και άρα και του έλληνα δικαστή, είναι σε υψηλά επίπεδα, ώστε να είναι κτήμα του και τα παραδεδεγμένα διδάγματα της επιστήμης ή τέχνης, λόγω και των ΜΜΕ, τα οποία ευαισθητοποιούν το κοινό σε υψηλό βαθμό, σε ορισμένους τουλάχιστον τομείς, όπως: στον τομέα των δικαιωμάτων του ανθρώπου ή της προστασίας του περιβάλλοντος ή της διαφθοράς στο Δημόσιο. Έτσι, αρχές που υπαγορεύονται από την επιστήμη π.χ. της οικολογίας, έχουν αναχθεί σε γενικές αρχές του περιβαλλοντικού δικαίου από τον ακυρωτικό δικαστή.

²⁵⁶ Βλ. λ.χ. άρθρο 24 «(...) 2.(...) Οι σχετικές τεχνικές επιλογές και σταθμίσεις γίνονται κατά τους κανόνες της επιστήμης. Η σύνταξη εθνικού κτηματολογίου συνιστά υποχρέωση του Κράτους(...)».

²⁵⁷ Βλ. άρθρα 8, 11 ΕΣΔΑ.

καταλήγοντας, ενδεχομένως, σε ανεπίτρεπτο περιορισμό του δικαιώματος σε δικαστική προστασία όσων θίγονται από τις εν λόγω παρεμβάσεις.

Στο πλαίσιο, όμως, της κριτικής των δικαστικών αποφάσεων, όπου εφαρμόζεται η ως άνω διαπλαστική ερμηνεία, γίνεται συχνά λόγος για παραβίαση από το δικαστή της αρχής της διάκρισης των εξουσιών και της υποχρέωσης υποταγής στο δίκαιο, στην οποία αποδίδεται ο όρος δικαστικός ακτιβισμός²⁵⁸. Διασαφηνίζεται εν προκειμένω ότι η έννοια του δικαστικού ακτιβισμού προσδιορίζεται από πολλούς με την πρόσθετη προϋπόθεση ότι η δικαστική κρίση έχει επηρεαστεί από κάποια προερμηνευτική επιλογή, η οποία υπαγορεύτηκε όχι από το νόμο, αλλά τις προσωπικές αντιλήψεις του, σε σχέση με τη δέουσα ρύθμιση επί του επίδικου ζητήματος²⁵⁹.

Η διαπίστωση, πάντως, της υπέρβασης των συνταγματικών ορίων της εξουσίας του δικαστή δεν είναι εύκολη. Χαρακτηριστική περίπτωση, αποτελεί η περιβαλλοντική νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, η οποία, όπως υποστηρίζεται, με βάση την «προερμηνευτική» αντίληψη της προτεραιότητας του περιβάλλοντος σε σχέση με άλλα συνταγματικά αγαθά, τείνει να ανατρέψει, σε κάποιες περιπτώσεις, την ισορροπία που διασφαλίζει το Σύνταγμα ανάμεσα στην ατομική ελευθερία και ορισμένα συλλογικά αγαθά, από τη μια πλευρά, και το περιβάλλον, από την άλλη. Είναι απαραίτητη, εν προκειμένω, η επισήμανση της διάκρισης μεταξύ εξάντλησης των ερμηνευτικών ορίων των νομικών διατάξεων, προκειμένου να διασφαλισθεί ένα αγαθό ή έννομο συμφέρον, που θεωρείται αξιακά υπέρτερο, σε σχέση με την υπέρβαση του νοήματος των κανόνων δικαίου με σκοπό τη διορθωτική επενέργεια επί των νομοθετικών ρυθμίσεων²⁶⁰. Διευκρινιστικά, η εν λόγω διάκριση εντοπίζεται στο διαχωρισμό της, όχι μόνο επιτρεπτής αλλά και επιβαλλόμενης, κατά τα ανωτέρω, διαπλαστικής ερμηνείας και της δικαιοπλασίας, η οποία μπορεί να επιφέρει σοβαρούς τριγμούς στη δημοκρατική λειτουργία του πολιτεύματος.

Η αξιολόγηση μιας δικαστικής απόφασης, εν σχέσει με τους ως άνω χαρακτηρισμούς, πρέπει να λαμβάνει υπόψιν ότι η αξίωση υποταγής των δικαστών στο νόμο δε ταυτίζεται σήμερα με την τυπική φορμαλιστική ερμηνεία του νόμου, αλλά με την υποχρέωση εφαρμογής και ερμηνείας του, σύμφωνα με το σύνταγμα και τις αρχές και τα δικαιώματα που αυτό εγγυάται²⁶¹. Με αυτό τον τρόπο, σύμφωνα με μία, μαξιμαλιστική, αν επιτρέπεται μία

²⁵⁸ Βλ. Ευστρατίου, ό.α., σελ. 1213.

²⁵⁹ Βλ. Μενουδάκου, πρόλογο του Ειδικού Τεύχους των Εφαρμογών Δημοσίου Δικαίου με τίτλο «Αφιέρωμα στο Δικαστικό Ακτιβισμό».

²⁶⁰ Βλ. Παπακωνσταντίνου, «Δικαστικός Ακτιβισμός και Σύνταγμα: Το παράδειγμα της περιβαλλοντικής νομολογίας του Σ.τ.Ε.», σελ. 109.

²⁶¹ Βλ. Μαντάκη, ό.α., σελ. 197.

προσωπική κρίση επ' αυτού, άποψη²⁶², ο δικαστής αναλαμβάνει τον «πολιτικό ρόλο» του «διαχειριστή» του δικαίου ή «των κοινωνικών κρίσεων», σταθμίζοντας εκείνος τελευταίος, το κόστος και το όφελος των νομοθετικών ρυθμίσεων σε σχέση με έννομα αγαθά, μέσω της ερμηνευτικής αρχής της αναλογικότητας. Η ανάληψη, όμως, του ως άνω ρόλου από το δικαστή, αντικρούεται με επίκληση των διαδικαστικών περιορισμών, αλλά και των δεσμεύσεων του δικαστή, που απορρέουν από την αρχή της διάκρισης των εξουσιών. Η διαπλαστική ερμηνεία έχει σχολιασθεί με ένταση ως εξής: «ένας τέτοιος δικαστής δεν αποφασίζει πλέον για υφιστάμενα σήμερα δικαιώματα και υποχρεώσεις των διαδίκων, αλλά επεμβαίνει προσδιοριστικά για το μέλλον στις κοινωνικές σχέσεις των διαδίκων (...) Γνώμονας για την διαπλαστική αυτή του μέλλοντος επέμβαση μπορεί να είναι μόνον αυτό, που ο κάθε δικαστής θα θεωρούσε ως δίκαιο και ορθό (...) Η αντίληψη που ανάγει τον δικαστή σε κοινωνικό εργάτη είναι επικίνδυνη, γιατί μπορεί εύκολα να χρησιμοποιηθεί, ώστε το θετό ουσιαστικό δίκαιο μέσω του δικονομικού δικαίου να καταστεί διάτρητο. Ακόμη και εκεί, όπου το ουσιαστικό δίκαιο, όπως και πάντοτε, αποτελεί τον πυρήνα της φιλελεύθερης ατομιστικής δικαιοσύνης μας, δεν θα μπορεί πλέον να είναι το δίκαιο αυτό η βάση της δικαστικής απόφασης. Ενάντια σε τέτοιες τάσεις πρέπει να αντιπαρά τίθεται ότι η αποστολή της (...) δίκης προσδιορίζεται από το ουσιαστικό δίκαιο και όχι μέσω μίας δήθεν κατά λειτουργίαν αλλαγής της δράσης του δικαστή»²⁶³.

Η στάση του Συμβουλίου της Επικρατείας σε ανεπίτρεπτες παρεμβάσεις του νομοθέτη, κάποιες εκ των οποίων έχουν ήδη εκτεθεί ανωτέρω, και στο συστηματικό σφετερισμό διοικητικού έργου, δεν υπήρξε πάντοτε η συνταγματικά επιβεβλημένη. Χαρακτηριστικά, έχει παρατηρηθεί ότι, αν και θα μπορούσε εν προκειμένω να μιλήσει κανείς για «εξαιρετικά γενναιόδωρη στάση του δικαστηρίου προς τον νομοθέτη», σε ορισμένες περιπτώσεις η «γενναιοδωρία» αυτή ξεπέρασε κατά πολύ τα όρια ενός απλού «δικαστικού αυτοπεριορισμού» και άγγιξε μάλλον τα όρια μιας ανεπίτρεπτης «νομότοπης» ή «νομιμοφανούς αρνησιδικίας»²⁶⁴. Δεν είναι εξάλλου, αβάσιμη η άποψη ότι «το πραγματικό πρόβλημα στην Ελλάδα δεν είναι ότι ασκείται στην πράξη κατά κανόνα ένας υπερβολικά εντατικός δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, αλλά αντίθετα ότι ο έλεγχος σε αρκετές περιπτώσεις είναι σκιάδης, με αποτέλεσμα να προκύπτει έλλειμμα συνταγματικής νομιμότητας γενικά και ειδικότερα έλλειμμα προστασίας συνταγματικών δικαιωμάτων»²⁶⁵. Από την άποψη αυτή, η περιβαλλοντική νομολογία του Σ.τ.Ε., είναι καινοτόμος, εισάγει δε μια διαφορετική πρόσληψη του Συντάγματος και των

²⁶² Βλ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, ό.α., σελ.200.

²⁶³ Βλ. Άποψη του γερμανού δικονομολόγου Othmar Jauernig στο: Δεληκωστόπουλου, «Ο δικονομικός φορμαλισμός και η υπέρβασή του», σελ. 2311.

²⁶⁴ Βλ. Ευστρατίου, «Ο δικαστικός έλεγχος κατά την εφαρμογή του δικαίου του περιβάλλοντος: Ο ρόλος του Σ.τ.Ε.», σελ.23.

²⁶⁵ Άποψη του καθηγητή Κ. Χρυσόγονου, στο: Παπακωνσταντίνου, ό.α., σελ.114.

μεθόδων αξιοποίησης, στο μέγιστο δυνατό βαθμό, του κανονιστικού του περιεχομένου. Είναι επομένως ευπρόσδεκτη, υπό τον όρο, όμως, ότι δεν υπερβαίνει το νόημα του συνταγματικού κειμένου και δεν διακυβεύει την ενότητα και τη νομική αξιοπιστία του²⁶⁶.

Πρέπει βέβαια να διευκρινισθεί ότι η δικαστική κρίση αποτελεί πνευματική εργασία σύνθετη και από τη φύση της δημιουργική, επομένως δε θα μπορούσε να είναι απεξαρτημένη από υποκειμενικούς παράγοντες. Η διαπλαστική ευχέρεια που έχουν τα δικαστήρια προκειμένου να καταστεί δυνατή η απόδοση δικαιοσύνης σε κάθε συγκεκριμένη διαφορά, δημιουργεί τον κίνδυνο διολίσθησης σε κρίσεις που δεν ανταποκρίνονται στο νόμο και αντανακλούν την προσωπική κοσμοθεωρία των συγκεκριμένων δικαστών για τη σωστή λύση στην υπόθεση που δικάζουν. Επομένως, πρέπει να γίνει δεκτό ότι, η ένταση του ακυρωτικού ελέγχου, δεν πρέπει να καθορίζεται βάσει αυτοτιθέμενων ορίων ή πολιτικών επιλογών, αλλά από το εφαρμοστέο δίκαιο. Πράγματι, τα όρια του δικαστικού ελέγχου δεν τίθενται από τους δικαστές, αλλά από τους κανόνες δικαίου που διέπουν την εκάστοτε επίδικη έννομη σχέση, υπό το πρίσμα πάντα, των γενικώς παραδεδεγμένων αρχών και του κανονιστικού πλαισίου του κράτους δικαίου, δομικού στοιχείου του οποίου είναι και το δικαίωμα στη δικαστική προστασία.

Δεδομένων όσων προηγήθηκαν, όπου τα δικαστήρια καλούνται να ασκήσουν δικαστική εξουσία, δεν έχουν δικαίωμα να απέχουν από αυτό. Στις περιπτώσεις, όμως, που δεν βρίσκουν νομικά κριτήρια ελέγχου, τα δικαστήρια δεν μπορούν και δεν επιτρέπεται να ασκήσουν δικαστική εξουσία. Καθόσον, δε, το ζήτημα του αντικειμένου και των ορίων του δικαστικού ελέγχου είναι ένα νομικό ζήτημα, οι δικαστές πρέπει να χρησιμοποιούν νομικά επιχειρήματα για να το ορίζουν. Η εμπεριστατωμένη και ορθολογικά διατυπωμένη αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων είναι εν προκειμένω ένα σημαντικό στοιχείο για τη στάση των δικαστών. Από τα δικαστήρια αναμένονται, λοιπόν, διεξοδικές και άρτια θεμελιωμένες αποφάσεις²⁶⁷. Καθοριστικός πρέπει να είναι εν προκειμένω ο ρόλος της θεωρίας, η οποία οφείλει να ασκεί δημιουργική κριτική στη νομολογία του Ακυρωτικού Δικαστηρίου και να επισημαίνει τυχόν ελλείψεις ή υπερβάσεις.

²⁶⁶ Παπακωνσταντίνου, ό.α., σελ. 115.

²⁶⁷ Βλ. Ευστρατίου, «Ο ρόλος των δικαστών κατά τη διαμόρφωση του δημοσίου δικαίου. Ακτιβισμός ή αυτοπεριορισμός;», σελ. 1222.

Β.ΙΙ. Η ΠΡΑΓΜΑΤΩΣΗ ΤΩΝ ΑΚΥΡΩΤΙΚΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ

Β.ΙΙ.Α. Η ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΩΣ ΟΡΟΣ SINE QUA NON ΤΗΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΗΣ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ

Αναγκαίο παρακολούθημα της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας του διοικουμένου, κατά την έννοια των άρθρων 20 παρ. 1 Σ και 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α., από παράνομες πράξεις της διοίκησης, είναι η υποχρέωση συμμορφώσεως προς τις δικαστικές αποφάσεις, καθώς, αν και σε ορισμένες περιπτώσεις, μόνη η έκδοση της ακυρωτικής απόφασης ικανοποιεί πλήρως την ανάγκη δικαστικής προστασίας του αιτούντος²⁶⁸, στις περισσότερες περιπτώσεις²⁶⁹, η αποκατάσταση της βλάβης του θιγέντος εννόμου συμφέροντος ανατίθεται στη Διοίκηση εν γένει^{270, 271}, που έχει υποχρέωση για συμμόρφωση προς τις ακυρωτικές αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας²⁷² και όταν ακόμη ο νόμος δε το προβλέπει ρητώς ή και όταν η απόφαση είναι προσωρινής ισχύος. Στην πραγματικότητα, η υποχρέωση αυτή βαίνει και περαιτέρω, αφού η Διοίκηση οφείλει να προβεί στις οικείες πράξεις ή παραλείψει²⁷³, οι οποίες αποκαθιστούν στην εμπειρική πραγματικότητα την νομική κατάσταση κατά τρόπο σύμφωνο και ανάλογο προς το ακυρωτικό αποτέλεσμα και δημιουργούν νομικές καταστάσεις σύμφωνες με

²⁶⁸ βλ. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, σελ. 589 επ. «Αυτή η περίπτωση συντρέχει πρώτον, στις περιπτώσεις όπου ακυρώνεται η απαγόρευση ασκήσεως ορισμένης ελευθερίας, οπότε το καθεστώς ελευθερίας αποκαθίσταται αυτομάτως με την έκδοση της απόφασης, όπως, πχ, η ακύρωση της απαγορεύσεως ασκήσεως ενός επαγγέλματος αποκαθιστά αυτομάτως το καθεστώς της επαγγελματικής ελευθερίας. Δεύτερον, πρόκειται για την περίπτωση ακυρώσεως ανακλητικής πράξης, οπότε αναβιώνει η ανακληθείσα πράξη σα να μην είχε πάψει ποτέ να ισχύει. Τρίτον στην περίπτωση έκδοσης αποφάσεως περί οφειλής τόκων οπότε η απόφαση αυτή επέχει τη θέση πιστοποιητικού φορολογικής ενημερότητας. Σε περιπτώσεις, τέταρτο, της μεταρρύθμισης πράξεων, οπότε η ανάγκη δικαστικής προστασίας ικανοποιείται με τη μεταρρύθμιση της πράξης. Η τελευταία, βέβαια περίπτωση αφορά αποφάσεις επί διαφορών ουσίας και όχι σε περίπτωση ακυρωτικών διαφορών. Πάντως και ο ακυρωτικός δικαστής μπορεί με μερική ακύρωση να επιφέρει αυτομάτως, χωρίς δηλαδή την ανάγκη περαιτέρω ενέργειας της Διοίκησης, την επιδιωκόμενη από τον αιτούντα τροποποίηση».

²⁶⁹ Περαιτέρω, υποστηρίζεται ότι θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως κανόνας παράγωγος της αρχής του κράτους δικαίου και αναγκαίο στοιχείο της δημοκρατικής κοινωνίας, στο πλαίσιο του οποίου και μόνο λειτουργεί.

²⁷⁰ Υποχρέωση συμμόρφωσης δεν έχει μόνο η διάδικη διοικητική αρχή ή το διάδικο ν.π.δ.δ. αλλά η Διοίκηση εν γένει, επομένως και οι διοικητικοί φορείς που δεν ήταν διάδικοι: Δαγτόγλου, *ό.α.*, σελ. 590.

²⁷¹ βλ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, *ό.α.* σελ. 21, όπου υποστηρίζεται ότι η υποχρέωση συμμόρφωσης αφορά τη διοίκηση εν γένει και όχι μόνο τη διάδικη διοικητική αρχή λόγω της αρχής της ενότητας της Διοίκησης και του ενιαίου της προσωπικότητας της Πολιτείας, πρβλ. όμως και Καλαβρού, *ό.α.* σελ. 95, όπου γίνεται αναφορά στη θεωρία του διοικητικού δικονομικού δικαίου που έχει υποστηρίξει ότι η ουσιαστική επενέργεια του δεδικασμένου και έναντι μη διάδικων διοικητικών αρχών αποτελεί απλή απόρροια της ισχύος της απόφασης ως πολιτειακής πράξης έναντι των διάφορων πολιτειακών οργάνων χωρίς να βλέπει ότι εδώ θα μπορούσε να πρόκειται για περίπτωση ισχύος της απόφασης εκτός δίκης.

Σύμφωνα με την άποψη του κου Καλαβρού, πάντως, ανεξάρτητα από την εξήγηση της ουσιαστικής επενέργειας του δεδικασμένου στο πλαίσιο της διοικητικής δίκης και «έναντι άλλων αρχών», η ουσιαστική αυτή επενέργεια φαίνεται να αποτελεί σαφή νομοθετική επιταγή.

²⁷² άρθρο 50 παρ. 4 π.δ. 18/89.

²⁷³ Από αυτή την άποψη είναι χαρακτηριστικές οι διατάξεις του άρθρου 50 παρ. 3, 4, 5 π.δ. 18/89 οι οποίες απαιτούν από τη διοίκηση θετική ενέργεια σύμφωνη με το περιεχόμενο της ακυρωτικής απόφασης ή αποχή από ενέργεια που είναι αντίθετη σε αυτή.

τους κανόνες δικαίου των οποίων η παράβαση επέφερε την ακύρωση της πράξης ή της παράλειψης^{274 275}.

Μάλιστα, κατ' άλλη άποψη, η οποία υποστηρίζεται από τη θεωρία του διοικητικού δικαίου²⁷⁶, μια διάσταση της υποχρέωσης της διοίκησης για συμμόρφωση αποδίδεται στην ουσιαστική επενέργεια του δεδικασμένου («διοίκηση εν γένει») έναντι κάθε διοικητικής αρχής. Η θεωρία αυτή προχώρησε σε περαιτέρω προσδιορισμούς και εκλεπτύνσεις της έκφανσης αυτής της λειτουργίας του δεδικασμένου των ακυρωτικών αποφάσεων και κάνει λόγο για εξωδικαστική εκδήλωση του δεδικασμένου με αρνητική και θετική λειτουργία²⁷⁷.

Σύμφωνα, δε, με την άποψη του Εμ. Δαρζέντα, η συνταγματικώς κατοχυρωμένη υποχρέωση συμμορφώσεως της Διοίκησης προς τις ακυρωτικές αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας απορρέει από την αρχή του ακυρωτικού δεδικασμένου αφενός και αφετέρου από το δικαιοκρατικό χαρακτήρα της αίτησης ακύρωσης²⁷⁸.

Όμως, η υποχρέωση αυτή της Διοίκησης να συμμορφωθεί, συγκεκριμένα, στις ακυρωτικές αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, παρόλο που είναι στενά συνδεδεμένη με την ουσιαστική ενέργεια του ακυρωτικού αποτελέσματος²⁷⁹ και τη δέσμευση εξ αυτού της διοίκησης, δεν αποτελεί απλώς υποπερίπτωση του ουσιαστικού δεδικασμένου και του ακυρωτικού αποτελέσματος²⁸⁰. Η διαφορά αυτή έγκειται στο περιεχόμενο της υποχρέωσης αλλά και στο φορέα της²⁸¹, που βάσει και των ανωτέρω, είναι η Διοίκηση εν γένει. Δεδομένων αυτών, κατ' άλλη άποψη²⁸², η υποχρέωση συμμόρφωσης καλύπτεται από επιταγή συνταγματικής περιοχής (άρθρο 95 παρ. 5 Σ), ώστε δεν είναι πραγματικά απαραίτητη η κάλυψή της από ήσσονος σημασίας και βαρύτητας εξασφαλίσεις, όπως αυτή του δεδικασμένου, η οποία

²⁷⁴ βλ. άρθρο 50 παρ.1,4 π.δ.18/89.

²⁷⁵ βλ. Σπηλιωτόπουλου, «Η συμμόρφωση της Διοίκησης προς τις δικαστικές αποφάσεις», σελ. 876, όπου:

Η συμμόρφωση της Διοίκησης προς τις δικαστικές αποφάσεις μπορεί να συνίσταται στην έκδοση διοικητικών πράξεων, στην καταβολή χρηματικών ποσών ή σε νομικές ή υλικές ενέργειες.

²⁷⁶ Άποψη που υποστηρίζουν οι Κουτούπα-Ρεγκάκου, Βεγλερής, και στην οποία τελικά προσχώρησε και η Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου. Μάλιστα σύμφωνα με την πρώτη, η άποψη αυτή κρατεί και στη νομολογία του Σ.τ.Ε.. βλ. Καλαβρού, ό.α., σελ.95.

²⁷⁷ Σύμφωνα με τον Καλαβρό, η προσέγγιση της διοικητικής θεωρίας δεν είναι ορθή καθώς παραβλέπει ότι θεμελιώδης προϋπόθεση του δεδικασμένου είναι η ταυτότητα της κύριας (αρνητική λειτουργία) ή προδικαστικής διαφοράς (θετική λειτουργία) με την κριθείσα και καλυπτόμενη από το δεδικασμένο. Επιπλέον επειδή η κρινόμενη άποψη αναγκάζεται να ενσωματώσει ως περιεχόμενο του δεδικασμένου λειτουργίες όπως η αποχή της Διοίκησης από την εκτέλεση της ακυρωθείσας πράξης και η απαγόρευση επανάληψης της (αρνητική εκδήλωση της εξωδικαστικής δράσης του δεδικασμένου), ή η υποχρέωση προς θετικές ενέργειες με σκοπό την αποκατάσταση της διαταραχθείσας νομιμότητας(θετική εκδήλωση της εξωδικαστικής δράσης του δεδικασμένου) οι οποίες δεν αποτελούν περιεχόμενο της δέσμευσης από το δεδικασμένο αλλά, αντίθετα, κλασσικό περιεχόμενο της υποχρέωσης της διοίκησης προς συμμόρφωση.

²⁷⁸ βλ. Δαρζέντα, ό.α., σελ. 451-452.

²⁷⁹ Αναλυτικά για την ουσιαστική ενέργεια του ακυρωτικού αποτελέσματος, βλ. κατωτέρω υπό 2^ο μέρος.

²⁸⁰ βλ. Καλαβρού, «Διαπλαστική ενέργεια και δεδικασμένο στη διοικητική δίκη», Δ, 2005 (36), σελ. 90.

²⁸¹ βλ. Δαγτόγλου, ό.α., σελ. 590.

²⁸² βλ. Καλαβρού, ό.α., σελ. 95, σύμφωνα με τον οποίο νομική βάση της υποχρέωσης της Διοίκησης για συμμόρφωση είναι η διάταξη του άρθρου 95 παρ. 5 Σ, και Δαγτόγλου, *Γενικό Διοικητικό Δίκαιο*, παρ. 1421β.

παραμένει στο ιεραρχικό επίπεδο της νομοθετικής επιλογής. Η ευχέρεια, επομένως, για μη συμμόρφωση της διοίκησης προς τις αμετάκλητες αποφάσεις των δικαστηρίων, παραβιάζει την αρχή της νομιμότητας καθώς και την αποτελεσματικότητα που θέλησαν να προσδώσουν στην παροχή δικαστικής προστασίας τόσο ο συντακτικός νομοθέτης όσο και τα συμβαλλόμενα στην Ε.Σ.Δ.Α. μέρη.

Μάλιστα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου δέχτηκε ότι το δικαίωμα δικαστικής προστασίας θα καθίστατο εντελώς πλασματικό και θεωρητικό εάν οι κρατικές αρχές μπορούσαν να αρνηθούν, κατά παράβαση του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α., τη συμμόρφωση με δικαστικές αποφάσεις που εκδίδονται σε βάρος τους στο πλαίσιο διαφορών οι οποίες αφορούν αμφισβήτηση δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικής φύσης²⁸³.

Πράγματι, το δικαίωμα «σε ένα δικαστήριο» της Ε.Σ.Δ.Α. θα ήταν ατελές αν η εσωτερική έννομη τάξη ενός συμβαλλόμενου κράτους επέτρεπε μια οριστική και υποχρεωτική δικαστική απόφαση να παραμένει ανεκτέλεστη σε βάρος του διοικούμενου. Δε θα ήταν αντιληπτό γιατί το άρθρο 6 παρ. 1 περιγράφει κατά τρόπο λεπτομερή τις εγγυήσεις της διαδικασίας - δικαιοσύνη, δημοσιότητα και ταχύτητα - που παρέχονται στους διαδίκους, χωρίς να προστατεύει την εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων. Αν γινόταν κατανοητό ότι το άρθρο προστατεύει μόνο την πρόσβαση στο δικαστή και την διεξαγωγή της δίκης, αυτό θα κινδύνευε να δημιουργήσει ασυμβίβαστες καταστάσεις με την αρχή της υπεροχής του δικαίου που τα συμβαλλόμενα κράτη δεσμεύτηκαν να σέβονται όταν επικύρωναν τη Σύμβαση.

Η εκτέλεση της απόφασης πρέπει, λοιπόν, να αντιμετωπίζεται ως αναπόσπαστο μέρος της διοικητικής δίκης και ως επιβαλλόμενη από το Σύνταγμα και την Ε.Σ.Δ.Α., κατά τα ανωτέρω, υποχρέωση όλων των φορέων κρατικής εξουσίας να προβαίνουν σε όλες τις ενδεδειγμένες ενέργειες προκειμένου να παρασχεθεί πλήρης και αποτελεσματική δικαστική προστασία. Δηλαδή, αφενός η Διοίκηση οφείλει να εκτελεί εκουσίως τις δικαστικές αποφάσεις, αφετέρου αποτελεί υποχρέωση του νομοθέτη, υπαγορευόμενη από το Σύνταγμα και την Ε.Σ.Δ.Α., η κατοχύρωση όλων των ενδεδειγμένων μέσων προς αναγκαστική εκτέλεση εις βάρος και του Δημοσίου²⁸⁴.

Το Δικαστήριο του Στρασβούργου είχε αναγνωρίσει εμμέσως την εκτέλεση της απόφασης ως προσδιοριστικό στοιχείο του δικαιώματος για δίκαιη δίκη, υπό την έννοια της ουσιαστικής πραγμάτωσης του διαγνωσθέντος δικαιώματος ήδη το 1994 στην απόφαση της

²⁸³ Ε.Δ.Δ.Α., *Μπέης κατά Ελλάδας*, απόφαση της 05.10.1995.

²⁸⁴ Επισημαίνεται, πάντως, ότι η μη εκούσια συμμόρφωση της διοικητικής αρχής συνιστά προσβολή του δικαιώματος σε δικαστική προστασία εκ μέρους της, διαγνωστέα από τις αρμόδιες εθνικές δικαστικές αρχές αλλά και το Ε.Δ.Δ.Α., ακόμη κι αν ο διοικούμενος έχει μέσω επίσημης αναγκαστικής εκτέλεσης ικανοποιηθεί.

23.03.1994 επί της υπόθεσης *Silva Pontes κατά Πορτογαλίας*²⁸⁵. Το ίδιο επαναλήφθηκε και στην κρίση του της 28.09.1995 επί της υπόθεσης *Scollo κατά Ιταλίας*²⁸⁶. Η εκτέλεση, όμως, της δικαστικής απόφασης ως εννοιολογικό στοιχείο της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, δεν είχε καταστεί αυτοτελές αντικείμενο κρίσης ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α.. Αφορμή για την ενασχόληση του Ε.Δ.Δ.Α. με το εν λόγω ζήτημα αυτοτελώς, ήταν μία ελληνική (!) υπόθεση, γεγονός το οποίο καταδεικνύει και την έκταση της μη εκπλήρωσης εκ μέρους της ελληνικής Διοίκησης της κατά τα ανωτέρω υποχρέωσής της²⁸⁷, δεδομένης και της καταγεγραμμένης επιφυλακτικότητας των ελλήνων εν σχέσει με την προσφυγή ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α. για την ικανοποίηση προσβληθέντων δικαιωμάτων τους. Απόφαση «αρχής», λυπόν, επί του ζητήματος αυτού, και μάλιστα, ειδικά εν σχέσει με την εκτέλεση δικαστικής απόφασης από τις διοικητικές αρχές, ήταν η απόφαση της επί της υπόθεσης *Hornsby κατά Ελλάδας*²⁸⁸. Το Δικαστήριο έκρινε εν προκειμένω ότι το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη για τις αστικής φύσεως διαφορές που καθιερώνει

²⁸⁵ Όπου έκρινε ότι η διαδικασία εκτέλεσης δε τείνει αποκλειστικά στην ικανοποίηση μιας προκαθορισμένης αξίωσης, αλλά εμπεριέχει σημαντικά στοιχεία προσδιορισμού της αξίωσης αυτής, αποφαινόμενο ότι ο όρος «διαδικασία με καθοριστική για τα «αστικής φύσης» δικαιώματα έκβαση» θα μπορούσε να ερμηνευτεί ότι περιλαμβάνει και τη φάση της εκτέλεσης.

²⁸⁶ Η εν λόγω υπόθεση αφορούσε τη μη εκτέλεση μιας απόφασης για την εξουσία ενός μισθωτή όπου θεώρησε αυτονόητο το να συμπεριληφθεί το στάδιο εκτέλεσης της δικαστικής απόφασης κατά τον υπολογισμό της χρονικής διάρκειας της όλης διαδικασίας παροχής δικαστικής προστασίας.

²⁸⁷ Πρέπει να επισημανθεί σε αυτό το σημείο η άκρως ενδιαφέρουσα σχετική αναφορά του Ε.Δ.Δ.Α. κατά την κρίση του επί της υπόθεσης *Μανιουσακής κατά Ελλάδας*, όπου δέχθηκε ότι δεν ήταν απαραίτητη, ως προϋπόθεση για την εξάντληση των εθνικών ενδίκων μέσων, η υποβολή αίτησης ακύρωσης ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, λόγω του ότι «έστω κι αν υποθεθεί ότι οι προσφεύγοντες είχαν προσφύγει επιτυχώς στο Συμβούλιο της Επικρατείας, τίποτε δεν επιτρέπει να σκεφθεί ότι θα είχαν αποκτήσει την αιτούμενη άδεια, δεδομένου ότι η Διοίκηση δε συμμορφώνεται πάντοτε στην πράξη με τις αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας. Το παράδειγμα που αναφέρεται από τους προσφεύγοντες στο υπόμνημά τους σε σχέση με την απόφαση της 29.10.1985 (ΑΡ.4260/85) του Συμβουλίου της Επικρατείας είναι ενδεικτικό.(...)».

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες μια αίτηση ακύρωσης εναντίον της υποστηριζόμενης σιωπηρής άρνησης της Διοίκησης δεν πρέπει να θεωρηθεί ως αποτελεσματικό ένδικο μέσο. Βλ. Γ. Κτιστάκι, *Θρησκευτική ελευθερία και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, 2004, Παράρτημα, σελ. 316-317.

²⁸⁸ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Hornsby κατά Ελλάδας*, απόφαση της 19.03.1997, όπου η ελληνική διοίκηση αρνείτο επίμονα να εκτελέσει αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, οι οποίες είχαν ακυρώσει, ως αντίθετη με το κοινοτικό δίκαιο, παλαιότερη άρνησή της να χορηγήσει στους προσφεύγοντες, βρετανούς υπηκόους, άδεια ίδρυσης φροντιστηρίου ξένων γλωσσών με την αιτιολογία ότι δεν είχαν την ελληνική ιθαγένεια. Οι αποφάσεις αυτές στηρίζονταν σε σχετική απόφαση του Δικαστηρίου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων που είχε εκδοθεί επί προσφυγής και είχε κρίνει ότι η ελληνική νομοθεσία που απαιτούσε ως προϋπόθεση για τη χορήγηση άδειας ίδρυσης φροντιστηρίου την ελληνική ιθαγένεια ήταν αντίθετη με τις διατάξεις των άρθρων 52 και 59 Σ.Ε.Κ. τα οποία καθιερώνουν την ελευθερία εγκατάστασης και παροχής υπηρεσιών. Προκειμένου να επιτύχουν την επιδιωκόμενη απ' αυτούς συμμόρφωση των διοικητικών αρχών, οι προσφεύγοντες χρησιμοποίησαν όλα τα πρόσφορα μέσα που παρείχε η ελληνική έννομη τάξη: Υπέβαλαν νέες αιτήσεις στην αρμόδια αρχή ζητώντας την εκτέλεση των αποφάσεων του Συμβουλίου της Επικρατείας, κατέθεσαν μηνύσεις κατά των υπευθύνων για παράβαση καθήκοντος λόγω μη συμμόρφωσή τους στις αποφάσεις αυτές, άσκησαν αγωγή ζητώντας την αποκατάσταση της υλικής ζημίας και της ηθικής βλάβης, υπέβαλαν αναφορές στους αρμόδιους υπουργούς. Καθώς δεν υπήρξε αποτέλεσμα στις ανωτέρω προσπάθειες, προσέφυγαν στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, ισχυριζόμενοι ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α. λόγω της άρνησης των ελληνικών αρχών να συμμορφωθούν στις αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας. Η Επιτροπή, θεωρώντας καταρχήν, κατά πλειοψηφία, ότι όντως είχε συντελεσθεί η επικληθείσα παραβίαση έφερε την υπόθεση ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α.

το άρθρο 6 Ε.Σ.Δ.Α., περιλαμβάνει και το δικαίωμα για εκτέλεση της δικαστικής απόφασης που θα εκδοθεί²⁸⁹.

Η απόφαση αυτή πραγματοποίησε ένα ποιοτικό άλμα²⁹⁰ δεδομένου ότι η εκτέλεση μιας δικαστικής απόφασης δεν αποτελεί πλέον απλό παράγοντα προσδιορισμού της εύλογης προθεσμίας μέσα στην οποία πρέπει να παρέχεται η δικαστική προστασία αλλά ανάγεται σε αυτόνομη διαδικαστική εγγύηση του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α.²⁹¹. Ακολούθησε η απόφαση επί της υπόθεσης *Αντωνακόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδα*²⁹². Σημαντική μεταγενέστερη απόφαση, ενδεικτική της δυστροπίας της ελληνικής διοίκησης σε σχέση με την εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων ήταν η απόφαση της 28.03.2000, επί της υπόθεσης *Γεωργιάδης κατά Ελλάδας*²⁹³. Εξάλλου, επί της υπόθεσης *Κυρτάτος κατά Ελλάδας*²⁹⁴ το Δικαστήριο επεσήμανε ότι η Ελληνική Κυβέρνηση, παραλείποντας για περισσότερα από επτά χρόνια να λάβει μέτρα για τη συμμόρφωση προς δύο τελεσίδικες και εκτελεστές δικαστικές αποφάσεις, κατέστησε αναποτελεσματικές όλες τις εγγυήσεις του άρθρου 6²⁹⁵. Περαιτέρω και στην απόφαση επί της υπόθεσης *Καραχάλιος κατά Ελλάδας*²⁹⁶, το Ε.Δ.Δ.Α. επανέλαβε την ως άνω νομολογία του.

²⁸⁹ Χαρακτηριστικά το Δικαστήριο είπε ότι «...θα ήταν αδιανόητο ότι το άρθρο 6 παρ. 1 θα μπορούσε να παραθέτει λεπτομερειακές δικονομικές εγγυήσεις προς όφελος των διαδίκων –διαδικασίες δίκαιες και δημόσιες– δίχως να υπάρχει μέριμνα για την εφαρμογή των δικαστικών αποφάσεων. Η στενή ερμηνεία του άρθρου 6, συνεπώς, θα οδηγούσε σε πιθανή καταστρατήγηση των αρχών του νόμου και της δικαιοσύνης, παρά το γεγονός ότι τα κράτη μέλη αποδέχθηκαν με σεβασμό το πνεύμα των αρχών στα πλαίσια της υπογραφής της συνθήκης (...). Η εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων, συνεπώς, πρέπει να θεωρείται ως οργανικό στοιχείο της «δίκης» σύμφωνα με το πνεύμα του άρθρου 6 (...)».

²⁹⁰ Επισημαίνεται, όμως, ότι προγενέστερα, με την απόφαση της 19.04.1994 στην υπόθεση *van de Hurk κατά Ολλανδίας*, το Δικαστήριο είχε δεχθεί ότι «όπως υποδηλώνει ο χρησιμοποιούμενος από το άρθρο 6 παρ. 1 όρος «να αποφασίσει» αποτελεί συστατικό στοιχείο της ίδιας της έννοιας του δικαστηρίου, η εξουσία έκδοσης μιας δεσμευτικής δικαστικής απόφασης, η οποία να μη μπορεί να μεταβληθεί από μία μη δικαστική αρχή σε βάρος ενός διαδίκου».

²⁹¹ βλ. Π. Μουζουράκη, «Η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου *Hornsby c/ Greece* και οι συνέπειές της για το ελληνικό διοικητικό δίκαιο», σελ. 279.

²⁹² Ε.Δ.Δ.Α., *Αντωνακόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδας*, απόφαση της 14.12.1999, με την οποία έγινε δεκτό ότι η άρνηση του Γενικού Λογιστηρίου του κράτους να συμμορφωθεί προς εκτελεστές αποφάσεις του Ελεγκτικού Συνεδρίου και να καταβάλει αναδρομικά αυξημένο ποσό σύνταξης στους προσφεύγοντες παραβιάζει τόσο το δικαίωμα των τελευταίων σε πραγματική δικαστική προστασία όσο και το δικαίωμά τους στο σεβασμό της περιουσίας τους.

²⁹³ βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Γεωργιάδης κατά Ελλάδας*, απόφαση της 28.03.2000, όπου το Ελεγκτικό Συνέδριο είχε κρίνει με απόφασή του, επί προσφυγής τέως δικαστικού, ότι οι διατάξεις νόμου με τις οποίες καταργήθηκαν οι εκκρεμείς δίκες και κηρύσσονταν παραγεγραμμένες οι αξιώσεις των ιδιωτών κατά του ελληνικού δημοσίου, ήταν αντίθετες προς τις διατάξεις των άρθρων 8, 20 παρ. 1, 26 και 88 παρ. 2 β' του Συντάγματος, καθώς και προς την διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α. Το Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, στο οποίο εν συνεχεία απευθύνθηκε ο δικαιωθείς, αρνήθηκε να συμμορφωθεί στην ανωτέρω απόφαση, οπότε αυτός προσέφυγε ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α., το οποίο αφού έκρινε ότι, εφ' όσον η ανωτέρω απόφαση του ΕΣ κατέστη αμετάκλητη πριν από την έκδοση του ως άνω νόμου, αλλά στη συνέχεια, και μετά την ψήφισή του, η Ολομέλεια του εν λόγω Δικαστηρίου κήρυξε αντισυνταγματικό το νόμο αυτό, τίποτε δεν μπορεί να δικαιολογήσει την άρνηση του ελληνικού κράτους να συμμορφωθεί στην απόφαση του εν λόγω Δικαστηρίου από την έκδοση της αποφάσεώς του με την οποία κήρυξε αντισυνταγματικό το νόμο τούτο, οπότε υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α..

²⁹⁴ Ε.Δ.Δ.Α., *Κυρτάτος κατά Ελλάδας*, απόφαση της 22.05.2003.

²⁹⁵ Ειδικότερα, έκρινε ότι, κατά πάγια νομολογία, το άρθρο 6 περιλαμβάνει το "δικαίωμα σε δικαστήριο", έκφραση του οποίου αποτελεί η πρόσβαση, δηλαδή το δικαίωμα κίνησης δικαστικής διαδικασίας για αστικής φύσης δικαιώματα. Ωστόσο, αυτό το δικαίωμα θα ήταν κενό περιεχομένου, εάν το εθνικό δίκαιο ενός συμβαλλόμενου

Παρά την έκδοση της απόφασης *Hornsby κατά Ελλάδας* ήδη από το έτος 1997 και τις μεταγενέστερες καταδίκες της Ελλάδας, λόγω της διαπιστωθείσας μη συμμόρφωσης προς δικαστικές αποφάσεις, η ελληνική διοίκηση εξακολούθησε, σε πολλές περιπτώσεις, να μην προσδίδει τη δέουσα σημασία στην υποχρέωσή της, της οποίας, μάλιστα, η συνταγματική κατοχύρωση, ήδη από το έτος 2001, είχε επιταθεί ενώ είχε τεθεί σε ισχύ και ο ν. 3068/02²⁹⁷.

Έτσι, στην υπόθεση *Μεταξάς κατά Ελλάδας* το Δικαστήριο έκρινε²⁹⁸, επαναλαμβάνοντας τις διαπιστώσεις επί της υπόθεσης *Hornsby κατά Ελλάδας*, ότι ο προσφεύγων κατέστη θύμα παραβίασεως των δικαιωμάτων τα οποία εγγυάται η Ε.Σ.Δ.Α., και ότι η ανωτέρω συμπεριφορά των εθνικών αρχών στέρησαν το άρθρο 6 παρ. της ανωτέρω συμβάσεως από κάθε χρήσιμο αποτέλεσμα και προσέβαλαν το δικαίωμα σεβασμού της περιουσίας του. Ενδεικτική της δυστροπίας της ελληνικής διοίκησης για συμμόρφωση προς τις δικαστικές αποφάσεις είναι και η υπόθεση *Κάστρεν-Νίνιου κατά Ελλάδας*²⁹⁹:

Μία ακόμη καταδίκη της Ελλάδας για μη εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων έλαβε χώρα με την απόφαση του Δικαστηρίου του Στρασβούργου επί της υπόθεσης *I. Μ. Προφήτου Ηλία Θήρας κατά Ελλάδος*, που έχει ιδιαίτερη βαρύτητα καθώς διεύρυνε περαιτέρω το ρυθμιστικό πεδίο της διάταξης του άρθρου 6 παρ.1 Ε.Σ.Δ.Α. κρίνοντας ότι, δεν υπάρχει διάκριση ανάμεσα σε απορριπτικές και μη απορριπτικές αποφάσεις του εθνικού δικαστή, εν σχέσει με την υποχρέωση εκτέλεσής τους- οποιαδήποτε κι αν είναι η απόφαση, πρέπει να εφαρμοσθεί κατά το δεσμευτικό της μέρος³⁰⁰. Δηλαδή το Δικαστήριο του Στρασβούργου, μη κάνοντας καμία διάκριση μεταξύ απορριπτικών και μη αποφάσεων, έκρινε ότι οι πράξεις ή παραλείψεις της Διοίκησης μετά από την έκδοση δικαστικής απόφασης, δε μπορούν να έχουν ως αποτέλεσμα να παρεμποδίζεται, ή, ακόμη περισσότερο, να τίθεται υπό αμφισβήτηση το ουσιαστικό ζήτημα που κρίθηκε³⁰¹. Η άποψη αυτή, που φαίνεται να συνάδει με την κρατούσα

Κράτος επέτρεπε μία τελεσίδικη και δεσμευτική δικαστική απόφαση να παραμείνει ανεφάρμοστη εις βάρος του ενός διαδίκου. Ότι επομένως, η εκτέλεση μιας δικαστικής απόφασης θα πρέπει να θεωρείται ότι εμπεριέχεται στην έννοια της "δίκης" για τους σκοπούς του άρθρου 6. Όταν οι διοικητικές αρχές αρνούνται ή παραλείπουν να συμμορφωθούν, ή έστω καθυστερούν, οι εγγυήσεις του άρθρου 6, που απολαμβάνει ο διάδικος κατά τη διάρκεια της εκδίκασης, μένουν χωρίς νόημα.

²⁹⁶ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Καραχάλιος κατά Ελλάδας*, απόφαση της 11.12.2003.

²⁹⁷ Με την τροποποίηση του άρθρου 95 παρ. 5 κατά την αναθεώρηση του Συντάγματος το 2001, η υποχρέωση συμμόρφωσης αφορά στις αποφάσεις όλων των δικαστηρίων, ενώ επιβάλλεται και η λήψη των αναγκαίων μέτρων για τη διασφάλιση της εν λόγω υποχρέωσης. Ως εκτελεστικός της εν λόγω διάταξης εκδόθηκε ο ν. 3068/02 (βλ. αναλυτικά κατωτέρω).

²⁹⁸ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Μεταξάς κατά Ελλάδας*, απόφαση της 27.05.2004.

²⁹⁹ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Κάστρεν- Νίνιου κατά Ελλάδας*, απόφαση της 09.06.2005. Σύμφωνα με την προκείμενη απόφαση, η Διοίκηση προσφέροντας τη θέση στην ανταγωνίστρια παρά τις δικαστικές αποφάσεις που την είχαν ήδη ακυρώσει τρεις φορές, εκδήλωσε μία σαφή πρόθεση να μη λάβει υπόψη μία απόφαση η οποία είχε εκδοθεί από το αρμόδιο εθνικό δικαστήριο. Επομένως (έκρινε) οι διοικητικές αρχές παρέλειψαν να συμμορφωθούν προς την απόφαση του Διοικητικού Εφετείου Χανίων, στερώντας έτσι το άρθρο 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α. από κάθε νόμιμη συνέπεια.

³⁰⁰ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *I. Μ. Προφήτου Ηλία Θήρας κατά Ελλάδος*, απόφαση της 22.12.2005:

³⁰¹ Βλ. Π. Καποτά, *Σχόλιο επί της απόφασης «I. Μονή Προφήτου Ηλία κατά Ελλάδος»*, σελ. 232.

γνώμη στην ελληνική θεωρία και νομολογία, δηλαδή το αν και κατά πόσον η απορριπτική απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας δημιουργεί νέα υποχρέωση στη Διοίκηση, πρέπει να αντιμετωπισθεί σε σχέση με τη δυνατότητα ανάκλησης της επίδικης διοικητικής πράξης η οποία έχει κριθεί νόμιμη από το Συμβούλιο της Επικρατείας. Δηλαδή, εφόσον οι προϋποθέσεις νόμιμης ανάκλησης της κριθείσας διοικητικής πράξης, μετά τη δικαστική διάγνωση καθίστανται αυστηρότερες³⁰², ακριβώς λόγω της απόρριψης της αίτησης ακύρωσης, η διοικητική πράξη ισχυροποιείται ουσιαστικά όχι μόνο ως προς τη νομιμότητά της η οποία έχει αναγνωρισθεί δεσμευτικά αλλά και ως προς την ένταση της δέσμευσης της Διοίκησης για εφαρμογή της^{303, 304}.

Ενόψει των ανωτέρω, είναι σαφής η επιταγή της ΕΣΔΑ για απαρέγκλιτη συμμόρφωση της Διοίκησης στις δικαστικές αποφάσεις, ως οργανικό στοιχείο της δίκης, προκειμένου το δικαίωμα στην δικαστική προστασία να είναι αποτελεσματικό.

³⁰² Για προϋποθέσεις ανάκλησης και υποχρέωση συμμόρφωσης θετικής και αποθετικής, βλέπε ανωτέρω.

³⁰³ Επιπλέον, πρέπει να αναφερθεί η μειωηφούσα άποψη του Δικαστή Λουκαΐδη σύμφωνα με την οποία οι διοικητικές πράξεις δε μπορούν να αποκτούν τα χαρακτηριστικά δικαστικών αποφάσεων -ως προς την εκτελεστότητά τους - μόνο εκ του λόγου ότι το Συμβούλιο της Επικρατείας απέρριψε αίτηση ακύρωσης εις βάρος τους. Η εκτελεστότητα της διοικητικής πράξης πηγάζει από αυτή την ίδια και είναι ανεξάρτητη από τη κρίση του Συμβουλίου της Επικρατείας επί της νομιμότητάς της. Συνεπώς, η εξεταζόμενη υπόθεση δεν εμπίπτει στο ρυθμιστικό πεδίο του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α. διότι δεν αφορά τη συμμόρφωση της Διοίκησης προς δικαστικές αποφάσεις αλλά την εφαρμογή διοικητικής πράξης.

³⁰⁴ Η θέση περί του εάν προκύπτει υποχρέωση για εκτέλεση διοικητικής πράξης ή δικαστικής απόφασης, επιπλέον, έχει ιδιαίτερη σημασία δεδομένης της διαφορετικότητάς τους παρά τα κοινά τους στοιχεία. Ειδικότερα:

Η διοικητική λειτουργία, αποσκοπεί στη θεραπεία των δημόσιων αναγκών και του γενικού συμφέροντος, με βάση την ελεύθερη, κατά κανόνα, κρίση της διοικήσεως. Βασικό μέσο για την επίτευξη αυτού του σκοπού είναι η εκτελεστική διοικητική πράξη. Αυτό παρουσιάζει ορισμένες σοβαρές αντιστοιχίες προς τη δικαστική απόφαση. Αμφότερες περικλείουν καθορισμό του δέοντος να ισχύσει ως δίκαιο στην ατομική περίπτωση και συνεπώς φέρουν στοιχεία υπαγωγικού συλλογισμού, ο οποίος θεμελιώνει τον εν λόγω καθορισμό του δέοντος και αποτελεί την αιτιολογία τους. Παρά τις κρίσιμες αυτές αντιστοιχίες μόνο ο περιεχόμενος στη δικαστική απόφαση ατομικός καθορισμός περιβάλλεται με δύναμη δεδικασμένου, αποβαίνοντας κατά νόμο δεσμευτικός και προσλαμβάνοντας σταθερότητα και διάρκεια. Διότι έτσι μόνο μπορεί να καταστεί ο καθορισμός πρόσφορο μέσο για την επίτευξη του σκοπού της δικαιοδοτικής λειτουργίας, δηλαδή για τη διασφάλιση της πραγματικής ισχύος του δικαίου, υπό την έκφανση της αναγκαστικής επιβολής, όπως διεξοδικά αναλύεται ανωτέρω. Αντίθετα, η διοικητική πράξη είναι, κατά κανόνα, ανακλητή, το οποίο της προσδίδει ευελιξία για εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος, καθώς έχει τη δυνατότητα να άρει εν όλω ή εν μέρει το περιεχόμενο διοικητικών πράξεων, Ε. Ποδημάτα, ό.α., σελ. 1714-1715.

Η απόφασή του Συμβουλίου της Επικρατείας επί της εκάστοτε επίδικης διαφοράς καθορίζοντας το δέον γενέσθαι στην εκάστοτε ατομική περίπτωση, είναι η αποφασιστική καμπή στην πορεία της μεταβάσεως από την κανονιστική στην πραγματική ισχύ του δικαίου³⁰⁵. Ο τρόπος πραγμάτωσης του «δέοντος γενέσθαι» προσδιορίζεται εν σχέσει με τις συνέπειες των αποφάσεων του Συμβουλίου της Επικρατείας κατά τον ασκούμενο δικαστικό έλεγχο, ακυρωτικό, αναιρετικό ή προσωρινό, δηλαδή από το διαπλαστικό αποτέλεσμα (της απόφασης που ακυρώνει την προσβαλλόμενη πράξη ή παράλειψη)³⁰⁶ και το ουσιαστικό αντικείμενο του δεδικοσμένου που παράγεται από τις τελεσίδικες και ανέκκλητες αποφάσεις³⁰⁷, καθώς και από ωφέλιμο αποτέλεσμα της αποφάσεις επί αιτήσεων αναστολής.

Δεδομένων των ανωτέρω, έχει προταθεί η διάκριση της υποχρέωσης συμμόρφωσης σε εκτέλεση της απόφασης (συμμόρφωση σε διαπλαστικό αποτέλεσμα) και σεβασμό του δεδικοσμένου³⁰⁸. Εκτέλεση της απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας, υπό την έννοια της συμμόρφωσης στο διαπλαστικό αποτέλεσμα, νοείται προφανώς μόνο στις διαπλαστικές αποφάσεις ήτοι, στις αποφάσεις που δέχονται αίτηση για ακύρωση εκτελεστής διοικητικής πράξης³⁰⁹. Ακύρωση δε της προσβαλλόμενης πράξης σημαίνει την αναδρομική νομική της εξαφάνιση έναντι πάντων³¹⁰ ανεξαρτήτως από το είδος της προσβαλλόμενης ως ατομικής ή κανονιστικής διοικητικής πράξης³¹¹. Η εν λόγω διαπλαστική ενέργεια της ακυρωτικής απόφασης αποτελεί την κύρια δικονομική συνέπεια της³¹², ο δε λόγος της ευρύτατης, από πλευράς αντικειμενικών ορίων, δικονομικής ενέργειας των διαπλαστικών αποφάσεων προκύπτει από την ίδια τη φύση της διάπλωσης. Με τη διαπλαστική απόφαση συντελείται η μεταβολή μιας έννομης σχέσης, δημιουργείται μια νέα νομική κατάσταση το δε γεγονός της συντελεσθείσας

³⁰⁵ βλ. Ποδημάτα, «Σκέψεις για το δεδικοσμένο στο πεδίο της Διοικητικής Δικονομίας», σελ. 1714.

³⁰⁶ άρθρο 196 Κ.Δ.Δ..

³⁰⁷ άρθρο 197 Κ.Δ.Δ..

³⁰⁸ βλ. Χρυσανθάκη, ό.α. σελ. 533.

³⁰⁹ πρβλ όμως κατωτέρω όπου υποστηρίζεται ότι και η απόφαση περί ακύρωσης παράλειψης οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας παράγει και διαπλαστικό αποτέλεσμα.

³¹⁰ Δηλαδή α)Εναντι των διοικουμένων (του διαδίκου της ακυρωτικής δίκης και τρίτων προσώπων).

β)Εναντι των πολιτειακών αρχών (κάθε δικαστικής και διοικητικής αρχής και του νομοθέτη).

Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, *Αι συνέπειαι της Ακυρώσεως Διοικητικής πράξεως έναντι της Διοικήσεως*, σελ. 13 επ..

³¹¹ Ο απόλυτος αυτός χαρακτήρας, σύμφωνα με το Χ.Χρυσανθάκη, δικαιολογείται με διττό επιχείρημα ότι α) Η ακυρωτική δίκη έχει αντικειμενικό χαρακτήρα (άποψη και της Δ. Κοντόγιωργα) και β) στη διοικητική δίκη κυριαρχεί το ανακριτικό σύστημα. Στο: Χ.Χρυσανθάκη «Το απόλυτο αποτέλεσμα των ακυρωτικών αποφάσεων του Συμβουλίου της Επικρατείας», σελ. 528. βλ. και Εμ. Δαρζέντα, *Κράτος δικαίου και αίτηση ακύρωσης*, σελ. 450.

³¹² Με ισχύ έναντι πάντων οπλίζονται οι δικαστικές αποφάσεις οι οποίες στοχεύουν κυρίως στην προστασία όχι υποκειμενικών απλώς, καταστάσεων, αλλά στην αντικειμενική νομιμότητα και στο δημόσιο συμφέρον το οποίο είναι αυτονόητο στις ακυρωτικές διαφορές. Πράγματι, το ότι η απαγγελλόμενη ακύρωση δημιουργεί δέσμευση ασυνήθιστης έκτασης στο χώρο και στο χρόνο, είναι φανερό ότι είναι αποτέλεσμα της ιδιαίτερης νομικής φύσης της αίτησης ακύρωσης, ως μέσου κυρίως προστασίας της αντικειμενικής έννομης τάξης και του δημοσίου συμφέροντος: βλ. Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, ό.α. σελ. 11.

νομικής μεταβολής θα πρέπει να αναγνωρισθεί από καθένα ως αναμφισβήτητο, λόγω της σύμπραξης σε αυτή της δικαστικής εξουσίας. Η αυτόματη κατάργηση της διοικητικής πράξης καθιστά την τυχόν διοικητική ανάκληση μη αναγκαία και, αν γίνει, θα αποτελεί απλώς, ενέργεια διοικητικής τακτοποίησης της υποθέσεως³¹³ και όχι εκτελεστή διοικητική πράξη που μπορεί να προσβληθεί με αίτηση ακύρωσης³¹⁴.

Εξάλλου, η συνέπεια της ισχύος έναντι πάντων της διαπλαστικής και μάλιστα της ακυρωτικής απόφασης δεν εξαρτάται³¹⁵ από τη τελεσιδικία της απόφασης. Μάλιστα μπορεί να αρχίζει σε χρόνο προγενέστερο ή μεταγενέστερο της τελεσιδικίας. Έτσι οι ακυρωτικές αποφάσεις των διοικητικών δικαστηρίων ισχύουν έναντι πάντων από τη δημοσίευση και πριν τη τελεσιδικία.

Κατά το στάδιο της εκτελέσεως της δικαστικής απόφασης ανακύπτουν σημαντικές δυσχέρειες, που αφορούν αφενός, στον ακριβή καθορισμό της απολύτου ισχύος της ακύρωσης στο χώρο και στο χρόνο, αφετέρου στην εξάλειψη των αποτελεσμάτων της ακυρωθείσας διοικητικής πράξης που ήδη είχαν λάβει χώρα. Η σχετική ερμηνεία θα πρέπει να προσανατολίζεται σε δύο συνιστώσες: στο κείμενο κανονιστικό καθεστώς-Σύνταγμα και π.δ. 18/89- αλλά και στη φύση των εννόμων αποτελεσμάτων που εξετάζονται. Κατά συνέπεια, η αναζήτηση της ακριβούς έκτασης των δεσμευτικών εκδηλώσεων της ακυρωτικής απόφασης πρέπει να αναζητηθεί στις διατάξεις των άρθρων 20 παρ. 1 και 95 παρ. 1 του Συντάγματος και 50 παρ. 1,2,4 και 5 του π.δ. 18/89. Περαιτέρω λαμβανομένων υπόψιν των ανωτέρω διατάξεων δεν πρέπει να παραβλέπεται ότι η ακύρωση της διοικητικής πράξης δεν σημαίνει τίποτε άλλο παρά την εξαφάνιση ενός νομικού μορφώματος, του οποίου η ύπαρξη και συνεπώς και η κατάργηση αντιμετωπίζεται ενιαία για όλα τα υποκείμενα της έννομης τάξης.

Λόγω, όμως, της δυσχέρειας για επακριβή καθορισμό του περιεχομένου των συνεπειών της απόφασης περί ακύρωσης μιας διοικητικής πράξης³¹⁶, η αρχή της απόλυτης ισχύος της ακύρωσης εμφανίζεται διαφοροποιημένη ανάλογα με την εκάστοτε κρινόμενη περίπτωση και με το αν απαιτείται προς εκτέλεση της απόφασης αποθετική απλώς ή και θετική συμμόρφωση. Συγκεκριμένα, η κατά τα ανωτέρω υποχρέωση της Διοικήσεως για αποχή από κάθε ενέργεια αντιτιθέμενη προς τα κριθέντα από το διοικητικό δικαστήριο (αποθετική συμμόρφωση) αφορά βέβαια, κατά πρώτο λόγο μια συγκεκριμένη διαφορά που δίκασε το

³¹³ βλ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, ό.α., σελ. 29.

³¹⁴ βλ. όμως κατωτέρω, σχετικά με την συντέλεση παράλειψης νόμιμης οφειλόμενης ενέργειας σε περίπτωση άρνησης ανάκλησης, υπό προϋποθέσεις.

³¹⁵ Εν αντιθέσει προς το ουσιαστικό δεδικασμένο, βλ. κατωτέρω.

³¹⁶ Η σχετική με το ζήτημα νομολογία δεν διακρίνει με απόλυτη σαφήνεια μεταξύ των αποτελεσμάτων της ακυρωτικής απόφασης και αυτό καταδεικνύεται από το γεγονός ότι επικαλείται σωρευτικώς τις παραγράφους 1,5,4 του άρθρου 50 π.δ.18/89 προκειμένου να θεμελιώσει το δεδικασμένο.

δικαστήριο. Η Διοίκηση υπέχοντας υποχρέωση να θεωρήσει ως ανίσχυρη την ακυρωθείσα πράξη, στην περίπτωση λ.χ. που ακυρώνεται πράξη ανακλήσεως διορισμού σε θέση δημοσίου υπαλλήλου, αναβιώνει η αρχική πράξη διορισμού και ο ενδιαφερόμενος θεωρείται εν ενεργεία υπάλληλος ή λειτουργός, ασκεί τα κατά νόμο καθήκοντά του και συμμετέχει *ex officio* σε συλλογικά όργανα της διοικήσεως όπως τούτο προβλέπεται. Περαιτέρω, όμως, η Διοίκηση δε μπορεί να εκδώσει νέες πράξεις που στηρίζονται ή αναφέρονται στην ακυρωθείσα. Ούτε μπορεί να επανεκδώσει την ίδια κατά περιεχόμενο με την ακυρωθείσα πράξη. Εξάλλου, η αποθετική συμμόρφωση της Διοίκησης περιλαμβάνει και την ανάκληση πράξεων αντίθετων προς τη δικαστική απόφαση. Συγκεκριμένα η Διοίκηση οφείλει να ανακαλέσει μη ρητώς ή σιωπηρώς συμπροσβαλλόμενες, άρα μη συνακυρούμενες πράξεις που, όμως, στηρίζονται στην ακυρωθείσα.

Περισσότερο περίπλοκη παρουσιάζεται η θετική συμμόρφωση, η συμμόρφωση δηλαδή με θετική ενέργεια, προς αποκατάσταση των πραγμάτων στη νομική κατάσταση που υπήρχε πριν την έκδοση της ακυρωθείσας πράξης, όπως είναι λ.χ. η ανάκληση³¹⁷ ή η τροποποίηση των διοικητικών πράξεων που εκδόθηκαν κατά τη διάρκεια της ισχύος του τεκμηρίου της νομιμότητας της πράξης που ακυρώθηκε και στηρίζονται σε αυτή και, εφόσον τούτο απαιτείται, η έκδοση νέων^{318 319}. Πρέπει να σημειωθεί, επίσης ότι το Συμβούλιο της Επικρατείας δέχεται ότι η υποχρέωση συμμορφώσεως δεν υπόκειται σε χρονικό περιορισμό, επομένως ο περιορισμός του ανακλητού των ευμενών πράξεων εντός ευλόγου χρόνου από την έκδοσή τους υποχωρεί μπροστά στην συνταγματικής περιωπής υποχρέωση συμμορφώσεως³²⁰.

Θετική ενέργεια είναι απαραίτητη όταν η Διοίκηση οφείλει να αντικαταστήσει την ακυρωθείσα πράξη με άλλη, ή να προβεί σε έκδοση πράξης που παρέλειψε παρανόμως να εκδώσει. Αν η ακυρωθείσα πράξη ανήκει στην δέσμια αρμοδιότητα της διοικήσεως, αυτή οφείλει να την επανεκδώσει αποφεύγοντας τα ελαττώματα που οδήγησαν στην ακύρωσή της. Κατά τη νέα αυτή έκδοση της πράξης η διοίκηση δεσμεύεται από την ερμηνεία που έδωσε στο νόμο το δικαστήριο. Αν η διοίκηση δεσμεύεται ως προς την έκδοση αλλά έχει διακριτική ευχέρεια ως προς το περιεχόμενο της ακυρωθείσας πράξεως, οφείλει να την επανεκδώσει μετά νέα κρίση, αποφεύγοντας την υπέρβαση των άκρων ορίων της διακριτικής της ευχέρειας ή την πλάνη περί τα πράγματα που οδήγησαν σε ακύρωση της πράξης. Υπό τους όρους, όμως, αυτούς,

³¹⁷ Αρχικώς η Διοίκηση δεν υπέχει υποχρέωση για ανάκληση παράνομων διοικητικών πράξεων. Ο κανόνας, όμως, αυτός, κάμπτεται, μεταξύ άλλων, στην περίπτωση που υπάρχει ρητή νομοθετική διάταξη, που επιβάλλει τέτοια υποχρέωση ή στην περίπτωση που η ανάκληση είναι αναγκαία προς συμμόρφωση σε ακυρωτική δικαστική απόφαση: Γν. Ν.Σ.Κ., 196/2005.

³¹⁸ βλ. Σπηλιωτόπουλου, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου II*, 1996, σελ. 561.

³¹⁹ βλ. κατωτέρω, Σ.τ.Ε. (Ολομ.)2176/04, Σ.τ.Ε. 234/99.

³²⁰ βλ. Δαγτόγλου, *ό.α.*, σελ. 591 όπου και σχετική νομολογία.

η διοίκηση δεν εμποδίζεται να φτάσει σε συμπεράσματα και να εκδώσει πράξη εξίσου δυσμενή ή και δυσμενέστερη για τον αιτούντα από την αρχική ακυρωθείσα πράξη³²¹.

Η κατά τα ανωτέρω διαπλαστική ενέργεια της ακυρωτικής αποφάσεως, συνίσταται στην απαγγελία της ακυρώσεως της προσβαλλόμενης πράξης. Η διοίκηση, όμως, οφείλει να συμμορφώνεται και με τη δικαστική κρίση περί του νομικού ελαττώματος για το οποίο απαγγέλλεται εκάστοτε η ακύρωση, η οποία αποτελεί τον παράγοντα καθορισμού της έκτασης των θετικών ή αποθετικών υποχρεώσεων της διοίκησης για συμμόρφωση³²². Πιο συγκεκριμένα, στις διοικητικές διαφορές με αντικείμενο την ακύρωση της προσβαλλόμενης διοικητικής πράξεως, και ειδικότερα όταν η αίτηση ακυρώσεως γίνεται δεκτή, κύριο ζήτημα καλυπτόμενο από το δεδικασμένο είναι η κρίση του δικαστηρίου ότι η προσβληθείσα πράξη είναι παράνομη (ενόψει των κριθέντων και γενομένων δεκτών λόγων ακύρωσης). Η κρίση αυτή περί του παρανόμου της πράξεως είναι κρίση περί έννομης συνέπειας και συγκεκριμένα κρίση περί της ακυρότητας της δήλωσης βουλήσεως που περικλείεται στην πράξη. Αποτελεί δε το πόρισμα του τελικού υπαγωγικού συλλογισμού της ακυρωτικής αποφάσεως και αποτελεί το διαγνωστικό σκέλος του διατακτικού της.

Το ανωτέρω σκέλος δε σχετίζεται με το δεδικασμένο, παρά αποτελεί την πηγή της διαπλαστικής ενέργειας της αποφάσεως δεσμευτική *erga omnes*. Η παραπάνω κρίση για την παρανομία της πράξεως καλύπτεται από το δεδικασμένο αυτοτελώς, ως αναγόμενη στο πόρισμα του τελικού συλλογισμού της απόφασης. Από το άλλο μέρος, στην ελάχιστονα πρόταση του συλλογισμού αυτού, εντοπίζεται η κρίση ότι η επίμαχη πράξη πάσχει από το ελάττωμα που της επιρρίπτεται από τον αιτούμενο την ακύρωση, δηλαδή η κρίση ότι υπάρχει ο προβαλλόμενος λόγος ακυρότητάς της. Η κρίση αυτή κατά το αποδεικτικό πόρισμα αλλά και κατά το διαγνωστικό μέρος της υπαγωγής των αποδεδειγμένων πραγματικών περιστατικών καλύπτεται σχετικώς μόνο από το δεδικασμένο, υπό την έννοια ότι δε μπορεί να αμφισβητηθεί προκειμένου να ανατραπεί το πόρισμα του συλλογισμού δηλαδή η κρίση για την παρανομία της πράξης. Ανακύπτει η σχετική αυτή κάλυψη της κρίσεως για τη συνδρομή του σχετικού λόγου ακυρότητας όταν το ζήτημα του παρανόμου της πράξεως τεθεί σε νέα δίκη είτε ως κύριο είτε ως προδικαστικό ζήτημα. Κατ' αναλογία με τα προηγούμενα, και η μείζονα πρόταση του συλλογισμού μετέχει στη δέσμευση που προκύπτει από το διατακτικό του. Οι κρίσεις που αφορούν στην επιλογή του εφαρμοστέου κανόνα και στον ερμηνευτικό καθορισμό του αληθούς νοήματος του αποβαίνουν αναμφισβήτητες στο μέτρο που τούτο απαιτείται για τη θωράκιση του πορίσματος από τον κίνδυνο άμεσης ανατροπής. Ενόψει των δεδομένων αυτών, το ζήτημα που

³²¹ βλ. κατωτέρω Ολ. Σ.τ.Ε. 1820/1989, Σ.τ.Ε. 2611/89, Σ.τ.Ε. 3320/2003, Σ.τ.Ε. 1403/2000, Σ.τ.Ε. 3296/2000.

³²² βλ. Ποδηματά, ό.α., σελ. 1717.

κρίθηκε και τελεί σε άμεση και αναγκαία συνάρτηση προς το συμπέρασμα της απόφασης κατά την έννοια των διατάξεων των άρθρων 197 παρ. 1 ΚΔιοικΔ και 50 παρ. 5 π.δ. 18/89³²³ πρέπει να θεωρηθεί ακριβώς η κρίση για τον παράνομο χαρακτήρα της προσβληθείσας πράξεως.

Στις δίκες επί αιτήσεων για ακύρωση παράλειψης οφειλόμενης διοικητικής ενέργειας³²⁴, το αντικείμενο του δεδικασμένου εκτείνεται στην αναγνώριση του δικαιώματος του αιτούντος την ακύρωση και επιπλέον στην καταδίκη της διοίκησης προς εκτέλεση της οφειλόμενης ενέργειας σύμφωνα με το άρθρο 50 παρ.3 του π.δ. 18/89 ή και το άρθρο 79 παρ. 4 ΚΔιοικ.Δ. Αυτή η καταδίκη της Διοίκησης είναι το αποτέλεσμα της αντίστοιχης αξίωσης του αιτούντος ή προσφεύγοντος, η οποία αποτελεί και το κύριο αντικείμενο της δίκης. Επομένως εδώ τα πράγματα δεν διαφέρουν ουσιωδώς από τα ισχύοντα στις ακυρωτικές δίκες, αφού οι σχετικές αποφάσεις περιέχουν και αναγνώριση της αντίστοιχης υποχρέωσης της διοίκησης και καταδικάζουν στη συνέχεια να επιχειρήσει την οφειλόμενη ενέργεια. Στις δίκες λοιπόν, επί προσφυγών η αναγνώριση του δικαιώματος για προσφυγή αποτελεί το κύριο ζήτημα.

Η υποχρέωση σεβασμού του δεδικασμένου επιβάλλει λοιπόν, την αποχή των διοικητικών οργάνων από κάθε ενέργεια η οποία αντιτίθεται στο δεδικασμένο, επί παραλείψεων δε, ο ακυρωτικός δικαστής δεχόμενος την αίτηση ακύρωσης αναπέμπει την υπόθεση στη διοίκηση, εφόσον το ακυρωτικό δικαστήριο δε μπορεί να προβεί το ίδιο στην κατά νόμο οφειλόμενη ενέργεια αλλά μόνο να διαπιστώσει την κατά νόμο υποχρέωση της διοικήσεως. Αν το δικαστήριο διαπιστώσει ότι η διοίκηση έχει παραλείψει οφειλόμενη νόμιμη ενέργεια, κηρύσσει την παράλειψη παράνομη και αναπέμπει την υπόθεση στην αρμόδια αρχή προς εκτέλεση της οφειλόμενης ενέργειας, την οποία πολλές φορές το δικαστήριο προσδιορίζει ρητώς.

Εν σχέσει δε με τις αποφάσεις της Επιτροπής Αναστολών του Συμβουλίου της Επικρατείας, εφαρμοζόμενων αναλογικά των όσων συμβαίνουν επί απόφασης σε αίτηση ακύρωσης, εφόσον εξακολουθεί να ισχύει η διαταχθείσα αναστολή εκτέλεσης ή το διαταχθέν μέτρο, δημιουργείται δέσμευση εν σχέσει με τα διαταχθέντα, ενώ, εν σχέσει με τα διοικητικής φύσεως ζητήματα που κρίθηκαν η διοίκηση δεσμεύεται, έως την οριστική επίλυση αυτών των

³²³ Το άρθρο 197 Κ.Διοικ.Δ εμπνεόμενο από τις αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας για το αντικείμενο του δεδικασμένου ορίζει: « Δεδικασμένο δημιουργείται από τις τελεσίδικες αποφάσεις...ως προς το ουσιαστικό ή δικονομικό διοικητικής φύσεως ζήτημα που κρίθηκε, εφόσον τούτο τελεί σε άμεση και αναγκαία συνάρτηση προς το συμπέρασμα που με τις ίδιες έγινε δεκτό.». Απλούστερη είναι η διατύπωση του άρθρου 50 π.δ. 18/89 ως προς το δεδικασμένο των ακυρωτικών αποφάσεων του Σ.τ.Ε.. «Οι αποφάσεις της Ολομελείας ακυρωτικές και απορριπτικές, αποτελούν μεταξύ των διαδίκων δεδικασμένο που ισχύει και σε κάθε υπόθεση ή διαφορά ενώπιον δικαστικής ή άλλης αρχής κατά την οποία προέχει το διοικητικής φύσεως ζήτημα που κρίθηκε από το Συμβούλιο».

³²⁴ Τις καταψηφιστικές ακυρωτικές δίκες όπως, χαρακτηρίζονται, κατά μία άποψη, σύμφωνα με την οποία οι αποφάσεις που ακυρώνουν διοικητική παράλειψη οφειλόμενης ενέργειας είναι, κατά το μέρος της ακύρωσης της παράλειψης, διαπλαστικές, βλ. σχετικά ανωτέρω.

ζητημάτων στο στάδιο εκδίκασης της ακυρωτικής διαφοράς, από όσα έγιναν δεκτά, έστω και ως πιθανολογούμενα, με απόφαση της Επιτροπής Αναστολών³²⁵.

Ενόψει της διάκρισης των αποφάσεων του Συμβουλίου της Επικρατείας ανάλογα με το αν απορρίπτουν το ένδικο βοήθημα για έλλειψη προϋπόθεσης παραδεκτού (τυπικά απορριπτικές) ή αν εισέρχονται στην ουσία και δέχονται ή απορρίπτουν το ένδικο βοήθημα ως βάσιμο ή αβάσιμο (αποφαινόμενες επί της ουσίας)³²⁶, πρέπει να διευκρινισθούν οι περιπτώσεις όπου παράγεται δεδικασμένο καθώς και τα αντικειμενικά του όρια, που αποτελούν, σε συνδυασμό με τη διαπλαστική ενέργεια (στην περίπτωση των ακυρωτικών αποφάσεων) το περιεχόμενο της υποχρέωσης συμμόρφωσης της Διοίκησης³²⁷. Συγκεκριμένα:

Οι αποφάσεις που δέχονται κατ' ουσίαν το ένδικο βοήθημα παράγουν δεδικασμένο ως προς το «κριθέν διοικητικής φύσεως ζήτημα»³²⁸.

Επομένως η Διοίκηση οφείλει να προβεί σε όλες εκείνες τις πράξεις ή σε αποχή, που υπαγορεύονται από τις συνέπειες, στην εκάστοτε ειδική περίπτωση, της απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας.

Ενδεικτικά, σε περίπτωση ακύρωσης διοικητικής πράξης εκδιδόμενης κατά διακριτική ευχέρεια, λόγω πλημμελούς αιτιολογίας, η Διοίκηση οφείλει να επαναλάβει την κρίση της για τη ρύθμιση της συγκεκριμένης σχέσης αναδρομικά και να εκδώσει πράξη, ακόμη και με το ίδιο περιεχόμενο με την ακυρωθείσα, αιτιολογώντας, όμως, νομίμως και επαρκώς τη νέα κρίση της βάσει της ακυρωτικής απόφασης ή βάσει στοιχείων που δεν έχουν αποτελέσει αντικείμενο έρευνας και κρίσεως από τον ακυρωτικό δικαστή και υπό την προϋπόθεση ότι η νέα κρίση της δεν αντίκειται σε όσα έχουν κριθεί από την ακυρωτική απόφαση. Αν η διοίκηση μετά την έκδοση αλληπαλλήλων πράξεων αδυνατεί να αιτιολογήσει νομίμως δυσμενή για το διοικούμενο νέα πράξη μετά από δύο διαδοχικές ακυρώσεις³²⁹, η Διοίκηση υποχρεούται να εκδώσει διοικητική πράξη σύμφωνα με τα κριθέντα, χωρίς να επαναλάβει την πράξη με νέα πάλι αιτιολογία (ΣτΕ Ολομ. 1820/1989, Σ.τ.Ε. 2611/89³³⁰, Σ.τ.Ε. 3320/2003, Σ.τ.Ε. 1403/2000, Σ.τ.Ε. 3296/2000).

Πέρα από τις ενέργειες που προφανώς απαιτούνται, κατά τα ανωτέρω, εν σχέσει με την αποκατάσταση της κριθείσας έννομης σχέσης ή κατάστασης, η Διοίκηση υποχρεούται,

³²⁵ βλ. Γιαννακόπουλου, ό.α., σελ. 539, όπου γίνεται παραπομπή στην Σ.τ.Ε. 2593/1999.

³²⁶ βλ. Δαγτόγλου, ό.α., σελ. 528.

³²⁷ βλ. ανωτέρω, σελ. 12-13.

³²⁸ Όπως αυτό προσδιορίζεται ανωτέρω, βλ. σελ. 12, παρ. 4,5,6.

³²⁹ Η συνήθης πρακτική της διοίκησης, που διαπιστώνεται ιδιαίτερα σε υποθέσεις υπηρεσιακών μεταβολών, να επιμένει στην ίδια κρίση, αποτυγχάνοντας, όμως, να τη στηρίξει σε ικανοποιητική αιτιολογία, ακόμη και μετά από περισσότερες δικαστικές ακυρώσεις, οδήγησε τη νομολογία σε αυτό τον κανόνα δυναμικότερης αντιμετώπισης.

³³⁰ Πολύ ενδιαφέρουσα είναι και η άποψη μειοψηφίας, κατά την οποία επιβάλλεται η μείωση των ευκαιριών της διοίκησης για νόμιμη αιτιολόγηση από τρεις σε δύο φορές.

δεσμευόμενη όπως προεκτίθεται, να προβεί και σε ενέργειες συνακόλουθες της επέκτασης του ακυρωτικού αποτελέσματος και σε τρίτους³³¹³³². Ενδεικτικά, η Διοίκηση είναι υποχρεωμένη να ανακαλεί παράνομη διοικητική πράξη, όταν με αμετάκλητη δικαστική απόφαση ακυρώνεται άλλη ομοίου περιεχομένου ατομική διοικητική πράξη, επειδή στηρίχθηκε σε διάταξη αντίθετη προς υπέρτερης τυπικής ισχύος κανόνα δικαίου ή σε κανονιστική πράξη της διοίκησης που δεν έχει νόμιμο εξουσιοδοτικό έρεισμα και, εφόσον υποβληθεί σχετικό αίτημα εντός ευλόγου χρόνου από την έκδοση της ακυρωτικής απόφασης. Η παράλειψη της διοίκησης να προβεί στην ανωτέρω πράξη συνιστά παράλειψη οφειλόμενης ενέργειας προσβλητή με αίτηση ακύρωσης (Σ.τ.Ε. Ολομ. 2176/2004).

Η υποχρέωση αυτή (ανακλήσεως πράξεων που πάσχουν την ίδια πλημμέλεια με την ακυρωθείσα) αποτελεί ειδική πράξη συμμόρφωσης που δεν είναι τόσο σαφής, εφόσον οι υπό ανάκληση πράξεις αφορούν τρίτους, μη εμπλεκόμενους στη δίκη και μη καλυπτόμενους από το δεδουλευμένο. Σε αυτή την περίπτωση, η υποχρέωση ανάκλησης τίθεται υπό την προϋπόθεση ότι τα δικαιώματα τρίτων που αποκτήθηκαν καλόπιστα από την εφαρμογή της ανακλητέας πράξης δε θίγονται, ή, αν θίγονται, συντρέχουν λόγοι υπέρτερου δημόσιου συμφέροντος. Εφόσον συντρέχει κάποια από αυτές της προϋποθέσεις, «η ανάκληση επιβάλλεται καθώς η διατήρηση παράνομων πράξεων δε δικαιολογείται από την ανάγκη ασφάλειας δικαίου και σταθερότητας των διοικητικών καταστάσεων (που υπαγορεύει την αρχή του μη υποχρεωτικού της ανακλήσεως), ενώ, αντίθετα, έρχεται σε ευθεία αντίθεση προς τις αρχές του κράτους δικαίου, της νομιμότητας της δράσης της διοίκησης και της χρηστής διοίκησης ενόψει των οποίων ανακύπτει υποχρέωση των διοικητικών οργάνων για την εκ των υστέρων άρση παράνομων νομικών ή πραγματικών καταστάσεων» (Σ.τ.Ε. 370/1997)³³³.

³³¹ Για την προβληματική επ' αυτού βλ. Δ. Κοντόγιωργα Θεοχαροπούλου, ό.α., σελ.156 επ., σύμφωνα με την οποία η επέκταση της ακύρωσης σε πράξεις όμοιες με την ακυρωθείσα επιβάλλεται για λόγους ίδιους με αυτούς που επιβάλλουν την *erga omnes* ισχύ της ακυρωτικής επιταγής και είναι συνδεδεμένοι με την αρχή της νομιμότητας, δηλαδή, τη θεσμική θέση και η αντικειμενική φύση της αίτησης ακύρωσης (βλ. ανωτέρω). Εξάλλου επιβάλλεται από την αρχή της ισότητας, βάσει της οποίας θα ήταν απαράδεκτο κάποιοι διοικούμενοι να εξαιρούνται λόγω της έγκαιρης προσφυγής στον ακυρωτικό δικαστή, από παράνομο διοικητικό μέτρο και άλλοι να υπόκεινται στις δυσμενείς επιπτώσεις όμοιας πράξης.

Από την άλλη, επικαλείται μεταξύ άλλων, μία τέτοια επέκταση θα αποτελούσε αφενός παραβίαση των ορίων του δεδουλευμένου, αφετέρου θα κατέληγε στην απονομή κατ' ουσίαν κανονιστικής αρμοδιότητας, κατά παράβαση της συνταγματικής αρχής της διάκρισης των εξουσιών. Εξάλλου, η μη ανάκληση διοικητικής πράξης υπαγορεύεται από την αρχή της διατήρησης των διοικητικών καταστάσεων την οποία κατεξοχήν προστατεύουν οι κανόνες περί ανακλήσεως και ο δημόσια τάξης θεσμός της ανατρεπτικής προθεσμίας άσκησης αίτησης ακύρωσης. Περαιτέρω, η ανάκληση όμοιων πράξεων κατ' αρχήν παραβιάζει τους κείμενους περί ανακλήσεως κανόνες.

³³² βλ. Μουκίου, «Η επέκταση του ακυρωτικού αποτελέσματος στις «όμοιες» πράξεις κατά το γαλλικό και το ελληνικό δίκαιο», *Δδικ* 1994 (6), σελ. 15 επ., όπου αναλυτικά η προβληματική επί του θέματος.

³³³ Παρατηρείται ότι δε γίνεται αναφορά σε υποχρέωση συμμόρφωσης της Διοικήσεως στην ακυρωτική απόφαση, αλλά σε γενικές αρχές. Σε αυτό το θέμα θα επανέλθουμε, κατωτέρω.

Σε περίπτωση αποφάσεων που ακυρώνουν την προσβαλλομένη πράξη για τυπικούς λόγους, δημιουργείται δεδικασμένο για το τυπικό ελάττωμα μεταξύ των διαδίκων και η Διοίκηση μπορεί να επανέλθει επί της υπόθεσης και να εκδόσει πράξη με το ίδιο περιεχόμενο με την ακυρωθείσα, αφού διορθωθεί το τυπικό ελάττωμα. Μάλιστα, η Διοίκηση έχει δικαίωμα να προσδώσει στη νέα πράξη και αναδρομική ισχύ.

Οι κατ' ουσίαν απορριπτικές αποφάσεις παράγουν μεταξύ των διαδίκων δεδικασμένο³³⁴, το οποίο ισχύει και σε κάθε υπόθεση ή διαφορά ενώπιον οποιασδήποτε διοικητικής αρχής, εφόσον προέχει το διοικητικής φύσεως ζήτημα που αποτέλεσε αντικείμενο κρίσης του δικαστηρίου, είτε κατ' αίτηση των διαδίκων είτε αυτεπαγγέλτως³³⁵.

Τέλος, οι τυπικά απορριπτικές αποφάσεις που αποφαίνονται επί δικονομικών ζητημάτων, σύμφωνα με την κρατούσα μέχρι προσφάτως άποψη στη θεωρία και τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, παράγουν δεδικασμένο ως προς το δικονομικό ζήτημα που κρίθηκε, αλλά δεν παράγουν ουσιαστικό δεδικασμένο.

³³⁴ Όσον αφορά τις απορριπτικές αποφάσεις γίνεται δεκτός με αναντίρρητο τρόπο ο σχετικό χαρακτήρας του δεδικασμένου. Στο .Χ. Χρυσανθάκη, « Το αλόγικο αποτέλεσμα των ακυρωτικών αποφάσεων του Συμβουλίου της Επικρατείας ».

³³⁵ βλ. Σ.τ.Ε., 3021/1996.

**Β.Π.Γ. ΣΥΜΒΑΤΟΤΗΤΑ (;) ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΔΙΑΣΦΑΛΙΣΗΣ ΤΗΣ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗΣ
ΣΤΙΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΤΟΥ Σ.Τ.Ε. ΜΕ ΤΟ ΑΡΘΡΟ 6 ΕΣΔΑ.**

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Οι προπαρατεθείσες αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, που αφορούν, μεταξύ άλλων, και την εκτέλεση αποφάσεων του Συμβουλίου της Επικρατείας, καταδικάζουν τις ατέλειες του ελληνικού διοικητικού συστήματος το οποίο δεν προέβλεπε (τουλάχιστον μέχρι την έκδοση του ν. 3068/02) μέσα ικανά να κάμψουν την άρνηση της διοίκησης να εκτελέσει μια απόφαση του ανώτατου, μάλιστα, Διοικητικού Δικαστηρίου, κατά παράβαση της διάταξης του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης.

Ούτε η σχετική ρητή συνταγματική κατοχύρωση αλλά ούτε και η μεταγενέστερη θεσμοθέτηση ειδικής διοικητικής διαδικασίας ελέγχου της συμμόρφωσης προς τις δικαστικές αποφάσεις, φαίνεται να κατέστησαν ικανές να επιβάλλουν στη Διοίκηση την, έτσι κι αλλιώς ήδη επιβεβλημένη, βάσει των αρχών του κράτους δικαίου και της χρηστής διοίκησης αλλά και του άρθρου 20 παρ. 1 Συντάγματος, υποχρέωση συμμόρφωσης προς τις δικαστικές αποφάσεις.

Ήδη πριν την ως άνω έκδοση της απόφασης Horsby, η μη συμμόρφωση της ελληνικής διοίκησης συνιστούσε συνειδητή επιλογή καθώς η εκτέλεση των αποφάσεων αυτονόητως περιλαμβάνεται στο ρυθμιστικό περιεχόμενο της διάταξης του άρθρου 6 παρ. 1, πολύ περισσότερο για εφαρμοστή υπαγόμενο σε μία εθνική έννομη τάξη που προβλέπει συνταγματικώς την υποχρέωση συμμόρφωσης της Διοίκησης στις δικαστικές αποφάσεις, επομένως εξουκειωμένο με τη σχετική ρύθμιση. Η δυστροπία προκύπτει, πάντως, αναντίρρητα από τις μεταγενέστερες της “Hornsby” καταδίκες, οπότε και αποσαφηνίστηκε πλήρως το σχετικό κανονιστικό περιεχόμενο της Ε.Σ.Δ.Α. ενώ, παράλληλα δημιουργήθηκε υποχρέωση για ενσωμάτωση νομολογιακών λύσεων του Ε.Δ.Δ.Α. στην εσωτερική έννομη τάξη.

Η δυστροπία συμμορφώσεως στις δικαστικές αποφάσεις μπορεί να αποδοθεί στη δυσκολία κατανόησης από το αρμόδιο διοικητικό όργανο του περιεχομένου της εκτελεστέας απόφασης ή, ακόμη, στην ενίοτε εύλογη πρόθεση να μην ανατραπούν δημιουργημένες καταστάσεις, ανατροπή την οποία συνεπάγεται συχνά η εκτέλεση της απόφασης³³⁶, ιδίως έναντι καλόπιστων τρίτων και ιδίως αν έχει σημαντικό χρονικό διάστημα από την έναρξη της διοικητικής διαφοράς. Ένας αυστηρότερος σχολιαστής, πάντως, θα απέδιδε τη μη συμμόρφωση σε συνειδητή έλλειψη προσήλωσης, εκ μέρους της Διοίκησης σε αρχές συνταγματικής περιοχής που διέπουν τη δράση της και επιβάλλουν την σύμφωνη με την αρχή της νομιμότητας διοικητική δράση. Σε κάθε περίπτωση, το εν λόγω φαινόμενο σκιαγραφεί μια εικόνα της

³³⁶ Αναλυτικά επ’ αυτού, βλ. ανωτέρω.

ελληνικής διοίκησης πλημμελώς καταρτισμένης και ανεπαρκώς ευαισθητοποιημένης σε αρχές άμεσα συνδεόμενες με το κράτος δικαίου και την, εντασσόμενη στα πλαίσιά του, αποστολή της³³⁷.

Εξάλλου, η επικαλούμενη δικαιολογία για τη μη συμμόρφωση, ότι όριο στην υποχρέωση της διοίκησης προς συμμόρφωση μπορεί να θέτει η ευρυθμία και το συμφέρον των δημόσιων υπηρεσιών, υπό την έννοια της διαφύλαξης των διοικητικών καταστάσεων που έχουν ήδη δημιουργηθεί, μόνο ως πρόφαση μπορεί να αντιμετωπισθεί, καθώς η Διοίκηση δε δύναται, επικαλούμενη το δημόσιο συμφέρον, να αρνηθεί την εκτέλεση της δικαστικής απόφασης καθώς το ίδιο το δημόσιο συμφέρον, υπό τη μορφή του σεβασμού της αρχής της νομιμότητας επιτάσσει τη συμμόρφωση της διοίκησης στις δικαστικές αποφάσεις.

Επιπλέον, η ανάγκη διαφύλαξης «της ομαλής πραγματοποίησης των εσόδων και εξόδων του κρατικού προϋπολογισμού» ως ιδέες που στήριζαν επίσης την άποψη ότι δεν επιτρέπεται αναγκαστική εκτέλεση κατά του δημοσίου δεν έχουν κανένα νομικό ή λογικό έρεισμα, καθώς κατά την κατάρτιση του εκάστοτε προϋπολογισμού επιβάλλεται η πρόβλεψη ειδικού κονδυλίου για την πληρωμή των καταδικαστικών αποφάσεων.

³³⁷ βλ. Ζήκου., «Η υποχρέωση συμμόρφωσης της Διοίκησης στις δικαστικές αποφάσεις. Θεμελίωση – περιεχόμενο - όρια», σελ 4, όπου ως κλασικό κρούσμα επιλήψιμης συμπεριφοράς αυτού του είδους αναφέρεται η υπ' αριθμ. 690/71 γνωμοδότηση του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους με την οποία η Διοίκηση παροτρύνθηκε να μη συμμορφωθεί σε δικαστική απόφαση.

Από τις, ανωτέρω παρατιθέμενες, αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α., συνάγεται προφανώς ότι, σύμφωνα και με την Ε.Σ.Δ.Α., όπως ερμηνεύθηκε από το Δικαστήριο, παράγοντας «ερμηνευτικό δεδικασμένο»³³⁸, δεσμευτικό για όλα τα συμβαλλόμενα μέρη³³⁹, στα πλαίσια ενός κράτους που ασπάζεται τις δικαιοδικές αρχές και αξίες που κωδικοποιούνται στη Σύμβαση (ως αυτονόητο όρο της συμβολής του σε αυτή) η Διοίκηση οφείλει να μη δυστροπεί στην εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων, άλλως³⁴⁰ γεννάται ευθύνη του κράτους για αποκατάσταση της προκληθείσας από την παράλειψη αυτή ζημίας στον ευνοούμενο από τη δικαστική απόφαση πολίτη.

Εξάλλου, μετά την έκδοση απόφασης εις βάρος του, το καταδικασθέν κράτος υποχρεούται, έχοντας διακριτική ευχέρεια ως προς την επιλογή τους, στη λήψη των ενδεδειγμένων μέτρων για αποτελεσματική συμμόρφωση προς την απόφαση του διεθνούς δικαιοδοτικού οργάνου. Στα πλαίσια αυτής της ευχέρειας, το κράτος οφείλει να θεσπίζει τις απαραίτητες ρυθμίσεις για την προστασία των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από την Ε.Σ.Δ.Α. έναντι προσβολών από τα όργανά του αλλά και να εφαρμόζει στην πράξη τις τυχόν υπάρχουσες ρυθμίσεις που διασφαλίζουν την αποτελεσματική έννομη προστασία αυτών των δικαιωμάτων.

Σ' αυτό το πνεύμα και η ελληνική πολιτεία, προέβη στη λήψη μέτρων που κρίνονταν πρόσφορα για την αποκατάσταση του κύρους του ελληνικού κράτους διεθνώς και την αναβάθμιση της ποιότητας της παρεχόμενης από τα ελληνικά δικαστήρια έννομης προστασίας. Πράγματι, η πρόσφατη συνταγματική αναθεώρηση συντέινει σε αυτό το σκοπό³⁴¹. Οι αναθεωρηθείσες διατάξεις των άρθρων 94 παρ. 4³⁴² και 95 παρ. 5³⁴³ του συντάγματος,

³³⁸ βλ. Χρυσόγονου, «Η (μη) εφαρμογή της ΕΣΔΑ από τα Ελληνικά Δικαστήρια», σελ. 677, όπου: «Αναγνώριση» από τις εθνικές έννομες τάξεις των δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ δεν συνιστά η κατά το δοκούν ερμηνεία και εφαρμογή τους από τις εθνικές αρχές, αλλά ο σεβασμός των ανωτέρω δικαιωμάτων έτσι όπως αυτά διαμορφώνονται με βάση τη νομολογία του ΕΔΔΑ. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται λόγος στη διεθνή θεωρία για την «αυθεντία του ερμηνευτικού δεδικασμένου» των αποφάσεων του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, που δεσμεύει όλα τα κράτη που έχουν αναγνωρίσει την ατομική προσφυγή.

³³⁹ Από τις συνδυασμένες διατάξεις των άρθρων 1 και 32 παρ. 1 (αντίστοιχο το παλιό 46 παρ. 1) ΕΣΔΑ επιβάλλεται στα συμβαλλόμενα κράτη υποχρέωση να αναγνωρίζουν σε όλα τα υπαγόμενα στη δικαιοδοσία τους πρόσωπα τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του πρώτου μέρους (άρθρα 2-18) της ΕΣΔΑ.

³⁴⁰ Εφόσον έχει αναγνωρισθεί η αρμοδιότητα των δικαιοδοτικών οργάνων του Στρασβούργου για εκδίκαση ατομικών προσφυγών εναντίον του.

³⁴¹ Παράλληλα, αρκετά συχνά, η Ε.Σ.Δ.Α. αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για τον εφαρμοστή του Συντάγματος, λόγω κυρίως της αναλυτικότερης και λεπτομερέστερης, σε σχέση με το συνταγματικό κείμενο, διατύπωσης των διατάξεών της. Κατά τον τρόπο αυτό, «μεταγίστηκαν» στο Σύνταγμα κανονιστικά νοήματα που προέρχονται από τη Σύμβαση και εμπλουτίστηκε το κανονιστικό περιεχόμενό του.

³⁴² Άρθρο 94 παρ. 4 του Συντάγματος 1975/86/01: «Στα πολιτικά ή διοικητικά δικαστήρια μπορεί να ανατεθεί και κάθε άλλη αρμοδιότητα διοικητικής φύσης, όπως νόμος ορίζει. Στις αρμοδιότητες αυτές περιλαμβάνεται και η λήψη μέτρων για τη συμμόρφωση της διοίκησης με τις δικαστικές αποφάσεις. Οι δικαστικές αποφάσεις εκτελούνται αναγκαστικά και κατά του Δημοσίου, των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, όπως νόμος ορίζει».

αποδίδοντας το πνεύμα της νομολογίας Hornsby, διακηρύσσουν την υποχρέωση της διοίκησης να συμμορφώνεται προς τις δικαστικές αποφάσεις και εξουσιοδοτούν τον εθνικό νομοθέτη να λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα γι' αυτό το σκοπό, ακόμη δε και να προβλέπει κυρώσεις σε περίπτωση που δε τηρούνται αυτές οι αποφάσεις³⁴⁴.

Στην εισηγητική έκθεση, εξάλλου, του, εκτελεστικού των ως άνω διατάξεων του συντάγματος, ν.3068/02, αναφέρεται ότι η μη συμμόρφωση προς τις δικαστικές αποφάσεις ή η μη εκτέλεση αυτών των αποφάσεων αντίκειται προς τη θεμελιώδη αρχή του κράτους δικαίου και αποτελεί ευθεία παραβίαση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας. Σύμφωνα με τις διατάξεις του ως άνω νόμου³⁴⁵, αφού ανατίθεται η αρμοδιότητα για τη λήψη αναγκαίων μέτρων προς συμμόρφωση της διοίκησης προς τις δικαστικές αποφάσεις σε τριμελές συμβούλιο, που συγκροτείται από εκπροσώπους των τριών ανωτάτων δικαστηρίων, προβλέπεται η δυνατότητα επιβολής ειδικής κύρωσης σε βάρος της διοίκησης, σε περίπτωση αδικαιολόγητης καθυστέρησης, παράλειψης συμμόρφωσης, ή, ακόμη, και άρνησης συμμόρφωσης προς τις δικαστικές αποφάσεις, με τη μορφή καταβολής ενός χρηματικού ποσού στον ενδιαφερόμενο.

Σημαντική είναι, εξάλλου, η διάταξη του άρθρου 3 παρ. 1, που παρέχει την εξουσία στον εντεταλμένο δικαστή και αυτεπαγγέλτως αλλά και κατόπιν αιτήσεως της Διοίκησης να παρέχει οδηγίες για τον προσήκοντα τρόπο συμμόρφωσης. Με τον τρόπο αυτό, μπορούν να αντιμετωπισθούν αποτελεσματικότερα τυχόν δυσκολίες που αντιμετωπίζονται κατά την εκτέλεση, και στις οποίες αποδίδεται συχνά η μη συμμόρφωση.

Αξιοσημείωτη, περαιτέρω είναι η παρεχόμενη δυνατότητα θεμελίωσης αστικής ευθύνης του κράτους³⁴⁶ στη μη συμμόρφωση οργάνων του σε δικαστικές αποφάσεις³⁴⁷ κατά το άρθρο 105 Εισ.Ν.Α.Κ., λόγω της επέκτασης της υποχρέωσης προς συμμόρφωση όλων των αρχών στις δικαστικές αποφάσεις. Εξάλλου, η ευχέρεια επέκτασης της αστικής ευθύνης αποτελεί βασική παράμετρο για την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της έννομης προστασίας των θιγόμενων προσώπων, στο μέτρο που διασφαλίζεται και νομοθετικά η δυνατότητα αναγκαστικής εκτέλεσης των δικαστικών αποφάσεων που διαπιστώνουν παραβίαση της Ε.Σ.Δ.Α. και θεμελιώνουν ευθύνη του ελληνικού κράτους. Η ενδυνάμωση του

³⁴³ Άρθρο 95 παρ. 5 του Συντάγματος 1975/86/01: «Η Διοίκηση έχει υποχρέωση να συμμορφώνεται προς τις δικαστικές αποφάσεις. Η παράβαση της υποχρέωσης αυτής γεννά ευθύνη για κάθε αρμόδιο όργανο, όπως νόμος ορίζει. Νόμος ορίζει τα αναγκαία μέτρα για τη διασφάλιση της συμμόρφωσης της Διοίκησης».

³⁴⁴ Το νέο εδάφιο γ της παραγράφου 4 του άρθρου 94 Σ, συγκεκριμένα, όπως ισχύει μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, σε συνδυασμό με τις διατάξεις των άρθρων 20 παρ. 1 και 95 παρ. 5 Σ, καθιερώνει το συνταγματικό δικαίωμα δικαστικής προστασίας έναντι του Δημοσίου με την ειδικότερη μορφή της αναγκαστικής εκτέλεσης.

³⁴⁵ Άρθρα 2 και 3 του ν. 3068/02.

³⁴⁶ βλ. άρθρο 5 παρ. 3 Ν. 3068/02.

³⁴⁷ Και η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης αναγνώρισε ότι τα προκείμενα μέτρα καθιστούν πιο ευχερή τη στοιχειοθέτηση αστικής ευθύνης.

θεσμοθετημένου μηχανισμού κυρώσεων για τη μη συμμόρφωση σε δικαστικές αποφάσεις αίρει, επίσης, τη δυσαρμονία προς την Ε.Σ.Δ.Α. του προνομίου, που διέθετε επί μακρόν το δημόσιο, να μην εκτελούνται οι δικαστικές αποφάσεις σε βάρος της περιουσίας του.

Περαιτέρω, με τη διάταξη του άρθρου 4 του ν.3068/02 καθώς και του άρθρου 3 παρ. 3 του π.δ. 61/04, που προβλέπει τη «διαδικασία ελέγχου της συμμόρφωσης της διοίκησης προς τις δικαστικές αποφάσεις», ρυθμίζεται ρητά η δυνατότητα αναγκαστικής εκτέλεσης για να ικανοποιηθεί χρηματική απαίτηση κατά του δημοσίου και των ν.π.δ.δ., με κατάσχεση της ιδιωτικής τους περιουσίας³⁴⁸. Εξειδικεύεται, δηλαδή και οριοθετείται το αναγνωριζόμενο δικαίωμα σε αναγκαστική εκτέλεση³⁴⁹. Αυτές οι διατάξεις συνέβαλαν σε μία πιο αποτελεσματική έννομη προστασία των θυγέντων από παράνομες πράξεις κρατικών οργάνων και μάλιστα, όταν η αναγκαστική εκτέλεση σε βάρος του δημοσίου αποτελεί μέτρο συμμορφώσεως σε αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α. που επιδικάζουν υπέρ προσφευγόντων «δίκαιη ικανοποίηση»³⁵⁰. Η κατά τα ανωτέρω ρητή άρση της απαγόρευσης της αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του δημοσίου, έδωσε νομοθετική λύση σε ένα σημείο χρόνιας αντιπαράθεσης ανάμεσα σε θεωρητικούς και εφαρμοστές του δικαίου³⁵¹. Πράγματι, σε μια αληθινά δημοκρατική κοινωνία το δημόσιο οφείλει αναμφίβολα όχι μόνο να είναι καλόπιστο και φερέγγυο αλλά και να μη δυστροπεί καθόλου στην εκπλήρωση των υποχρεώσεών του προς τους δανειστές του. Όταν, όμως, για κάποιους λόγους δεν προθυμοποιείται να εκτελέσει αυτοβούλως τις δικαστικές αποφάσεις που

³⁴⁸ Στο σημείο αυτό πρέπει να υπογραμμισθεί ότι, προκειμένου να μπορέσει το δημόσιο να ικανοποιήσει τις χρηματικές απαιτήσεις των δανειστών του, δεδομένου και ότι έχει γραφειοκρατική δομή και από το ίδιο το σύνταγμα (άρθρο 79 παρ. 2) επιβάλλεται η αναγραφή όλων των κρατικών εσόδων και εξόδων στον προϋπολογισμό, πρέπει να του δοθεί επαρκής χρόνος για να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του. Και τούτο διότι, αυτές οι απαιτήσεις πρέπει να συμπεριληφθούν στον κατάλογο των κρατικών εξόδων, άλλως δε μπορούν να ικανοποιηθούν, ακόμη και αν οι δικαστικές αποφάσεις από τις οποίες απορρέουν είναι εξοπλισμένες με εκτελεστικότητα.

³⁴⁹ Οι πρόσφατες αυτές ρυθμίσεις χαιρέτιστηκαν από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης ως ασφαλιστική δικλείδα για το σεβασμό των δικαστικών αποφάσεων από όλες τις εθνικές αρχές. Πράγματι, με τη Resolution της 10.12.2004, η αρμόδια Επιτροπή Υπουργών, ασκώντας το θεσμικό έλεγχο της συμμόρφωσης της Ελλάδας προς τις αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α. και, συγκεκριμένα, τις αποφάσεις Hornsby, Γεωργιάδης κ.α., αφού διαπίστωσε την εισαγωγή αυτών των μεταβολών, συνταγματικού, νομοθετικού και κανονιστικού χαρακτήρα, στην ελληνική έννομη τάξη, κατέληξε ότι, με αυτό τον τρόπο, η Ελλάδα συμμορφώθηκε προς τις εν λόγω αποφάσεις.

³⁵⁰ βλ. Κτιστάκη, «Άστική ευθύνη του κράτους στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής συμβάσεως των δικαιωμάτων του ανθρώπου», σελ. 2022.

³⁵¹ Βλ. αναλ. Κρουσταλάκη, ό.α. σελ. 1092 επ. και Κτιστάκη, ό.α., σελ. 220, όπου: Θεωρητική βάση, του επί μακρό χρόνο αποκλεισμού της αναγκαστικής εκτέλεσης δικαστικών αποφάσεων σε βάρος της περιουσίας του Δημοσίου ήταν η θέση ότι το Δημόσιο δεν είναι ένας οποιοσδήποτε οφειλέτης αλλά ότι πρόκειται για οφειλέτη στον οποίο, ενόψει της ιδιαιτερότητας της φύσης του, θα πρέπει να δοθεί πίστωση χρόνου, ώστε να συμμορφωθεί εκουσίως. Υπό αυτή την οπτική δεν ήταν νοητή αναγκαστική κατάσχεση της ιδιωτικής περιουσίας του δημοσίου. Υπό την επίδραση, όμως, των αρχών που έθεσε το ίδιο το Ε.Δ.Δ.Α. κατά τις οποίες η αναγκαστική εκτέλεση δικαστικής απόφασης θεωρείται αναπόσπαστο στοιχείο της «δίκαιης δίκης», η διάταξη του ν. 2097/52 που θέσπιζε την απαγόρευση της αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του δημοσίου κρίθηκε όχι μόνο από τους θεωρητικούς, αλλά και από το ελεγκτικό συνέδριο κατ' αρχήν και τον Άρειο Πάγο ακολούθως, ως αντίθετη προς το άρθρο 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α. και ως εκ τούτου καταργημένη. Μετά τη νομολογιακή αυτή στροφή ο συνταγματικός νομοθέτης πρόσθεσε στην παρ. 4 του άρθρου 94 Σ τρίτο εδάφιο, με την πρόσφατη αναθεώρηση του 2001, με το οποίο θεσπίζει την αναγκαστική εκτέλεση κατά του Δημοσίου.

το καταδικάζουν σε χρηματικές παροχές, τότε δεν είναι δυνατόν να έχει μεταχείριση διαφορετική από τον όποιο πολίτη του που αρνείται να συμμορφωθεί με δικαστική απόφαση.

Ο ανωτέρω νόμος, παρότι προσανατολίζεται ορθά στην ενίσχυση των παρεχόμενων μέσων για εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων εις βάρος της Διοίκησης έχει εγγενείς αδυναμίες που έχουν εντοπισθεί από τους θεωρητικούς αλλά και που διαπιστώνονται κατά την εφαρμογή του. Συγκεκριμένα, καταρχάς, η διάταξη του άρθρου 3 παρ. 1 του Ν. 3068/02 προβλέπει αφενός ότι αν η παράλειψη ή άρνηση ή καθυστέρηση συμμόρφωσης είναι δικαιολογημένη κατά τη κρίση του αρμόδιου συμβουλίου, δε λαμβάνεται κανένα μέτρο που να εξασφαλίζει τη συμμόρφωση σε ακυρωτικές αποφάσεις, ούτε επιβάλλεται χρηματική κύρωση. Η πρόβλεψη, αφετέρου, μόνο χρηματικής κύρωσης όταν η παράλειψη ή άρνηση ή καθυστέρηση συμμόρφωσης είναι αδικαιολόγητη, επιτρέπει στη Διοίκηση να διατηρήσει τις νομικές ή πραγματικές καταστάσεις που έχουν δημιουργήσει οι παράνομες πράξεις ή παραλείψεις οι οποίες έχουν ακυρωθεί³⁵². Έτσι, ο νόμος επιτρέπει τη μη συμμόρφωση είτε είναι δικαιολογημένη είτε αδικαιολόγητη. Η ρύθμιση, όμως, αυτή, είναι ευθέως αντίθετη προς τον κανόνα της συμμόρφωσης αλλά και προς τον κανόνα της παροχής δικαστικής προστασίας.

Εξάλλου, οι ως άνω διατάξεις του ν. 3068/2002 κρίνονται ως άτολμες³⁵³, δεν μπορούν να έχουν την ανάλογη αποτελεσματικότητα προς το όχι σπάνιο φαινόμενο της δυστροπίας της Διοίκησης προς τις αποφάσεις ιδίως των διοικητικών δικαστηρίων αλλά περιορίζονται στην απειλή χρηματικών κυρώσεων εις βάρος της διοίκησης και υπέρ του ενδιαφερόμενου αφού μεσολαβήσουν χρονοβόρες διαδικασίες διαπίστωσης της μη συμμόρφωσης. Ως προς τις απειλούμενες εξάλλου πειθαρχικές κυρώσεις κατά των υπαίτιων υπαλλήλων, συνήθως δεν υλοποιούνται. Τουλάχιστον όφειλε ο νομοθέτης να ορίσει ότι οσάκις πρόκειται για την αυστηρώς δέσμια αρμοδιότητα της διοίκησης και για παραλειπόμενη οφειλόμενη έκδοση από μέρους της, το διοικητικό δικαστήριο που δίκασε τη σχετική αμφισβήτηση και δικαίωσε το διοικούμενο να μπορεί να προβεί σε καταδίκη σε δήλωση βουλήσεως κατά την έννοια του άρθρου 949 Κ.Πολ.Δ.

Η βασιμότητα της εν λόγω αμφισβήτησης, διαπιστώθηκε, δυστυχώς, από το Ε.Δ.Δ.Α., στην πρόσφατη απόφασή του επί της υπόθεσης *Πανταλέων κατά Ελλάδας*³⁵⁴, όπου κρίθηκε ότι η επιβολή χρηματικής κύρωσης σε περίπτωση μη συμμόρφωσης σε δικαστική απόφαση δεν μπορεί να οδηγήσει με βεβαιότητα στην εκτέλεση μίας δικαστικής απόφασης

³⁵² Ωστόσο, στην ίδια εισηγητική έκθεση επισημαίνεται ότι ο σκοπός αυτής της ρύθμισης είναι αποτρεπτικός της άρνησης ή καθυστέρησης της διοίκησης προς συμμόρφωση και όχι η αποζημίωση του ενδιαφερομένου.

³⁵³ Βλ. Καράκωστα, «Διαδικασία ελέγχου της συμμόρφωσης της Διοίκησης προς τις δικαστικές αποφάσεις και τροποποιήσεις του Κ.Διοικ.Δ.», σελ. 732-734.

³⁵⁴ Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Πανταλέων κατά Ελλάδας*, απόφαση της 10.05.2007.

κατόπιν άρνησης της διοίκησης να συμμορφωθεί προς αυτή. Πράγματι, μετά την προσφυγή του ενδιαφερομένου ενώπιον της αρμόδιας επιτροπής, η εν λόγω επιτροπή δεν μπορεί παρά να διαπιστώσει την άρνηση της διοίκησης να συμμορφωθεί προς μία απόφαση και να της επιβάλλει, ενδεχομένως, την καταβολή αποζημίωσης στον ενδιαφερόμενο για την αιτία αυτή. Συνεπώς, στην προκειμένη περίπτωση, η εκτέλεση της δικαστικής απόφασης εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια της διοίκησης, σε σχέση με την επιλογή για αποφυγή ή μη καταβολής αποζημίωσης στον ενδιαφερόμενο.

Περαιτέρω, η επιβολή χρηματικής κύρωσης και η θεμελίωση δικαιώματος αποζημίωσης, σύμφωνα με τα άρθρα 104, 105 και 106 Εισ.Ν.Α.Κ., λόγω της μη συμμόρφωσης είναι υποκατάστατο, το οποίο δεν αναπληρώνει την αποτελεσματική δικαστική προστασία.

Επιπλέον η πλήρης απουσία δυνατοτήτων περαιτέρω επικοινωνίας μεταξύ του διοικητικού δικαστή και της Διοίκησης ώστε να παρασχεθούν αποσαφηνίσεις κατά τη διαδικασία συμμόρφωσης, αποτελεί σημαντική παράλειψη του νομοθέτη, καθώς, είναι διαπιστωμένο³⁵⁵, ότι η διοίκηση, πέραν των περιπτώσεων καθαρής δυστροπίας, αντιμετωπίζει συχνά δυσχέρειες και περιέρχεται ορισμένες φορές και σε αμηχανία, αναφορικά είτε με το περιεχόμενο και την έκταση των συνεπειών της απόφασης είτε με τις ενέργειες που κρίνονται προσφορότερες για την εκτέλεσή της. Ο διοικητικός δικαστής προσπαθεί βέβαια να είναι όσο πιο σαφής γίνεται συνοδεύοντας την απόφασή του με συγκεκριμένες οδηγίες ως προς τα ληπτέα μέτρα αναδεικνυόμενος τρόπον τινά «σε νομικό σύμβουλο της διοίκησης³⁵⁶». Η τεχνική της λεπτομερούς αναπομπής λειτούργησε σταθερά όποτε αυτή ήταν ευχερής ως ένας έμμεσος τρόπος πίεσης της διοίκησης και υποκατάστατο της αδυναμίας του διοικητικού δικαστή ο οποίος αναγνωρίζοντας διαχρονικότητα σε ένα διαμορφωμένο υπό εντελώς διαφορετικές συνθήκες περιεχόμενο της αρχής της διάκρισης των λειτουργιών, αποφεύγει να της απευθύνει διαταγές και φυσικά να επιβάλει εις βάρος της κυρώσεις.

Έτσι, ο νόμος αυτός δεν είναι εκτελεστικός του συντάγματος που επιτάσσει τη συμμόρφωση της διοίκησης προς τις δικαστικές αποφάσεις, ώστε η παροχή δικαστικής προστασίας να είναι αποτελεσματική, με πλήρη μεταβολή των όσων ίσχυαν πριν από την αναθεώρησή του. Αντίθετα, με ρητές διατάξεις, νομιμοποιεί την πρακτική της μη συμμόρφωσης

³⁵⁵ Όπως προκύπτει και από τις εκθέσεις της αρμόδιας επιτροπής συμμόρφωσης του Συμβουλίου της Επικρατείας (άρθρο 5 του ν 1470/84).

³⁵⁶ βλ. Συμεωνίδη, «Η αντιμετώπιση του φαινομένου της μη συμμορφώσεως της Διοικήσεως στις αποφάσεις των διοικητικών δικαστηρίων. Νεότερη νομολογία και προοπτικές μετά τον Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας και το αναθεωρημένο Σύνταγμα», σελ. 49.

και περιορίζει τη δυνατότητα της αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του δημοσίου και των ν.π.δ.δ. ανατρέποντας τη νομολογία της ολομέλειας του Α.Π.³⁵⁷.

Επίσης, το κατασχετό μόνο της ιδιωτικής περιουσίας του Δημοσίου αποτελεί δραστικό περιορισμό του συνταγματικού δικαιώματος εκτέλεσης κατά του δημοσίου αφού είναι προφανές ότι το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του τελευταίου είναι αφιερωμένο στην εξυπηρέτηση δημόσιων σκοπών. Όπως υποστηρίζεται³⁵⁸, θα ήταν δυνατό έτσι να οδηγηθούμε στην πράκτική αχρήστευση του δικαιώματος κατά παράβαση της αρχής της προστασίας του πυρήνα του δικαιώματος αλλά και της ρητά κατοχυρωμένης αρχής της αναλογικότητας. Συνεπώς η οριοθέτηση μεταξύ περιουσίας δεικτικής εκτέλεσης και μη δε μπορεί να μείνει αποκλειστικά προσδεδεμένη στην παραδοσιακή διάκριση μεταξύ της ιδιωτικής και δημόσιας περιουσίας του Δημοσίου. Αντίθετα πρέπει να λαμβάνονται υπόψιν οι «περιορισμοί των περιορισμών» ώστε το δικαίωμα αναγκαστικής εκτέλεσης να είναι πρακτικά αποτελεσματικό αλλά παράλληλα να μη θίγεται υπέρμετρα η δυνατότητα εκπλήρωσης των συνταγματικών αποστολών του κράτους.

Στη βάση όσων εκτέθηκαν θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η ρύθμιση του άρθρου 4 Ν. 3068/2002 αφήνει την οριοθέτηση της εκτέλεσης κατά του δημοσίου στη νομολογία, που μόλις έχει αρχίσει να διαμορφώνεται.

Βασικό κριτήριο της οριοθέτησης αυτής οφείλουν πάντως να αποτελέσουν οι περιορισμοί των περιορισμών των συνταγματικών δικαιωμάτων, όπως οι αρχές της αναλογικότητας και του απαραβίαστου του πυρήνα του δικαιώματος, δεδομένου ότι η αναγκαστική εκτέλεση κατά του Δημοσίου αποτελεί μετά την αναθεώρηση του 2001, ρητά κατοχυρωμένο συνταγματικό δικαίωμα. Συγχρόνως, όμως, ο έλληνας δικαστής οφείλει να επιλύει τις σχετικές διαφορές που άγονται ενώπιόν του σεβόμενος το ερμηνευτικό δεδικασμένο των αποφάσεων του Ε.Δ.Δ.Α., όπως αυτό διαμορφώνεται.

Στην πράξη ωστόσο τα ελληνικά δικαστήρια εμφανίζονται συχνά απρόθυμα ή ανέτοιμα να αξιοποιήσουν, για την καλύτερη δικαστική προστασία του διοικούμενου, τις δυνατότητες που τους παρέχει τόσο η ρύθμιση του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ καθεαυτή όσο και η επεξεργασία της από την νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α.

Αντ' αυτού, δυστυχώς, όπως προκύπτει από την επισκόπηση των σχετικών αποφάσεων του Συμβουλίου της Επικρατείας, συνήθως η αναφορά στη διάταξη του άρθρου 6 ΕΣΔΑ ακολουθεί την αναφορά στις σχετικές διατάξεις του Συντάγματος και η δικανική κρίση

³⁵⁷ βλ. Σπηλιωτόπουλου, «Η συμμόρφωση της Διοίκησης προς τις δικαστικές αποφάσεις», σελ. 887.

³⁵⁸ βλ. Χρυσόγονου, «Η νομοθετική ρύθμιση της αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του Δημοσίου με τον 3068/2002», σελ. 8.

για τη «συμβατικότητα» των ελεγχόμενων διατάξεων της εσωτερικής μας νομοθεσίας καταλήγει να έχει ταυτόσημο αποτέλεσμα προς την κρίση για τη συνταγματικότητά τους: αν διαπιστωθεί η αντισυνταγματικότητα προστίθεται μερικές φορές, ως εκ περισσού, και η αντίθεση στην Ε.Σ.Δ.Α.. Και αντίστροφα, αν υπάρξει κατάφαση της συνταγματικότητας, τότε απορρίπτονται με χαρακτηριστική ευκολία και οι ισχυρισμοί για παραβίαση της Σύμβασης³⁵⁹.

Οι ανωτέρω επιχειρούμενες στην εσωτερική ελληνική έννομη τάξη λογικές και νομικές ακροβασίες ως προς το ανεκτέλεστο των δικαστικών αποφάσεων κατά του δημοσίου και γενικότερα ως προς τη (μη) συμμόρφωση της εκτελεστικής εξουσίας προς τις δικαιοδοτικές κρίσεις σε συνδυασμό με την πλημμελή αξιοποίηση του κανονιστικού περιεχομένου της ΕΣΔΑ ήταν αναπόφευκτο να έχουν ως αποτέλεσμα την εξακολούθηση της δυστροπίας της Διοίκησης³⁶⁰ και τη συνεπαγόμενη έκδοση και νέων καταδικαστικών αποφάσεων του Ε.Δ.Δ.Α.

³⁵⁹ Προς την κατεύθυνση αυτή επιβάλλεται αφενός να πυκνώσει η επίκληση της Ε.Σ.Δ.Α. από τον Έλληνα δικαστή και αφετέρου να αναβαθμισθεί η λειτουργία και η εφαρμογή των κανόνων τους. Πρόκειται για δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Στην πρώτη περίπτωση ζητούμενο είναι να διευκολύνουμε όσο είναι δυνατό, την προσφυγή του Έλληνα δικαστή στους κανόνες της ΕΣΔΑ (ποσοτική παράμετρος), ενώ στη δεύτερη να δημιουργήσουμε τους καλύτερους όρους για την ανάπτυξη της κανονιστικής ενέργειάς της στην πράξη (ποιοτική παράμετρος).

³⁶⁰ Χαρακτηριστικές είναι οι ετήσιες εκθέσεις του Συνηγόρου του Πολίτη όπου διαπιστώνεται η συχνή δυστροπία της Διοίκησης η οποία εκδηλώνεται είτε με την άρνηση να προβεί στις κατά περίπτωση απαιτούμενες ενέργειες είτε με την υπέρμετρη κωλυσιεργία, προκειμένου να αποθαρρυνθεί ο διοικούμενος από την άσκηση των δικαιωμάτων του (βλ. ετήσιες εκθέσεις ετών 1998 έως 2005).

ΑΝΤΙΕΠΙΛΟΓΟΥ

Η αρχή του κράτους δικαίου αποτελεί σύνθεση, κατά τα λεγόμενα του καθηγητή Γ. Κασσιμάτη «όλων εκείνων των θεμελιωδών αρχών του αστικού κράτους, που θεμελιώνουν και προσδιορίζουν τη σχέση ατόμου, τη θέση και το σύστημα εγγυήσεων του προσώπου και την έννομη προστασία του».

Η αίτηση παροχής δικαστικής προστασίας από το Συμβούλιο της Επικρατείας εντάσσεται στα πλαίσια μιας από τις κυριότερες εκφάνσεις του Κράτους Δικαίου, του ελέγχου της νομιμότητας της διοίκησης αλλά και της προστασίας των δικαιωμάτων του διοικούμενου, σε περίπτωση παράνομης δράσης της τελευταίας. Πράγματι, όπως ορθώς τονίζει ο Γ. Κασσιμάτης, η δικαστική προστασία του ατόμου απέναντι στη Διοίκηση αποτελεί ιστορικά την περισσότερο συνειδητοποιημένη λειτουργία της δικαιοκρατικής αρχής.

Η θεωρία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως διαμορφώθηκε από το γόνιμο διάλογο της επιστήμης με τη νομολογία, κυρίως του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, οδήγησε την ευρύτατη παραδοχή ότι το θετικό δίκαιο δε συγκροτείται αποκλειστικά από τους κανόνες δικαίου αλλά, επιπροσθέτως, από τις κοινώς παραδεδεγμένες δικαιοϊκές αρχές, εκ των οποίων άλλες έχουν ήδη αποκρυσταλλωθεί σε κανόνες δικαίου, ενώ άλλες είναι κοινή κληρονομιά της πολιτισμένης ανθρωπότητας. Αυτές οι δικαιοϊκές αρχές δε, γίνονται πια αντιληπτές ως απλές κατευθυντήριες γραμμές κατά την ερμηνεία των κανόνων δικαίου, αλλά επάγονται την ισχύ έννομων συνεπειών, και, ειδικότερα, την ισχύ των λεγόμενων θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Δεν είναι υπερβολή, εξάλλου, να λεχθεί ότι η νομολογία της Επιτροπής και του δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων άλλαξαν εκ θεμελίων τη σύγχρονη ευρωπαϊκή οικονομική σκέψη. Το δικονομικό δίκαιο έχει αποκτήσει μία τρίτη διάσταση και αναβαθμίστηκε σε επίπεδο ουσιαστικού δημοσίου δικαίου, αποκτώντας ιδιαίτερη ακτινοβολία ως εφαρμοσμένο συνταγματικό δίκαιο.

Ενόψει τούτων το δικαίωμα για δικαστική προστασία αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα, η ασφάλιση του οποίου αποτελεί υποχρέωση κάθε κράτους-κοινωνού των θεμελιωδών δημοκρατικών αξιών.

Ελλείψει, όμως, της απαιτούμενης προσήλωσης της κρατικής εξουσίας στην αρχή του κράτους δικαίου και της συνεπαγόμενης λήψης των απαιτούμενων μέτρων, η δικαστική προστασία του διοικούμενου μπορεί να αναζητηθεί μέσω κανόνων του διεθνούς δικαίου, όπως η Ε.Δ.Α., που καταρχήν αντανakλούν την διαμόρφωση ενός συστήματος αξιών σε υπερεθνικό, κρατικό επίπεδο, συμβάλλοντας ερμηνευτικά στον προσανατολισμό, την εφαρμογή και την δίκευση της νομοθεσίας και της νομολογίας προς το ελάχιστο θεσμικό κεκτημένο

προστασίας που καθιερώνουν και δεσμεύουν τον κοινό νομοθέτη, είτε εμποδίζοντας «οπισθοδρομήσεις» στην παρεχόμενη προστασία είτε «εξαναγκάζοντας» τον να εισαγάγει σχετικές ρυθμίσεις, ώστε να δικαιώσει τη θέση του ως μέρος του κοινού ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού.

Το δικαίωμα για δικαστική προστασία περιλαμβάνει, ως ειδικότερη έκφραση, την αξίωση για παροχή έννομης προστασίας από τα δικαστήρια, τα οποία έχουν υπηρεσιακό καθήκον να αποφασίσουν έτσι ώστε οι επίδικες έννομες σχέσεις να διαγνωσθούν ορθά και δραστικά, ύστερα από ορθή υπαγωγή των αποδεδειγμένων κρίσιμων πραγματικών γεγονότων στους εφαρμοστέους αφηρημένους κανόνες δικαίου που θα πρέπει να ερμηνεύονται και να εφαρμόζονται σε αρμονία με τις κοινώς αναγνωρισμένες δικαιοτικές αρχές.

Υπό αυτή την έννοια, η επιφύλαξη νόμου στο άρθρο 20 παρ.1 Σ, εξουσιοδότησε το κοινό νομοθέτη να προσδιορίζει όχι το εάν, αλλά μόνο τον τρόπο που θα ασκηθεί η αξίωση για δικαστική προστασία. Το άρθρο 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α., όμως, δεν κάνει καμία επιφύλαξη για χάρη του κοινού νομοθέτη, οι δε επιτρεπόμενοι περιορισμοί, υπόκεινται σε αυστηρές προϋποθέσεις. Δεδομένου, επομένως, ότι η εν λόγω διάταξη, είναι εξοπλισμένη με αυξημένη τυπική ισχύ, δυνάμει της διάταξης του άρθρου 28 παρ. 1 Σ, η επιφύλαξη του άρθρου 20 παρ. 1 Σ. ισχύει καταρχάς για χάρη του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α., η οποία αναγνωρίζει δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο. Επομένως, ο νόμος που αποκλείει την πρόσβαση του διοικούμενου σε δικαστήριο, θα πρέπει να μείνει ανεφάρμοστος, υποχωρώντας μπροστά στην υπέρτατη διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α.³⁶¹.

Εξίσου αποτελεσματική πρέπει να είναι και η αμυντική λειτουργία του δικαστή έναντι των προσπαθειών της εκτελεστικής λειτουργίας να εκφύγει εμμέσως του δικαστικού ελέγχου, φαινόμενο το οποίο επιφέρει καίριο πλήγμα στη διάκριση των εξουσιών αλλά και αποστερεί τον ιδιώτη που έχει θιγεί στα δικαιώματα και τα έννομα συμφέροντά του από τη δυνατότητα να διεκδικήσει της άρση της παράνομης παραβίασης.

Η έννομη τάξη, σε αρμονία με την οποία έχουν υπηρεσιακό καθήκον τα δικαστήρια να αποφασίζουν, νοείται το σύστημα που συγκροτείται αφενός από τους ισχύοντες κανόνες δικαίου, υφετέρου από ορισμένες κοινώς παραδεδεγμένες δικαιοτικές αρχές, ακόμη κι αν δεν έχουν καταγραφεί σε κανόνες δικαίου, εκείνες δηλαδή τις αρχές που συνθέτουν την έννοια της δικαιοσύνης.

³⁶¹ Βλ. Μπέη, ό.α, σελ. 88, όπου ο συγγραφέας τηρεί επ'αυτού μόνο μία επιφύλαξη, αυτή της απαγόρευσης καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος στη δικαστική προστασία, δυνάμει του άρθρου 25 παρ. 2 Σ., απάλλγοντας ότι ο δικονομικός νομοθέτης έχει περιθώριο εξειδίκευσης των περιπτώσεων όπου η άσκηση του δικαιώματος είναι καταχρηστική, επομένως απαγορευμένη και προσθέτει ότι προς την κατεύθυνση αυτή ο κοινός νομοθέτης έχει εξουσία να καθιερώνει ουσιαστικές προϋποθέσεις προς αποφυγή καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος.

Πράγματι, αν είναι αληθές ότι «...δίκαιο και δικαιοσύνη δεν ταυτίζονται αλλά μάλλον βρίσκονται σε κατάσταση εντάσεως...(και ότι)...αυτό ισχύει σε κάθε περίπτωση όταν κανείς υπό τον όρο δίκαιο κατανοεί το υφιστάμενο στο σύγχρονο κράτος θετό δίκαιο με τις επιλογές και την ακαμψία του...(μάλιστα δε)...αυτό το δίκαιο θα έπρεπε να κατατείνει στη δικαιοσύνη αλλά η εμπειρία διδάσκει ότι πολύ συχνά παράγει σαφώς άδικα αποτελέσματα», ένα «φίνο» δικαστικό αποτέλεσμα είναι αυτό που, πέρα από και, ενίοτε, παρά τους αυστηρούς κανόνες της δικονομίας, επιτυγχάνει να ανταποκριθεί στα κελεύσματα της δικαιοσύνης.

Ο δικαστής χαίρει, λοιπόν, στο πλαίσιο της απονομής δικαιοσύνης, διακριτικής ευχέρειας που εκτείνεται μέχρι την επιλεκτικότητα στην ερμηνεία, επιλογή και αξιολόγηση του κανόνα δικαίου. Πρόκειται, αναμφισβήτητα, για μία διακριτική ευχέρεια που απολαμβάνει ενός σημαντικού εύρους, περιοριζόμενου ωστόσο από δύο απαγορευτικά απώτατα άκρα όρια: αυτά της άρνησης απονομής δικαιοσύνης και του νομολογιακού ακτιβισμού.

ΠΗΓΕΣ

ΒΙΒΛΙΑ – ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ – ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ

Ξενόγλωσσες

- **Baker, Christofer**, *Human Rights act 1998*, Sweet & Maxwell, London, 1998.
- **Donna, Gomien, Harris, David, Zwaak, Leo**, *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης: Δίκαιο και πρακτική*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2001 (μεταφρ. Ε. Τσατσαρέλη).
- **Jakobs, Franchis, White, Robin**, *The European Convention on Human Rights*, Clarendon Press, Oxford, 1996.
- **Kempees, Peter**, *A systematic guide to the case-law of the European Court of Human Rights Volume I-II*, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague/Boston/London, 1960-1994.
- **Reid, Karen**, *A practitioner's guide to the European Convention of Human Rights*, Sweet & Maxwell, London, 1998.
- **Van Dijk, P., Van Hoof, G.J.H.**, *Theory and Practice of the European Convention of Human Rights*, Kluwer Law International, The Hague-London-Boston, 1999.

Ελληνικές

- **Ανδρεάδου, Στρ.**, *Η ακυρωτική δικαιοδοσία του Συμβουλίου της Επικρατείας*, Πυρσός, Αθήναι, 1936.
- **Βενιζέλου, Ευ., Σκουρή, Β.**, *Ειδικά θέματα δημοσίου δικαίου 1: Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985.
- **Γαζούλη, Θ.**, *Ο ακυρωτικός έλεγχος των διοικητικών πράξεων*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000.
- **Γεραπετρίτη, Γ.**, *Η αιτιολογία των διοικητικών πράξεων. Θεσμική και δικαιοπολιτική αντιμετώπιση στην Ελλάδα*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998.
- **Δαγτόγλου, Π.Δ.**, *Γνωμοδοτήσεις*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, αθήνα-Κομοτηνή, 1999.
- **του ιδίου**: *Νομικά Ανάλεκτα*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006.
- **του ιδίου**: *Συνταγματικό Δίκαιο-Ατομικά Δικαιώματα*, Τόμος Α', Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1991.

- του ιδίου: *Συνταγματικό Δίκαιο-Ατομικά Δικαιώματα*, Τόμος Β', Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1991.
- του ιδίου: *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004.
- του ιδίου: *Γενικό Διοικητικό Δίκαιο*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1992, 2004.
- του ιδίου: *Συνταγματικό Δίκαιο-Ατομικά Δικαιώματα*, Τόμος Β', Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1991.
- **Δαρζέντα, Ερ.**, *Κράτος Δικαίου και αίτηση ακυρώσεως*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1995.
- **Δεληκωστόπουλου, Στ.**, *Διοικητικόν Δίκαιον*, Τεύχος Α, Εκδόσεις ΑΛΦΑ- ΔΕΛΤΑ, Αθήναι, 1972.
- του ιδίου: *Αι προϋποθέσεις του παραδεκτού της αιτήσεως ακυρώσεως*
- **Δένδια, Μ.**, *Διοικητικόν Δίκαιον*, Τόμος Α, Τόμος Γ, Αργ. Παπαζήσης, Αθήναι, 1952.
- **Δένδια, Μιχ.**, *Διοικητικόν Δίκαιον, Διοικητική Δικαιοσύνη, Τόμος Γ*, Βίκτωρ Παπαζήσης, Αθήναι, 1965.
- **Ευστρατίου, Π.Μ.**, *Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας σε διοικητικές διαδικασίες και άρθρο 6 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Τόμος Α, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996.
- **Καστανά, Η.- Κτιστάκι. Γ.**, *Επισκόπηση της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1997-1998)*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000.
- **Κατρά, Ι.**, *Κωδικοποίηση Διοικητικής Δικονομίας*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000.
- **Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, Δ.**, *Αι συνέπειαι της ακυρώσεως διοικητικής πράξεως έναντι της Διοικήσεως - κατόπιν ασκήσεως αιτήσεως ακυρώσεως*, Θεσσαλονίκη, 1980.
- **Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου Δ. , Κουτούπα-Ρεγκάκου Ευ.**, *Εμβάθυνση Δημοσίου Δικαίου*, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2005.
- **Κόρσου, Δ.**, *Διοικητικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1992, 2005.

- **Κουτούπα-Ρεγκάκου, Ε.,** *Το δεδουλευμένο των αποφάσεων των διοικητικών δικαστηρίων*, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2002.
- **Μαγγανά, Αντ., Καρατζά, Λ.,** *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου-Αποφάσεις και πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2005.
- **Μανιτάκη, Αντ.,** *Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της Συνταγματικότητας*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1994.
- **Μπέη, Κ.,** *Συνταγματικά θεμέλια της δικαστικής προστασίας-το ελληνικό έλλειμμα κράτους δικαίου*, EUNOMIA Verlag, Αθήνα, 1998.
- **Οικονόμου, Δ.,** *Ο δικαστικός έλεγχος της διακριτικής εξουσίας εν τη Δημοσία Διοικήσει*, Αθήναι, 1965.
- **Πανταζόπουλου, Αθ.,** *Επιλεγμένη Νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σε Θέματα Αστικού Δικονομικού Δικαίου*, Ερευνητικό Ινστιτούτο Δικονομικών μελετών-Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004.
- **Παπαχατζή, Γ.,** *Σύστημα του εν Ελλάδι ισχύοντος Διοικητικού Δικαίου*, Αθήναι, 1965.
- **Παραρά, Π. Ι.,** *Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001.
- **Παυλόπουλου, Πρ.,** *Η συνταγματική κατοχύρωση της αιτήσεως ακυρώσεως-Μια σύγχρονη έποψη του Κράτους Δικαίου*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1982.
- **Ράικου, Αθ.,** *Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Α', Τεύχος Γ', Αντ. Ν. Σάκκουλας*, Αθήνα-Κομοτηνή, 1989
- **Ρούκουνα, Εμ.,** *Διεθνής προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Τδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου*, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα, 1995.
- **Σαρμά, Ι.,** *Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου-Η μελέτη των μεγάλων θεμάτων*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998.
- **του ιδίου:** *Κράτος και Δικαιοσύνη Ι. Ελευθερία με υπεροχή του δικαίου. Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003.
- **του ιδίου:** *Κράτος και Δικαιοσύνη 2. Το δημοκρατικό κοινωνικό κράτος δικαίου. Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003.

- **Σκουρή, Β.,** *Προσανατολισμοί στο Δημόσιο δίκαιο I*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1996.
- **του ιδίου:** *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο I*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1991.
- **Σκουρή, Β., Βενιζέλου, Ευ.,** *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*
- **Σπηλιωτόπουλου, Επ.,** *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου II*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007.
- **του ιδίου:** *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου I*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007.
- **Στασινόπουλου, Μιχ. Δ.,** *Ο έλεγχος της διακριτικής εξουσίας της διοικήσεως*, Αγγ. Αθ. Κλεισιούνη, 1939.
- **του ιδίου:** *Νομικαί Μελέται*, Αθήναι, 1972.
- **του ιδίου:** *Δίκαιον των διοικητικών διαφορών*, Αθήναι, 1953
- **Σταυριανίδη, Νικ.,** *Διοικητική Δικονομία*, Αθήνα, 1998.
- **Τράντα, Γ.,** *Οι κυβερνητικές πράξεις στο μεταίχμιο της προστασίας του δημοσίου συμφέροντος και του ελέγχου της διακριτικής ευχέρειας της διοικήσεως*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1997.
- **Χιώλου, Κων.Β.,** *Μελέτες Δημοσίου Δικαίου*, Αθήναι, 1998.
- **Χρυσόγονου, Κ.,** *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998.

ΑΡΘΡΑ -ΤΙΜΗΤΙΚΟΙ ΤΟΜΟΙ - ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΙ ΤΟΜΟΙ

- **Schmidt-Assmann, Eberhard**, «Το ατομικό δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας έναντι της εκτελεστικής εξουσίας», *Δ* σελ. 397-418, (μεταφρ. Μ. Ευστρατίου)
- **Fribergh, E.**, «Συμμόρφωση της Διοίκησης στις δικαστικές αποφάσεις-νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων- ΕΔΑΔ», στο: Ε. Κρουσταλλάκης (επιμ.), *Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και την εφαρμογή του Ελληνικού Δικαίου*, Εθνική Σχολή Δικαστών-Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004, σελ. 311-316.
- **Αθανασίου, Σ.**, «Ο μη έλεγχος της αντισυνταγματικότητας των νόμων από τα Δικαστήρια», στο: *Σύγχρονοι νομικοί προβληματισμοί στην απονομή της διοικητικής δικαιοσύνης*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα –Κομοτηνή, 2004.
- **Αλιβιζάτου, Ν.**, «Μεταξύ ακτιβισμού και αυτοσυγκράτησης. Ο πολιτικός ρόλος των δικαστών στη Δυτική Ευρώπη», *ΔτΑ* 2003 (19), σελ. 697-730.
- **Βενιζέλου, Ευ.**, «Οι ιδιομορφίες του ελληνικού συστήματος δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων: Παράγοντας εντατικοποίησης ή περιορισμού του ελέγχου», *ΤοΣ*, 1988 (14), σελ. 454-473.
- **Βογιατζή, Π.**, «Επισκόπηση της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου-1995», *ΤοΣ* 1996 (4), σελ. 945-952.
- **του ιδίου**: «Επισκόπηση της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου 1997-1998», *ΤοΣ* 1999 (3-4), σελ. 589-592.
- **του ιδίου**: «Σχόλιο στην *Vilho Eskelinen* και λοιποί κατά *Φινλανδίας*, αριθ. προσφυγής 63235/00, 19.04.2007», *ΝοΒ* 2007(55), σελ. 1923-1930.
- **Βοϊκλή, Εμ.**, «Το δικαιοδοτικό έργο των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων- Θεσμικές, λειτουργικές και άλλες ελλείψεις που το επηρεάζουν», *ΝοΒ* 1998(46), σελ. 305-315.
- **Γεραπεπρίτη, Γ.**, «Στο δρόμο για τη θεσμικά ισορροπη παρέμβαση του δικαστή. Ο έλεγχος αναλογικότητας και αιτιολογίας με αφορμή την απόφαση 1129/2003 του Συμβουλίου Επικρατείας», *ΔτΑ* 2005 (25), σελ. 187-204.
- **του ιδίου**: «Ισορροπία εξουσιών και δικαστικός παρεμβατισμός: Συγκριτικές σκέψεις για τη λειτουργία του ελληνικού Συμβουλίου Επικρατείας και του ανώτατου ομοσπονδιακού δικαστηρίου των ΗΠΑ», *Τιμ.Τομ.ΣτΕ*, 2004, σελ. 197-227.
- **Γεωργιάδου, Αθ.**, «Η υπουργική άδεια για αναγκαστική εκτέλεση κατά αλλοδαπού δημοσίου (ΚΠολΔ923) ως διοικητική πράξη-Παρατηρήσεις στην απόφαση ολομΣτΕ 22/2007», *Δ* 2007(38), σελ. 463-483.

- **Γιαννακόπουλου, Κ.**, «Ο περιορισμός της αναδρομικότητας των ακυρωτικών αποφάσεων του διοικητικού δικαστή», *ΕφημΔΔ* 2006(93), σελ. 332-338.
- **του ιδίου**: «Προς ένα γενικό περιορισμό του παρεμπόπτοντος ελέγχου των κανονιστικών πράξεων;», *ΕφημΔΔ* 2006(2), σελ. 188-191.
- **του ιδίου**, «Η υποχρέωση σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας και εφαρμογής των κανόνων της διοικητικής δικονομίας», *ΕΦ.Δ.Δ.*, 2008 (1), σελ. 102-124.
- **Γώγου, Κ.**, «Πτυχές του ελέγχου αναλογικότητας στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας», *ΔτΑΤεΣ*, 2005 (III), σελ. 229-320.
- **Δαγτόγλου, Π.Δ.**, «Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων», *ΝοΒ*, 1988 (36), σελ. 721-731.
- **του ιδίου**, «Λογικές δυσαρμονίες στο Σύνταγμα», *ΝοΒ*, 1988 (36), σελ. 595-605.
- **του ιδίου**, «Δημόσιο συμφέρον και Σύνταγμα», *ΤοΣ*, 1986(12), σελ. 425-433.
- **Δεληγιάννη, Γ.**, «Ο νόμος ή η εύλογη κρίση του δικαστή ως εγγύηση των ατομικών δικαιωμάτων», *ΤοΣ* 1990 (ΙΣΤ), σελ. 1-18.
- **του ιδίου**: «Οι οχλούσες δραστηριότητες στη νομολογία του Σ.τ.Ε.», *Νόμος και Φύση*, 1997; www.nomosphysis.org.gr/articles
- **Δεληκωστόπουλου, Στ.**, «Ο δικονομικός φορμαλισμός και η υπέρβασή του», *Τιμ.Τομ. του Κώστα Ε. Μπέη ως Αίνος της Αττικής διαλεκτικής*, 2003, σελ. 2301-2326.
- **Δεληκωστόπουλου, Γ.**, Ο έλεγχος από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των δικαιωμάτων του Ανθρώπου της παραβίασης του άρθρου 6 Ε.Σ.Δ.Α. ως προς τις προϋποθέσεις πρόσβασης στο ακυρωτικό.
- **Δελλή, Γ.**, «Η ιδιαιτερότητα του δικαστικού ελέγχου των διοικητικών κυρώσεων», *Διδικ* 2002 (14), σελ. 890-906.
- **του ιδίου**: «Από το καρνάγιο της Πύλου στο ορυχείο της Κασσάνδρας. Η “βιώσιμη ανάπτυξη” μεταξύ δικαιοπλασίας του δικαστή και μυθοπλασίας της θεωρίας», *Τιμ.Τομ.ΣτΕ*, 2004, σελ. 1057-1087.
- **Δεμερτζή, Κ.**, «Η πόρτα του νόμου-Η δικαστική προστασία του δικηγόρου σε πειθαρχική του υπόθεση», *Δ* 2007 (38), σελ. 678-733.
- **Δημητρόπουλου, Μ.**, «Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η θεσμική της συνεισφορά στην αρτιότερη απονομή της δικαιοσύνης», στο: Ι. Π. Κάρκαλης (επιμ.) *Σύγχρονοι προβληματισμοί στο πλαίσιο της δίκαιης δίκης*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σελ. 17-22.
- **Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου**, «Κρίσεις για το σχέδιο νόμου για τη “Συμμόρφωση της Διοίκησης προς τις δικαστικές αποφάσεις και προαγωγή

των δικαστών των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων στο βαθμό του Συμβούλου της Επικρατείας», *ΝοΒ* 2002 (50), σελ. 1986επ.

- **Ευστρατίου, Π.Μ.**, «Η δικαιοδοσία των διοικητικών δικαστηρίων ενόψει της αναθεώρησης του συντάγματος», *ΔιΔικ*, 2003 (15), σελ. 303-319.
- **του ιδίου**: «Ο δικαστικός έλεγχος κατά την εφαρμογή του δικαίου του περιβάλλοντος: Ο ρόλος του Συμβουλίου της Επικρατείας», *Ε.Δ.Δ.* 2005 (ειδικό τεύχος: Αφιέρωμα στο δικαστικό ακτιβισμό), σελ. 7-26.
- **του ιδίου**: «Ο ρόλος των δικαστών κατά τη διαμόρφωση του δημοσίου δικαίου, ακτιβισμός ή αυτοπεριορισμός;», *ΝοΒ* 1998 (46), σελ. 1212-1222.
- **Ζήκου, Ολ.**, «Η υποχρέωση συμμόρφωσης της Διοίκησης στις δικαστικές αποφάσεις. Θεμελίωση – περιεχόμενο - όρια», στο: Ε. Κρουσταλλάκης (επιμ.), *Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και την εφαρμογή του Ελληνικού Δικαίου*, Εθνική Σχολή Δικαστών-Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004, σελ. 3-13.
- **Ζωντανού, Π.**, «Εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας και αίσθημα δικαιοσύνης στο κοινωνικό κράτος δικαίου», *ΕΔΚΑ*, 2006 (ΜΗ), σελ. 482-
- **Θεοχαροπούλου-Κοντόγιωργα, Δ.**, «Εξελίξεις και ζητήματα στο «πραττωρικό»(νομολογιακό και ακωδικοποίητο) Διοικητικό Δίκαιο – Η επαύξηση της διαπλαστικής εξουσίας του διοικητικού δικαστού, μέσω της ερμηνευτικής λειτουργίας των διδαγμάτων της κοινής πείρας, της επιστήμης ή τέχνης και των κανόνων της δεοντολογίας και ηθικής», *Τμ.Τομ. του Κώστα Ε. Μπέη ως Αίνος της Αττικής διαλεκτικής*, 2003, σελ. 2827-2845.
- **Καϊδατζή, Ακρ.**, «Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στο ελληνικό δημόσιο δίκαιο», *ΕΔΔΔ* 99, σελ. 20-55.
- **Καλαβρού, Κ. Φ.**, «Διαπλαστική ενέργεια και δεδικασμένο στη διοικητική δίκη», *Δ* 2005 (36), σελ. 86-108.
- **Κανελλόπουλου, Π.**, «Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ο Χάρτης των θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης», στο: Ι. Π. Κάρκαλης (επιμ.), *Σύγχρονοι προβληματισμοί στο πλαίσιο της δίκαιης δίκης*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σελ. 33-45.
- **Καποτά, Π.**, «Συμμόρφωση της διοίκησης με απορριπτική δικαστική απόφαση», *ΕφημΔΔ*. 2006 (2), σελ. 231-233.
- **Καράκωστα, Β.**, «Η παράλειψη οφειλόμενης ενέργειας της διοικήσεως και η αποτελεσματικότητα της σχετικής δικαστικής προστασίας», *ΝοΒ* 2001 (49), σελ. 1773-1778.
- **Καραμχαλέλη, Αθ.**, «Αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σχετικές με τη διάκριση των διοικητικών διαφορών σε ουσίας και ακυρώσεως», *ΔιΔικ* 1996(8), σελ. 1-30.

- **Καστανά, Η.- Κτιστάκι Γ.**, «Επισκόπηση της νομολογίας του έτους 1997 του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», *Δ* 1998 (29), σελ. 931-958.
- **των ιδίων**, «Επισκόπηση της νομολογίας του έτους 1998 του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», *Δ* 1999 (30), σελ. 1122-1158.
- **Καστανά, Ηλ.**, «Σημείωμα με αφορμή την απόφαση 4751/1998 του ΣτΕ –Σύντομες σκέψεις για τη σχέση συντάγματος και Ε.Σ.Δ.Α.», *ΕΑΔΑ* 1999, σελ. 276-281.
- **του ιδίου**, «Η αρχή της δίκαιης ισορροπίας στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του ανθρώπου», *ΔτΑ*, 2006 (4), σελ. 215-267.
- **του ιδίου**, «Η συμμόρφωση της Ελλάδας στις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου-η αποτίμηση», *ΤοΣ* 2002 (28).
- **Κατρούγκαλου, Γ.**, «Η επίδραση της Ε.Σ.Δ.Α. στην εσωτερική έννομη τάξη», *ΕΔΚΑ* 1999(ΜΑ), σελ. 833-836.
- **του ιδίου**, «Αρχή της αναλογικότητας και κοινωνικά δικαιώματα», *ΔτΑ*, 2006 (4), σελ. 141-158.
- **Κιουσοπούλου, Α.**, «Η δεσμευτικότητα “των κανόνων της επιστήμης” στον χωροταξικό και πολεοδομικό σχεδιασμό», *Νόμος και Φύση*, 2006: www.nomosphysis.org.gr/articles
- **Κοϊμτζόγλου, Ι.**, «Αίτηση ακρόωσης κατά αποφάσεων του Ανώτατου Πειθαρχικού Συμβουλίου Δικηγόρων», *ΕφημΔΔ* 2007(1), σελ. 8-13.
- **Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, Α.**, «Εξελίξεις και ζητήματα στο «πραιτωρικό» νομολογιακό και ακωδικοποίητο Διοικητικό Δίκαιο» *Τιμ.Τομ. του Κώστα Ε. Μπέη ως Αίνος της Αττικής Διαλεκτικής*, 2003, σελ. 2827-2845.
- **της ίδιας**: «Οι περιοριστικές τάσεις της νομολογίας του Σ.τ.Ε. επί αιτήσεων ακυρώσεως κατά πράξεων περιορισμένης χρονικής ισχύος», *Διδικ* 1989(1), σελ. 977- 991.
- **της ίδιας**: «Το κριτήριο του “λειτουργικού διχασμού των οργάνων” (dedoublement fonctionnel) του διεθνούς δικαίου, ως κριτήριο του φαινομένου της δικαστικής ασυλίας των “κυβερνητικών πράξεων” στο Εσωτερικό Δημόσιο Δίκαιο», *Διδικ* 1990(2), σελ. 257-273.
- **Κόρσου-Παναγοπούλου, Μ. Ε.**, «Η επίδραση του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α. στο ελληνικό δημόσιο δίκαιο», στο: Ι. Π. Κάρκαλης (επιμ.) *Σύγχρονοι προβληματισμοί στο πλαίσιο της δίκαιης δίκης*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σελ. 23-31.

- **Κουτούπα Ρεγκάκου, Ευ.,** «Η δικαστική προστασία στο δίκαιο του περιβάλλοντος», στο: *Αφιέρωμα στην Πελαγία Γέσιου-Φαλσή, ΝΟΜΟΣ, Τόμος Ι, σελ. 657-668.*
- **Κρουσταλλάκη, Ευ.,** «Το δικαίωμα προσφυγής στη Δικαιοσύνη (δικαίωμα για χρηστή δίκη) κατά το άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των δικαιωμάτων του ανθρώπου», *ΕλλΔικ.* 1986 (27), σελ. 601-611.
- **Κωνσταντόπουλου, Π.,** «Η δικανική αξιολόγηση του δημοσίου συμφέροντος μέσα στα πλαίσια του Συντάγματος», *ΕΔΚΑ*, 1992 (ΛΔ), σελ. 473-476.
- **Λαζαράτου, Π.,** «Το δικαίωμα προσβάσεως στα διοικητικά στοιχεία. Προβληματισμοί σχετικά με το δικαστικό έλεγχο της κατ' άρθρον 16 παρ. 6 Ν. 1599/1986 πράξεως», *Δ* (26), σελ. 1009-1019.
- **του ιδίου:** «Ο παρεμπιπτόν έλεγχος της νομιμότητας διοικητικών πράξεων από τα διοικητικά δικαστήρια σε περιβαλλοντικές δίκες», *Δ* (27), σελ. 91-97.
- **του ιδίου:** «Η δυνατότητα τροποποιήσεως της προσβαλλόμενης διοικητικής πράξεως ως στοιχείο χαρακτηρισμού διοικητικής διαφοράς ως διαφοράς ουσίας (Με αφορμή τη ΣτΕ 5352/1995)», *Διδικ* 1996(8), σελ. 597-607.
- **του ιδίου:** «Η αρχή της προστατευόμενης εμπιστοσύνης του ιδιώτη έναντι της διοικήσεως και του νομοθέτη», *ΔτΑΤεΣ* 2003(1), σελ. 129-140.
- **Λιάπη, Δ.,** «Ο Γεώργιος Μπαλής και ο δικαστής – τότε και σήμερα», *ΝοΒ*, 2006(54), σελ. 1447-1455.
- **Λιγωμένου, Α.,** «Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (άρθρο 6 παρ.1)», *ΕΛΛΔ* 99, σελ. 5-19.
- **της ιδίας:** «Κράτος δικαίου και προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος», *Διδικ* 1997(9), σελ. 301-319.
- **Μάζου, Ηλ.,** «Η υποχρέωση συμμόρφωσης της Διοίκησης στις αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας - Η νεότερη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας και το έργο της Ειδικής Επιτροπής της Συμμόρφωσης», στο: Ε. Κρουσταλλάκης (επιμ.), *Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και την εφαρμογή του Ελληνικού Δικαίου*, Εθνική Σχολή Δικαστών-Αντ. Ν. Σάκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004, σελ. 133-138.
- **Μαθιουδάκη, Ιάκ.,** «Επέκταση ευνοϊκής ρύθμισης για λόγους ισότητας-Τάσεις δικαστικού αυτοπεριορισμού;», *Διδικ* 2003(15), σελ. 852-870.
- **του ιδίου:** «Η κατάργηση της ακυρωτικής δίκης κατ' άρθρο 32 π.δ.18/89 και το ιδιαίτερο έννομο συμφέρον για τη συνέχισή της», *Αρμ.* 2007(2), σελ. 192-211.
- **Μανιτάκη, Αντ.,** «Ιστορικά γνωρίσματα και λογικά προαπαιτούμενα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα», *Τιμ.Τομ. του Κώστα Ε. Μπέη ως Αίνος της Αττικής Διαλεκτικής*, 2003, σελ. 3121-3154.

- του **ιδίου**, «Οι (αυτο)δεσμεύσεις του δικαστή από τον παρεμπόδιοντα έλεγχο της (αντι)συνταγματικότητας των νόμων», *ΤοΣ* 2006 (2), σελ. 403-429.
- του **ιδίου**, «Ο δικαστής υπηρέτης του νόμου ή εγγυητής των συνταγματικών δικαιωμάτων και μεσολαβητής διαφορών;», *ΝοΒ*, 1999 (47), σελ. 178-201.
- **Ματθία, Στ.**, «Δικαίωμα σε ουσιαστική εξέταση της διαφοράς», *ΕλλΔικ* 2007(48), σελ. 1289-1394.
- **Μαυρομάτη, Αρ.**, «Η πρόσβαση στα ευρωπαϊκά δικαστήρια υπό το φως του άρθρου 47 του Χάρτη θεμελιωδών Δικαιωμάτων», στο: Ι. Π. Κάρκαλης (επιμ.) *Σύγχρονοι προβληματισμοί στο πλαίσιο της δίκαιης δίκης*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σελ. 47-54.
- **Μενουδάκου, Κ.**, «Τα δικαστήρια ως ελεγκτικός μηχανισμός για την εφαρμογή περιβαλλοντικού δικαίου», *Νόμος και Φύση* 2007: www.nomosphysis.org.gr/articles
- **Μηνακάκη, Τ.**, «Η δίκαιη δίκη κατά την Ε.Σ.Δ.Α.. Σκέψεις με αφορμή τη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου και του ελληνικού Συμβουλίου της Επικρατείας», *ΑρχΝ* 2002 (ΝΓ), σελ. 11-19.
- **Μουζουράκη, Παρ.**, «Η αρχή της προστατευόμενης εμπιστοσύνης στην πρόσφατη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας», *Τιμ.Τομ.ΣτΕ*, 2004, σελ. 363-397.
- **Μουζουράκη, Στ.**, «Η αποδυνάμωση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας», *ΔιΔικ* 1999(11), σελ. 584-592.
- **Μουκίου, Χρ.**, «Ο έλεγχος του ακυρωτικού δικαστή επί του νομίμου ερείσματος ατομικής διοικητικής πράξης», *Τιμ.Τομ.ΣτΕ*, 2004, σελ. 711-726.
- **της ιδίας**: «Η αλυσιτέλεια του ελέγχου της εξωτερικής νομιμότητας», *ΔτΑ* 2003 (20), σελ. 1219-1254.
- **της ιδίας**: «Εξουσίες και όρια της Εκτελεστικής και της Δικαστικής εξουσίας αναφορικά με την άσκηση πολιτικού δικαιώματος», *ΕφημΔΔ* 2007(1), σελ.16-20.
- **Της ιδίας**: «Αγκυροβόλια πλοίων και προστασία του περιβάλλοντος», *Εφημ.Δ.Δ.*, 2008 (1), σελ. 55-62.
- **Μπαλογιάννη, Ευ.**, «Το γενικότερο δημόσιο συμφέρον ως λόγος υπερισχύος των υπέρ του ελληνικού Δημοσίου προνομιακών διατάξεων», *Δ* 2008(39), σελ. 117-121.
- **Μπέη, Κ.**, «Ιδιωτικές και διοικητικές διαφορές ως αντικείμενο της αξίωσης για δικαστική ακρόαση και προστασία», *ΕλλΔικ* 1993 (34), σελ. 1209-1217.
- του **ιδίου**, «Η δικαιοκρατούμενη δίκη ως πολιτιστική κατάκτηση», *ΔιΔικ* 1995(7), σελ. 793-800.

- **Νικόπουλου, Α.**, «Η έννομη προστασία του περιβάλλοντος ως στοιχείο του δημοσίου συμφέροντος», *ΔιΔικ* 1990(2), σελ. 753-763.
- **Ορφανουδάκη, Στ.**, «Η ικανότητα διαδίκου των ενώσεων προσώπων του άρθρου 12 παρ. 1 του Συντάγματος στην ακυρωτική δίκη», *ΔιΔικ* 1999(11), σελ. 838-846.
- **Παπαγεωργίου, Γ.**, «Η αντισυνταγματική άρνηση του ελέγχου της εξωτερικής νομιμότητας των διοικητικών πράξεων», *ΔτΑ* 2003 (20), σελ. 1205-1218.
- **του ιδίου.**, «Η διεθνοποίηση και η κοινοτικοποίηση της δικαστικής προστασίας», *ΝοΒ* 1996 (44), σελ. 569-576.
- **του ιδίου.**, «Ο έλληνας δικαστής και η Ε.Σ.Δ.Α.», *ΤοΣ*, 2002 (28), σελ. 673 επ.
- **Παπαδημητρίου, Γ.**, «Η διεθνοποίηση και η κοινοτικοποίηση της δικαστικής προστασίας», *ΝοΒ*, 1996(44)», σελ. 569-576.
- **Παπαδημητρίου, Χ.**, «Ο εθνικός δικαστής υπό το ευρωπαϊκό φως των θεμελιακών δικαιωμάτων», *Δ*, 2007(38), 848-861.
- **Παπαδοπούλου, Μ.**, «Ζητήματα ακυρωτικού ελέγχου της αιτιολογίας των διοικητικών πράξεων: Ελευθερία του νομοθέτη, ευχέρεια της διοίκησης και ακυρωτικός έλεγχος του δικαστή», *Τιμ.Τομ.ΣτΕ*, 2004, σελ. 797-807.
- **Παπαϊωάννου, Α.**, «Εκτελεστότητα και εκτέλεση των αποφάσεων των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων επί χρηματικών αξιώσεων», στο: Ε. Κρουσταλλάκης (επιμ.), *Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και την εφαρμογή του Ελληνικού Δικαίου*, Εθνική Σχολή Δικαστών-Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004, σελ. 185-190.
- **Παπακωνσταντίνου, Α.**, «"Κυβερνητικές πράξεις" και αρχή νομιμότητας της διοικητικής δράσης: Η εξέλιξη της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας», *ΤοΣ* 2001 (3), σελ. 571-577.
- **του ιδίου:** «Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας για το άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: η οριακή εφαρμογή του άρθρου από τον εθνικό δικαστή και οι επιπτώσεις στη συγκρότηση του δικανικού συλλογισμού από τη τυπική αναγνώριση της εισδοχής της Ε.Σ.Δ.Α. στην Ευρωπαϊκή Κοινοτική έννομη τάξη», *ΔιΔικ* 1995(7), σελ. 11-22.
- **του ιδίου:** «Δικαστικός ακτιβισμός και σύνταγμα: Το παράδειγμα της περιβαλλοντικής νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας», *ΕΔΔ* 2005 (ειδικό τεύχος: Αφιέρωμα στο δικαστικό ακτιβισμό), σελ. 73-115.
- **του ιδίου:** «Πράξεις νομοθετικού περιεχομένου: συνταγματικές ρυθμίσεις και έλεγχος νομιμότητας (με αφορμή τη ΣτΕ 1250/03)», *ΔιΔικ* 2004(16), σελ. 10-35.
- **του ιδίου:** «Σχόλιο στην Ολ. Σ.τ.Ε. 2002/2003», *Νόμος και Φύση*, 2003: www.nomosphysis.org.gr/articles

- **Παπαπαναγιώτου-Λέζα, Αγ.**, «Οι προϋποθέσεις του παραδεκτού των ενδίκων βοηθημάτων και μέσων στη διοικητική δίκη υπό το πρίσμα του άρθρου 20 του Συντάγματος περί του δικαιώματος παροχής δικαστικής προστασίας και της αρχής της αναλογικότητας», *ΔιΔικ* 2001(13), σελ. 290-300.
- **Παπαστυλιανού, Χρ.**, «Η ερμηνεία του όρου «Δημόσια Τάξη», ως περιορισμός των ατομικών ελευθεριών στην Ε.Σ.Δ.Α. και το Σύνταγμα: Τα όρια της δικαιοδοτικής κρίσης του δικαστή κατά την εφαρμογή των περιορισμών των ατομικών ελευθεριών», *ΤοΣ* 2003 (3), σελ. 403-447.
- **Παπαχατζή, Δ.**, «Οι σύγχρονη νομοθεσία παρέχει πλήρη έννομη προστασία τόσο για διοικητικές όσο και για ιδιωτικές διαφορές», *ΔιΔικ* 1990(2), σελ. 1257-1268.
- **Παππά, Κ.**, «Άμεσοι και έμμεσοι περιορισμοί της υπαγωγής των διοικητικών διαφορών στον πλήρη και αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο», *ΔιΔικ* 2002 (14), σελ. 1413-1427.
- **Παραρά, Π.**, «Και μία περιττή απόφαση της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας. Ο μη έλεγχος της εξωτερικής νομιμότητας των διοικητικών πράξεων από την ΟλΣΕ 530/2003», *ΔτΑ* 2003 (20), σελ. 1201-1204.
- **του ιδίου:** «Η υποβάθμιση της εξωτερικής νομιμότητας των διοικητικών πράξεων. Ένα νέο πλήγμα κατά του Κράτος δικαίου;», *ΔτΑ* 2001 (12), σελ. 1237-1255.
- **Περράκη, Στ.**, «Ορισμένα ζητήματα εφαρμογής του δικαιώματος στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης (άρθρο 6 παρ. 1 ΕυρΣΔΑ) υπό το φως της πρόσφατης νομολογίας των οργάνων της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», *ΕλλΔικ* 1989 (30), σελ. 722-728.
- **Πετρόγλου, Ι.**, «Η δια νόμου κατάργηση εκκρεμών δικών και η εφαρμογή σε εκκρεμείς δίκες νέων δικονομικών κανόνων κατά το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», *ΕΔΚΑ* 1998(Μ), σελ. 303-306.
- **Πικραμένου, Μ.**, «Ο ακυρωτικός δικαστής ενώπιον χρηματικών διαφορών: Με αφορμή τον κριτικό λόγο του Αποστόλη Παπαλάμπρου», *Εφημ.ΔΔ*, 2008(1), σελ. 125-138.
- **Πινακίδης, Γ.**, «“Η σύμφωνη με το σύνταγμα ερμηνεία”. Τεχνική του Δικαστικού Ελέγχου της Συνταγματικότητας των Νόμων ή μέθοδος ερμηνείας του Νόμου δια του Συντάγματος;», *ΤοΣ* 2001(3), σελ. 461-494.
- **του ιδίου:** «Η συνταγματική υφή της ευρωπαϊκής σύμβασης δικαιωμάτων του ανθρώπου», *ΔτΑ* 2007(33), σελ. 71-95.
- **Πρεβεδούρου, Ευ.**, «Το δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και ο δικαστικός ακτιβισμός», *ΕΔΔ* 2005 (Ειδικό τεύχος: Αφιέρωμα στο δικαστικό ακτιβισμό), σελ. 27-52.

- **Πυροβέτση, Μ.,** «Η δικαστική λειτουργία ως δικαστική εξουσία ή άλλως δικαστική λειτουργία ή δικαστική εξουσία», *ΔιΔικ* 1991(3), σελ. 1253-1260.
- **Ράικου, Δ.,** «Τα γνωσιολογικά θεμέλια της απόφασης του διοικητικού δικαστή», *ΔιΔικ* 2005 (17), σελ. 567-608.
- **του ιδίου:** «Κριτική προσέγγιση του δικαιοδοτικού ρόλου των διοικητικών δικαστηρίων στο σύγχρονο κράτος δικαίου», *ΔιΔικ* 1999(11), σελ. 1049-1074.
- **Ρένεση, Ν.,** «Η αρχή της ισότητας των όπλων στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η προβολή της στην εθνική νομολογία: Η υπόθεση Πλατάκου», στο: Ι. Π. Κάρκαλης (επιμ.) *Σύγχρονοι προβληματισμοί στο πλαίσιο της δίκαιης δίκης*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σελ. 83-93.
- **Σπηλιωτόπουλου, Ε. Π.,** «Η συμμόρφωση της Διοίκησης προς τις δικαστικές αποφάσεις», *Τιμ.Τομ.ΣτΕ*, 2004, σελ. 875-887.
- **Σπυρόπουλου, Φ.,** «Η αναθεώρηση των αρμοδιοτήτων του Συμβουλίου της Επικρατείας, στο www.tosyntagma.gr
- **Τασόπουλου, Γ.,** «Οι γενικές πραγματικές συνθήκες στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας», *Τιμ.Τομ.ΣτΕ*, 2004, σελ. 73-89.
- **Τζεβελέκου, Β.,** «Απαντήσεις στο θεσμικό κατακερματισμό του διεθνούς δικαίου : Νομικός πλουραλισμός δίχως ιεραρχία ή μήπως και η θεσμική αβρότητα έχει τα όριά της;», *ΕΔΔ*, 2007 (Επετειακό τεύχος για τα 20 χρόνια), σελ. 381-422.
- **Τζεβελεκάκη, Ι.,** «Ζητήματα δικαστικού ελέγχου της οικονομικής πολιτικής», *Τιμ.Τομ.ΣτΕ*, 2004, σελ. 441-461.
- **του ιδίου:** «Ένα αρχαίο όσο και επίκαιρο ζήτημα προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος», *ΔιΔικ* 1997(9), σελ. 1361-1369.
- **Τράντα, Γ.,** «Η γενική ακυρωτική δικαιοδοσία του Συμβουλίου της Επικρατείας και το άρθρο 20 Ι του Συντάγματος», *ΕΔΚΑ*, 1995 (ΛΖ), σελ. 134-136.
- **Χατζητζανή, Ν.,** «Διοικητικά διαφορά και δικαστική προστασία», *ΔιΔικ* 1997 (9), σελ. 1089-1100.
- **Χειρδάρη, Β.,** «Σχόλιο στην Vilho Eskelinen και λοιποί κατά Φινλανδίας, αριθ. προσφυγής 63235/00, 19.04.2007», *ΝοΒ* 2007(55), σελ. 1930-1931.
- **του ιδίου:** «Το ατομικό δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας», *ΕΔΔΔ* 2002 (2), σελ. 228-251.

- **Χρυσανθάκη, Χ.**, «Ο ελληνικός μηχανισμός παροχής δικαστικής προστασίας υπό το φως της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων», *Δ* (22), σελ. 809-819.
- **του ιδίου:** «Ο δικαιοδοτικός μηχανισμός της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων», *ΕΔΔΔ* 1991(35), σελ. 231-246.
- **του ιδίου:** «Ζητήματα δικαστικής προστασίας υπό το φως της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων», *ΕΔΔΔ* 1992(36), σελ. 30-47.
- **Χρυσόγονου, Κ.**, «Η (μη) εφαρμογή της Ε.Σ.Δ.Α. από τα ελληνικά δικαστήρια», *ΤοΣ* 2002(5) στο www.tosyntagma.gr

ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

www.nsk.gr

<http://ta-nea.dolnet.gr>

www.evenizelos.gr

www.nhri.gr

www.ant-sakkoulas.gr

www.nob.org

www.et.gr

www.synigoros.gr

www.parliament.gr

<http://lawdb.intrasoftnet.com>

www.tosyntagma.gr

www.echr.coe.int

www.nchr.gr

www.dsanet.gr

www.panteion.gr

www.kostasbeis.gr

ΠΑΡΑΤΗΜΑ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

- Ε.Δ.Δ.Α., *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 21.02.1975.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Ashingdane κ.λ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 28.05.1985.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Rolf Gustafson κατά Σουηδίας*, απόφαση της 01.07.1997.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Sporrong και Lönnroth κατά Σουηδίας*, απόφαση της 23.09.1982.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Albert και Le Compte κατά Βελγίου*, απόφαση της 10.02.1983.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Koenig κατά Γερμανίας*, απόφαση της 28.06.1978,
- Ε.Δ.Δ.Α., *Le Compte, Van Leuven, De Meyere κατά Βελγίου*, απόφαση της 23.06.81.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Foyed κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 21.09.1994.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Airey κατά Ιρλανδίας*, απόφαση της 09.10.1979.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Κοσκινάς κατά Ελλάδος*, απόφαση της 23.06.2002.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Kutic κατά Κροατίας*, απόφαση της 01.03.2002.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Lithgow και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 08.07.1986.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Rolf Gustafson κατά Σουηδίας*, απόφαση της 1ης Ιουλίου 1997
- Ε.Δ.Δ.Α., *Campbell και Fell κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 28.06.1984.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Le Compte κατά Βελγίου*, απόφαση της 28.06.1984.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Findlay κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 25.02.1997.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Diennet κατά Γαλλίας*, απόφαση της 26.09.1995 και
- Ε.Δ.Δ.Α., *Werner κατά Αυστρίας*, απόφαση της 24.11.1997.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Stallinger και Kuso κατά Αυστρίας*, απόφαση της 23.04.1997.
- Ε.Δ.Δ.Α., *H κατά Βελγίου*, απόφαση της 30.11.1987.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Pretto et autres κατά Ιταλίας*, απόφαση της 8.12.1983,
- Ε.Δ.Δ.Α., *Campbell και Fell κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 28.06.84
- Ε.Δ.Δ.Α., *Ozturk κατά Γερμανίας*, απόφαση της 21.02.1984,
- Ε.Δ.Δ.Α., *Schmautzer κατά Αυστρίας*, απόφαση της 23.10.1995.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Ελληνικά Διυλιστήρια, Στραν και Στρατής Ανδρεάδης κατά Ελλάδας*, απόφαση της 09.12.1994.
- Ε.Δ.Δ.Α., *National & Provincial Building Society the Leeds Permanent Building Society and the Yorkshire Building Society και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 23.10.1997.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Brulla Gomez de la Torre κατά Ισπανίας*, απόφαση της 19.12.199
- Ε.Δ.Δ.Α., *Σμοκοβίτης κατά Ελλάδας*, απόφαση της 11.4.2002,
- Ε.Δ.Δ.Α., *Zielinski κατά Γαλλίας*, απόφαση της 28.10.1999,
- Ε.Δ.Δ.Α., *Παπαγεωργίου κατά Ελλάδας* απόφαση της 27.10.1997 ,
- Ε.Δ.Δ.Α., *Ελληνικά Διυλιστήρια ΣΤΡΑΝ και Ανδρεάδης κατά Ελλάδας*, ό.α.,
- Ε.Δ.Δ.Α., *Ogis-Institut Stanislas κατά Γαλλίας*, απόφαση της 27.5.2004 και
- Ε.Δ.Δ.Α., *Brannigan McBride κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 26.05.1993
- Ε.Δ.Δ.Α., *Αγούδημος και Ceffalonian sky shipping co κατά Ελλάδας*, απόφαση της 28.06.2001.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Axen κατά Γερμανίας*, ό.α. και *Sutter κατά Γερμανίας*, απόφαση της 22.02.1984.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Engel και λοιποί κατά Ολλανδίας*, απόφαση της 08.06.76
- Ε.Δ.Δ.Α., *Markovic και λοιποί κατά Ιταλίας*, απόφαση της 14.12.2006.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Fischer κατά Αυστρίας*, απόφαση της 20.11.1995,

- Ε.Δ.Δ.Α, *British-American Tobacco Company Ltd* κατά *Ολλανδίας*, απόφαση της 22.11.1995
- Ε.Δ.Δ.Α., *Γιαννούσης και αδερφοί Κλιάφα ΑΕ* κατά *Ελλάδας*, απόφαση της 14.12.2006.
- Ε.Δ.Δ.Α, *Ι.Μ. Προφήτου Ηλίου* κατά *Ελλάδος*, απόφαση της 22.12.2005.
- Ε.Δ.Δ.Α, *Αντωνακοπούλου, Βορτσελά και Αντωνακοπούλου* κατά *Ελλάδας*, απόφαση της 14.12.1999.
- Ε.Δ.Δ.Α, *Perlala* κατά *Ελλάδας*, απόφαση της 22.02.2004.
- Ε.Δ.Δ.Α, *Τσαλκιτζής* κατά *Ελλάδας*, απόφαση της 16.11.2006.
- Ε.Δ.Δ.Α, *Κοντή-Αρβανίτη* κατά *Ελλάδας*, απόφαση της 10.04.2003.
- Ε.Δ.Δ.Α, *Κοσκινάς* κατά *Ελλάδας*, απόφαση της 20.06.2002.
- Ε.Δ.Δ.Α, *Ortenberg* κατά *Αυστρίας*, απόφαση της 09.09.1993
- Ε.Δ.Δ.Α, *Vihlo Eskelinen* και *λοιποί* κατά *Γαλλίας*, απόφαση της 19.04.2007.
- Ε.Δ.Δ.Α, *Pellegrin* κατά *Γαλλίας*, απόφαση της 08.12.1999
- Ε.Δ.Δ.Α, *Κυρτάτος* κατά *Ελλάδας*, απόφαση της 22.05.2003
- Ε.Δ.Δ.Α, *Procola* κατά *Λουξεμβούργου*, απόφαση της 28.09.1995.
- Ε.Δ.Δ.Α, *Hornshy* κατά *Ελλάδας*, απόφαση της 19.03.1997
- Ε.Δ.Δ.Α., *Μπέης* κατά *Ελλάδας*, απόφαση της 05.10.1995.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Γεωργιάδης* κατά *Ελλάδας*, απόφαση της 28.03.2000
- Ε.Δ.Δ.Α., *Μεταξάς* κατά *Ελλάδας*, απόφαση της 27.05.2004
- Ε.Δ.Δ.Α., *Καραχάλιος* κατά *Ελλάδας*, απόφαση της 11.12.2003.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Κυρτάτος* κατά *Ελλάδας*, απόφαση της 22.05.2003.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Κάστρεν- Νίνιου* κατά *Ελλάδα*, απόφαση της 09.06.2005
- Ε.Δ.Δ.Α, *De Wilde, Ooms και Versyp* κατά *Βελγίου*, απόφαση της 18.11.1970.
- Ε.Δ.Δ.Α., *Μεταξάς* κατά *Ελλάδας*, απόφαση της 27.05.2004
- Ε.Δ.Δ.Α., *Ι. Μ. Προφήτου Ηλία Θήρας* κατά *Ελλάδος*, απόφαση της 22.12.2005
- Ε.Δ.Δ.Α., *Πανταλέων* κατά *Ελλάδας*, απόφαση της 10.05.2007.

ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ

- ΣτΕ 189/2007, Ολομέλεια
- ΣτΕ 764/2006
- ΣτΕ 808/2006
- ΣτΕ 3633/2004, Ολομέλεια
- ΣτΕ 2905/2006
- ΣτΕ 2002/2003 Ολομέλεια
- ΣτΕ 1645/2003 Ολομέλεια
- ΣτΕ 1528/2003 Ολομέλεια
- ΣτΕ 927/2003 Ολομέλεια
- ΣτΕ 530/2003 Ολομέλεια
- ΣτΕ 900/2003
- ΣτΕ 613/2002, Ολομέλεια
- ΣτΕ 2009/2003, Ολομέλεια
- ΣτΕ 759/2007
- ΣτΕ 650/2003
- ΣτΕ 213/2002
- ΣτΕ 1252/2003, Ολομέλεια
- ΣτΕ 2978/2004,
- ΣτΕ 258/2004, Ολομέλεια
- ΣτΕ 3/2006, Ολομέλεια
- ΣτΕ 173/2003
- ΣτΕ 2176/2004, Ολομέλεια
- ΣτΕ 3197/1991, Ολομέλεια
- ΣτΕ 573/2005
- ΣτΕ 4120/2005
- ΣτΕ 435/2007
- ΣτΕ 919/2007
- ΣτΕ 1405/2007
- ΣτΕ 22/2007, Ολομέλεια
- ΣτΕ 3669/2006, Ολομέλεια
- ΣτΕ 372/2005
- ΣτΕ 919/2007
- ΣτΕ 22/2007, Ολομέλεια
- ΣτΕ 759/2007
- ΣτΕ 647/2004, Ολομέλεια
- ΣτΕ 1938/2000
- ΣτΕ 1357/2000
- ΣτΕ 4/2007, Ολομέλεια
- ΣτΕ 867/2002
- ΣτΕ 301/2002
- ΣτΕ 5352/1995
- ΣτΕ 808/2006
- ΣτΕ 3117/2004
- ΣτΕ 22/2007, Ολομέλεια
- ΣτΕ 3196/1991